

1942-ci il idi. Naxçıvanda idim. Dedilər ki, Hüseyn Cavidin oğlu burdadır. Onda onu əsgərlikdən buraxmışdılar Naxçıvana. Bir dəfə küçədə gələndə Ortoğrolu mənə göstərdilər. Əsgər geyimində idi, üzü çox solmuşdu, amma sifəti çox gözəl bir oğlan idi.

Heydər Əliyev

(1 9 1 9 - 1 9 4 3)

AZƏRBAYCANIN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİ VƏ ƏRTOĞROL CAVİD

on iki cildə

*Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin
22 aprel 2010-cu il tarixli 112s saylı
sərəncamı ilə nəşr olunur*

Redaksiya heyəti:

Mahmud Kərimov (*sədr*)
Gülbəniz Babaxanlı
Aybəniz Əliyeva

Teymur Kərimli
Məhərrəm Qasımlı
Fəridə Quliyeva

Layihənin müəllifi və tərtibçi:

Gülbəniz Babaxanlı

AZƏRBAYCANIN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİ VƏ ƏRTOĞROL CAVİD

altıncı cild

AZƏRBAYCAN
DASTANLARI VƏ
ƏRTOĞROL CAVİD

Tərtibçi:
Elmi redaktor:

Gülbəniz Babaxanlı
Aybəniz Əliyeva-Kəngərli

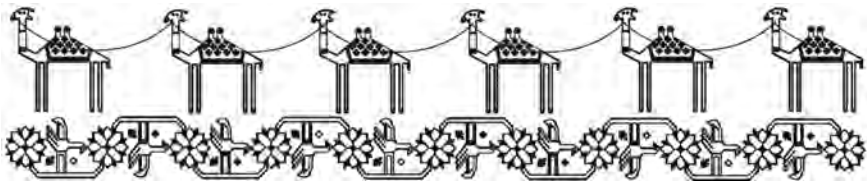
Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid.
On iki cildə. VI cild. Azərbaycan dastanları və Ərtoğrul Cavid.
Bakı: Çapşöbə, 2011. – 308 səh.

Bu cildə 1938-40-cı illərdə toplanmış dastanlar və Ərtoğrul Cavidin yazdığı elmi rəylər yer almışdır. Qeyd edək ki, bəzi dastanları aşığılar özləri yazıya almışlar.

Çap olunan materialların əlyazmaları Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin fondunda saxlanılır.

ISBN 978-9952-27-299-4

© Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi, 2011

SİNKRETİK TƏFƏKKÜRLÜ ARAŞDIRICI

Azərbaycan dastanlarının bir sıra maraqlı örnəklərini içinə alan bu cildə də Ərtoğrul Cavidin üzərinə düşən vəzifəyə ciddi-dən-ciddi yanaşdığını, özünəxas səriştə və məsuliyyət göstərdiyini görmək mümkündür. Aşıq Hüseyn Rzayevin söylədiyi “Novruz və Qəndər”, eləcə də “Süleyman və Mələk” dastanlarının başlıca məziyyətini onların aşığın özü tərəfindən yazıya alındığı üçün, dil təbiiliyini və səmimiliyini mühafizə etməsində görən gənc tədqiqatçı yazır: “Burada xalq dili leksikonundakı original, dəyişmiş, yeni alınmış, tərcüməsi ilə verilən, dialekt xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılan bir çox-bir çox kəlmələr vardır.” Materialın bu xüsusiyyətini nəzərə alan araşdırıcı belə bir qənaət hasil etmişdir: “İstər-istəməz belə nəticə çıxarılır ki, ekspedisiya zamanı nağılların tekstini yazan yoldaş bu original ifadələri ədəbiləşdirir.”

Doğrudan da, folklor materialları toplayanın bir sıra hallarda dastanların və nağılların poetik mətnində süni ədəbiləşdirmə aparması, ədəbi dil normalarını folklor mətninə tətbiq etməsi, materialın forma və məzmununda təbiiliyin və səmimiliyin zəifləməsinə gətirməklə, bəzi hallarda da əks prosesin baş verdiyini, yəni kifayət qədər qrammatik savadı olmayan ekspeditorun öz regionunun dialekt xüsusiyyətlərini mətnə gətirməsini də sezmış və imkan daxilində islah etməyə çalışmışdır. Bütün bunlar isə Ərtoğrul Cavidin həm də istedadlı bir bərpapçı-mətnşünas kimi öz qabiliyyətlərini büruzə verməsinə imkan yaratmışdır. Məhz Ə. Cavidin öz tədqiqat materiallarında irəli sürdüyü tövsiyələr əsasında, xüsusən nağıl və dastan mətnlərində özünü kütləvi şəkildə gös-

tərən və ölkəmizin şimal dialektlərinə xas olan “o-u”, “ö-ü” və analogi əvəzlənmələr mətnlər çapa hazırlanarkən islah edilmiş və bütün bunlar katib xətası kimi qiymətləndirilmişdir.

Mətnşünaslıq fəaliyyəti ilə yanaşı, həm də bir ədəbiyyatşünas və dilçi kimi də istedad və bacarıqlarını nümayiş etdirən gənc alim, dastanların ideya-estetik, eləcə də tərbiyəvi xüsusiyyətlərini qiymətləndirməkdə də obyektiv araşdırıcı mövqeyindən geri durmamışdır. Bu baxımdan onun, süjetində müəyyən bənzərliklər olan “Əsli və Kərəm” və “Ordubadlı Kərim” dastanlarının baş qəhrəmanlarının sosial aktivlik baxımından müqayisəsi maraq doğurmaya bilmir.

Ümumilikdə qeyd etmək lazımdır ki, Ə. Cavid bütün dastanlara realizm mövqeyindən yanaşaraq qiymətləndirmə metodunu üstün tutur ki, bu da, şübhəsiz, onun yaşayıb fəaliyyət göstərdiyi dövrün xarakteri ilə bilavasitə bağlıdır. Hazırkı folklorşünaslığımızda və ədəbiyyatşünaslığımızda dəb halına düşmüş və çox zaman tənqidi münasibətsiz qəbul edilən sufizmyönlü araşdırmaların kontekstində, Ə. Cavidin bu mülahizələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, orta əsr dastanlarımızda ancaq sufi-mistik dünyagörüşünün inikasını axtaran çağdaş alimlərimiz Ə. Cavidin bu araşdırmalarından bir çox cəhətdən bəhrələnmə bilərlər. Əlbəttə, Şərq simvolizmi və sufizmi bir sıra maraqlı mülahizələrin irəli sürülməsinə imkan verir, ancaq bu yönlü tədqiqatların total xarakter alması onların mahiyyətinin və elmi funksiyasının bayağılaşmasına gətirib çıxarmaq təhlükəsindən də xali deyildir. Məhz buna görə dastan qəhrəmanlarının sosial aktivliyinin ilk növbədə gənc nəslin fəal həyat mövqeyi tutmaq ruhunda tərbiyəsi üçün vacib olduğu barədə Ə. Cavidin irəli sürdüyü fikirlər, zənnimizcə, indiki dövrdə nəinki aktuallığını itirməmiş, bəlkə bir az da artıq önəm kəsb etməyə başlamışdır.

O da maraq doğurur ki, proletar beynəlmiləçiliyinin ictimai-mədəni həyatda bir şüar kimi səsləndiyi dövrdə yazılmasına baxmayaraq, Ə. Cavidin bu barədəki fikirləri yalnız zahiri qabıq

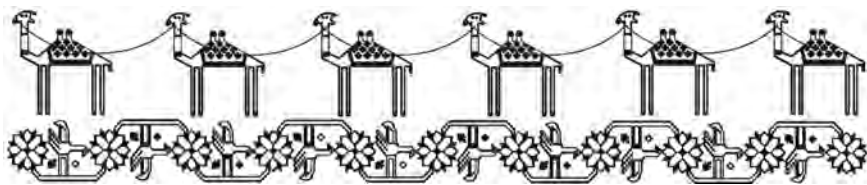
kimi səslənir və əsas diqqət, onun erməni məkri barədə söylədikləri obyektiv həqiqətlərə yönəlir. Xüsusən “Ordubadlı Kərim” dastanında azərbaycanlı Kərimin erməni qızı Susana qalib gəlməsi, 39 aşığın qanına yerikləyən keşisləri və məkrli erməni qarısını məğlub edərək öz sevgilisinə xoşluqla islam dinini qəbul etdirməsi, sanki gənc Ərtoğrola qol-qanad verən bədii hadisələr kimi səslənərək, onun dərin rəğbətinə səbəb olmuşdur. Bu rəğbətini gizlətməyən gənc vətənpərvər yazır:

“Məzmunu və ideologik doğruluğu, sağlamlığı ilə bu nağıl tam mənası ilə çapa layıqdır. Nağılda prinsipial yanlışlıq yoxdur, əksinə, nağılın hər xüsusiyyəti ona yeni bəzək, maraq verir.”

Dastanlardakı xalq yumoru, onun estetik funksiya və vəzifələri Ərtoğrol Cavidin təqdimatında bədiiliyi gücləndirən, dinləyici marağını artıran poetik vasitələrdən biri kimi təqdim olunmuşdur. Süjetdə gərginlik yaratmaq, çoxşaxəlilik, dinləyici və oxucunu intizarda saxlamaq da məhz bu baxımdan araşdırmada dəyər kəsb etmişdir.

Dastanların bədii dilinə xüsusi diqqət yetirən Ə. Cavid, ədəbi dilimizin zənginləşməsində bu əsərlərin leksikonunun müəyyən rol oynaya biləcəyi fikrini irəli sürərkən də yanılmamışdır. Əvvəlki cildlərdə olduğu kimi, bu cilddəki araşdırmalarında da Ə. Cavid özünü sinkretik təfəkkürlü bir alim kimi göstərməyə nail olmuşdur.

Gülbəniz Babaxanlı

Ərtoğrol Cavid

**AŞIQ HÜSEYN RZAYEVİN SÖYLƏDİYİ İKİ NAĞIL
("NOVRUZ VƏ QƏNDƏF" VƏ "SÜLEYMAN VƏ MƏLƏK")
HAQQINDA**

U nağılların hər şeydən əvvəl bir üstünlüyü vardır ki, o da dil etibarı ilə maraqlılığıdır, çünkü nağılları Aşix Hüseyn Rzayev özü yazmış. Burada xalq dili leksikonundakı original, dəyişmiş, yeni alınmış, tərcüməsi ilə verilən, dialekt xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılan bir çox-bir çox kəlmələr vardır. İstər-istəməz belə nəticə çıxarılır ki, ekspedisiya zamanı nağılların tekstini yazan yoldaş bu original ifadələri ədəbiləşdirir. Bunun üçün başqa nağıllarda bu kimi xüsusiyyətlər çox azdır.

İlk nağıl – “Novruz və Qəndəf” xalq nağıllarında çox təsadüf olunan temaya həsr olunub. Əsər bir-birini sevən Novruzla Qəndəfin macəralarını təsvir edir. Bu ağır və uzun macəralardan sonra onlar qovuşurlar. Bir-iki kiçik moment nəzərə alınmazsa söyləmək olar ki, nağılda original hadisə yoxdur, lakin fərq oradadır ki, oxşarlığa baxmıyaraq, burada bir genişlik, hadisənin hər tərəfini verməyə çalışma vardır. Başqa nağıllarda hadisə iki üç cümlə ilə söylənilib keçilirsə, burada təsvir olunur.

Burada da evladsız şah verilib (Kərim paşa); nurani dərvi-

şin gəlişi, alma verib qabığını ata, özünü ər arvadın yeməsini bildirmə, oğulun doğulması, ad günü, qarıların uydurmaları, yuxuda sevgilisini görüb sevirken ağzından köpük daşma, yenə qarıların uydurmaları, Qəndəfin sarıköklə bədənini sürtüb özünü xəstə kimi göstərməsi, Novruzun gözü bağlı öz yarını tapması və i.a. və i.a. bir çox momentlər, burada da vardır.

Neçün?

Çünkü tema eyni olduğundan onun bəzi parçaları da eyniləşir.

Bəzən hadisələr təşbihi olur. Obrazın başına gələcək iş heyvanlar, quşlar arasında simvolik olaraq əks olunur. Burada o da vardır.

Novruz görür kü, “bir bülbül bir dənə qızıl gülü havada oynadır, buraxır göydə tutur, bir də tutmadı, gül gəldi bir kolun içinə düşdü, bir xar gülün üstə düşdü, bülbül göydən şığıyıb gülə yetirəndə bir tikən bülbülün sinəsindən batıb dalından anrı çıxdı, bülbül boynunu uzadıb gülün üstə xarı dimdiyindən vurub öldürdü, başını qoyub gülün üstə başladı, can verməyə”. Bu hadisədən Novruz nəticə çıxarır.

“... sən Novruz olasan telli Qəndəfi buraxasan bu xaraba bağlarda gəzəsən...”. Demək, bülbül və qızıl güllə olan əhvalat Novruzu tərbiyə etdi.

Başqa bir misal da göstərmək olar. “Calal padişah öz mənzilində yatırdı, vayğasında gördü kü, başının üstə bir qaraquş hərənir. Hər bir ətrafında yeddi şam yanır. Qəfəsədə də bir dənə bülbül var. Bağda da bir dənə calax qızıl gül var. Qaraquş şuguyub yeddi şamı yetirdi, qəfəsədəki bülbül də öldü, bağdakı qızıl gül də soldu...”

Yenə olacaq hadisəni simvolik ifadə edən bir səhnə. Nə üçün burada bu simvolik səhnə həyatda deyil, yuxuda verilir? Çünki həqiqətə uyğunluqdan uzaqdır. Folklor realist bir sənət ikən belə qeyri həyati momentləri yalnız bu formalarda verə bilər. Nağılın teması, ideyasında bir o qədər də ciddilik yoxdur.

Folklorda obrazların inkişafı haqda danışılırkən “Novruz və Qəndəf” nağılının bir momentini unutmamaq lazımdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının ən qədim nümunəsi olan “Kitabi Dədə Qorqut”dakı təpə göz obrazının başqa nümunəsi burada da vardır. Kəlləgöz Novruzun yolunu kəsir. Onlar at çapırlar, vuruşurkən Novruz üstün gəlir. Qeyd etmək lazımdır ki, “Kitabi Dədə Qorqut”dakı təpə göz buradakı Kəlləgözdən qüvvətli, daha mükəmməl bir obrazdır. Bu kimi insanlara başqa xalqların sənətində də təsadüf olunur (məs: yunan mifologiyasındakı Tsiqloplar) Aşıq Hüseyn Rzayevin burada yazdığı ikinci nağıl “Süleyman və Mələk” dir.

Məzmun, ideya etibarı ilə bu parça qüvvətlidir. Burada yuxarı təbəqənin meşşan qız obrazı Mələk verilmişdir. Süleyman isə kasıbdır. Onun atası Mələyin atasına işləməklə zəifləyib ölmüş. O, aşığın yazdığına görə proletar oğludur.

Kiçiklikdən bəslənən səmimiyyətlə Süleyman Mələyi sevir. O isə Süleyman kasıb olduğundan rədd edir. Varlı qızı olan Mələyi maraqlandıran şan-şöhrət, mülk, var, pul zənginlikdir. Onda təmiz insani duyğular yoxdur. O feodal yuxarı təbəqələrinin meşşan nümunəsidir. Çıxılmaz halda qalan Süleyman onları atıb gedir.

Nağılın bu sonla bitməsi oxucunu rahat buraxmır. Oxucu Mələk obrazına o qədər nifrət edir ki, onun peşiman olmasını görmək istəyir. Süleyman passiv hərəkət edir. Nağıl varlı gəncliyin nümayəndəsi, yuxarı təbəqədə yetişmiş Mələyə nifrət, yoxsul təbəqədən çıxmış Süleymana simpatiya oyadır.

Bu qüvvətli xüsusiyyətlərinə görə, “Süleyman və Mələk” nağılı oxucu kütləsinin marağını cəlb edir. Bu nağıl nəşrə, tərcüməyə layiqdir, xüsusən gənc yaşlı oxuculara tərbiyəvi təsir də edə bilər.

Xalq dilində çox-çox təsadüf olunan fonetik xüsusiyyətlər (metotez asimiliyaya...) burada da vardır.

“... ustaddar nağıl diyəndə usdatdama diyər”

Ustadlar kəlməsində “d” “l”-ə təsir edib, soraki “usdatdama” sözünün əsl “ustadnamə” ikən “d” və “t” səsləri yerini də-

yişmiş “t” “n”ə təsirlə “d”-yə keçirib.

“...məni dünya varyəti alladıb, mən bu gündən hesab edə-rəm özümü ölmüş...”. Əvvəla ikinci cümlədə sintaktik yanlışlıq var. Cümlənin xəbəri “hesab edə-rəm” Azərbaycan dili qaidəsinə görə sonda olmalı idi. Birinci cümlədəki “alladıb” feilinin əsl “al-datmaq”dır. Burada “l” səsi “d” səsinə təsirlə özünə çevirib.

“... Hanı biznən belə geşdə varannar
Qərq oldu dəryaya bir neçə cannar...”

“varannar”, “cannar” qafiyələrinin kökü sonundakı “n” səsi (varan, can) cəm şəkilçisinin ilk səsi olan “l”-ə təsir etməklə “n”-ə keçirib. Bəzən metotez hadisəsi görülür (həriflərin yer dəyişməsi) məs:

“1855-ci ildə dorğu olmuş hekayəti Bozalqanlı kənd sakini Aşix Söyün Rzayev tapıp...”. “Doğru” sözündəki “ğ” və “r” səsləri yerlərini dəyişməklə “dorğu” alınmış.

Çox vaxt nağılın ifadəsində bir axıcılıx, sadəlik görünür. Məs:

“Bircə dəynən görüm hansı yerrisən
Ölüsən, dirisən yoxsa cannısan
Adam öldürmüşən yidə qannısan
Oğul, dur götürüm xanama səni”

İfadə təbiidir. Qafiyə köklərindəki “r” və “n” səsləri (yer, can, qan) sifət şəkilçiləri “lı”, “li” nin “l” səslərinə təsir edib, öz-lərinə çevirib yerli (yerli), canlı (canlı), qanlı (qanlı).

Söylədim ki, nağılın ən maraqlı cəhəti onun leksikonudur.

Bu leksikonun əsas, ən böyük bir hissəsi Azərbaycan ədəbi dilindən alınmış. Bunlar dəyişilib. Leksikonun ikinci bir his-səsi də Azərbaycan ədəbi dilindən alınmış, lakin dəyişikliyə uğra-mışdır. Kəlmələrin dəyişməsində iki səbəb var:

1. Ümumən xalq dilinə uyğunlatma.

2. Dialekt xüsusiyyətlərinə uğrama.

Bəzi sözlər bir dəyişmiş formada bir çox dialektlərdə işlənir. Demək o, dialekt xüsusiyyəti deyil, ümumən xalq dili xüsusiyyətləri alıb. Bəzi kəlmələr isə hər dialektə bir şəkildə təzahür edir. O kəlmə dialekt xüsusiyyətləri ilə dəyişir.

“...xəbər verim keçən döyrəndən sadıq ələyyamdan...”

“Yox Zeynab xanım, pis qırxmayıb əmbə bu tarixə qədər bu gün heç mənim yadıma düşməyirdi ki...”

“...dedi ana heç mümkün döy mana icazə ver mən gedirəm”

“...bu işin təybirini o görəcək”

“...telli Qəndəf o qədir söyündükü” və i.a.

Bu misallarda altından xətt çəkilən sözlər bir çox rayonlarda bu formalardadır. Demək, onların dəyişməsi səbəbi bir dialekt xüsusiyyətləri deyil, bir neçə dialekt xüsusiyyətləri – xalq dili xüsusiyyətləridir.

Bir çox sözlər də var ki, onlar hər rayonda bir formada işlənir, hər dialektə görə dəyişir.

“...bir dəfə toyunda söhbət eliyeydim...”

“...Kərim paşa dedi ki, arvad, sən məndən axıllı danışsan...”

“...pyalanın içindən yaloy qalxıb az qalır ərşə dayansın”

“Dedi:

– Ağa, həmin imaratın küləfirəngisində bir qız hərrəner”

“Kərim paşanın başını görüm hancarı qırxıb”

Altından xətt çəkilən kəlmələr bu formada əsasən Qazax rayonunda işlənir.

Dialektin təsirindən doğaraq bəzən səslər bir sistemlə dəyişir. Məsələn: “b” səsinin “v” ya keçməsi.

b → v

“O, gecəsi burda qalıb taki savax açıldı, üzünüzə xeyirrikdən açılıns...”

“Ay Kərim paşa, niyə qaş-qavağını töküb fikrə gedibsən...”

“...Gülşən bağına yığılıb səlv ağacının divində otururdular”
Buradakı “sabax”, “qabax”, “dib” sözlərində “b” səsinin yerini “v” tutub.

Bəzən “c” səsi “j” ilə verilir.

c → j

“Kərim paşa cavab verdi ki, yox vallah fikrin kəj getməsin”

“...dədəm öyündən bir sijim gətirmişdim...”

“Həmin adamın adı Hajı Sayadıydı...”

Buradakı “kəc”, “sicim”, “hacı” sözlərində

“c” səsinin yerini “j” tutub.

Maraqlı bir moment də var ki, bəzən “c” səsinə “z” əvəz edir. Məs:

“...seyit aparax cəddinin malını molla aparax xumsunu zəkətni...”.

“Kərim paşa birəz də azıxlı olub qalxdı”.

İstər Qazax, istər Gəncə dialektlərində belə bir moment yoxdur ki, “c” səsi “z” ilə verilsin. Çox mümkündür ki, “j” (*j hərifi o zaman qurşaxlı z şəkilində idi – redaktordan*) hərfi yazılırkən qurşağı düşdüyündən “z” olub (aparajax, ajıxlı və i.a...)

Leksikonun üçüncü qrupu arxaiq və original xalq sözləridir.

Məs:

“Ay ağalar, bəylər, duran qazılar,
Suçum nəydi bu günaha yetişdim?”

“Suç” kəlməsi müasir dildə unudulmuş kəlmələrdəndir.

“Dedim, könül, düşmə şeytan filinə

Fitnə şamatası şər olajaxdı”

“...bir tikən bülbülün sinəsindən batıb dalından anrı çıxdı”

“...bu dərvişnən gap eliyəydim”

Bunlar Qazax və Gəncənin Qazağa yaxın yerlərində işlənən kəlmələrdir.

Aşix leksikonda Azərbaycan sözləri işlətməyə çalışır, ərəb-farsca bir kəlmə deyən kimi tərcüməsini də verir. Məs:

“...həmin dəllək vəfat elədi yani ki, türkcə öldü...”

“...bir dənə alma çıxartdı Kərim paşaya bəxş elədi yaniki verdi”.

Bu fakt göstərir ki, aşix fikirlərini Azərbaycan sözləri ilə ifadəyə çalışır. Leksikonun maraqlı bir momentini də yeni gələn sözlərdir.

“Zeynab xanım dedi ki, Kərim paşa, mən diyəndə sən şutqu eliyirdin.

“şutqa” (zərəfat) sözü ruscadan alınıb

“şutqu” formasında işlənib.

“...mamaçı gətirib bir otax zəniti eliyib”

“Zaniti” kəlməsi “zəniti” formasında verilib.

“...telli Qəndəfi aparıb mənim qıranisimdən çıxardıf qayıdıf gələrsiniz...”

“qranissa” (граница) kəlməsi yenə rus dilindən alınıb.

Artıq aydındır ki, bu nağıllar daha çox dil etibarını ilə maraqlıdır. Aşıxların dediklərini olduğu kimi yazmağa çalışmaq lazımdır.

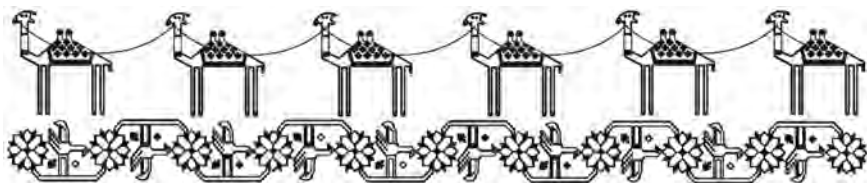
Bu fakt göstərir ki, tekstlər yazılarkən ədəbiləşdirilmiş.

“Novruz və Qəndəfi” nağılı orta dərəcəli isə “Süleyman və Mələk” nağılı çox qüvvətli məzmunla malik olmaqla, çox da qüvvətlidir. Bu kiçik nağıl həm tərcümə, həm nəşrə layiqdir.

Xalq dilindəki dialektlərdən danışılarkən, aşıxların özləri yazdığı bu kimi dəftərlər böyük rola malikdirlər, çünki onlar faktik dokumentdir.

Qeyd: Nağıldan misallar verilirəkən onun heç bir tərəfinə toxunulmamışdır. Misallardakı imla və orfoqrafik səhvlər heç kimi təəccübləndirməsin.

13.11.1939

NOVRUZ VƏ QƏNDƏF

*Mətni Aşıq Hüseyn Rzayev (Bozalqanlı)
özü yazıya almış*

ƏLİ, mənim əzizdərim, sizə hardan xəbər verim keçən döyrəndən sadıq ələyyamdan ustadların kamalından. Ustaddar nağıl diyəndə əvəl usdatdama diyər.

Dedim könül, düşmə şeytan felinə,
Fitnə şamatası şər olaxdı.
Bu dünya bir bağdı, bağmanı iblis,
Alması, heyvəsi nar olaxdı.

Alma haqqənnosdi, tamı şirindi,
Heyvə dorabdı, qandı, irindi.
Nar səqir malıdı fədisi dərinə,
Dənəsi casətində nar olaxdı.

Allanma dünyaya, uyma fənaya,
Güvənmə devlətə siymi tilaya.
Bir gün köçürəllər darı uğbaya,
Simzərdən əlin car olaxdı.

Lütvədən pak olan sıratdan keçər,
Çüğül şeyitvazdı, almazdı pucər.
Saxavət əhlini mələklər seçər,
Kösər irizvanda yer olaxdı.

Əməl bir parçadı mələklər dərzi,
Dərk elə vacivi sünnəti fərzi.
Azrayıl hayxırıb çalanda gurzu,
Ruşan gözüm tira tar olajaxdı.

Söyün nəhisin küllətə zaqət əl motu,
Yazanda, şərmi elə sal yada rəhmin.
Azanda, gün həlalət edib yerlər qızanda,
Şahimərdən şafa kər olajaxdı.

Sağ olsun diyən ustadı və sizi, mənim əzizdərim, indi sizə hardan xəbər verim? Diyarbəkir elindən. Diyarbəkirdə kimdən? Kərim paşadan. Mənim əzizdərim, Kərim paşa bir padişahıydı ki, dəryalar mürəkkəb olub səccarələr qələm olsa, Kərim paşanın varyətini yazıb başa gətirə bilməzdi. Mənim əzizdərim, Kərim paşa yetmiş beş sinninə dolmuşdu. Kərim paşanın heç öylət züryəti yoxuydu. O qədər dünya varyətinə aludə olmuşdu ki, heç uşağı olmamağı onun gözüne görükmürdü. Dünya varyəti onu allatmışdı. Möhtərəm yoldaşlar, Kərim paşanın, amma bir dəlləyi varıydı. Heç bir vəqtə heç kimə başını qırxdırmazdı, taki bu dəlləkdən başqa. Mənim əzizdərim, gəldi həmin dəllək vəfat elədi, yəni ki, türküçə öldü. Kərim paşanın həmin dəllək başını qırxanda daldan tutardı ısdadardı, qabaxdan sıyırıb dala tökərdi. Kərim paşa daha başının tükünü görməzdi, ağdımı? qaradımı? Dəllək vəfat eliyəndən sonra bir ay dəlləyin yasını tutmaq ilə bərabər başını qırxdırmadı. Bir günnəri vəzir-vəkil neçə şəxslər ilə bərabər gəldilər ki:

– Kərim paşa, biz sənə başını qırxmağa gəlmişik.

Kərim paşa cavab verdi ki:

– Mən padşahlıq eliyəndən bəri mənim başımı həmin usta qır-xıb. İndi istiyirəm heç bir kimsiyə başımı qırxdırmıyam, – deyəndə, vəzir-vüzarə yığılıb Kərim paşaya bir az həyəətəfsir deyib boynuna qoydular. O, dəyqə vəzir əmr verdi, bir dəllək gəldi, təyin elədilər ki, sən Kərim paşadan başqa bir dənə şəxsin başını qırxmırsan. Dəllək

razı qaldı. O, dəyqə bir dənə otax təyin elədilər dəlləyə. Dəllək o, gecəsi burda qaldı, taki sabah açıldı. Üzünü xeyrrikdən açılsın, sabah həmin mənzildə Kərim paşanın başı qırılıası oldu. Həmin dəllək Kərim paşanın gətirdi fitəni döşünə tutdu yan ki, qabaxdan ısdıtdı. Ülgücünü itiləyib durdu Kərim paşanın başının ardında. Daldan sıyrıb tükü tökdü qabağa. Bu tük Kərim paşanın gözüne görükəndə uzaxdan bir köksünü ötürdü. Dəllək cavab verdi ki:

– Kərim paşa, nə uzaxdan köksünü ötürdün? Yoxsa başını pismi qırxdım, – diyəndə, Kərim paşa cavab verdi ki:

– Yox vallah fikrin kəj getməsin, xiyalma bir şey düşdü.

Eləki dəllək Kərim paşanın başını qırılıb gözəl təmizləyib öz otağına getdi, dəllək gedəndən sonra, Kərim paşa həmin başının tükünü gətirib qabağına qoyub baxdı. Gördü kü, başının tükü he-rik qoyunun tükü kimi düm ağdı. Heç içində bir dənə qara tük yoxdu. Uzun-uzun bir hesaba gəlməz fikirə getdi, dedi ki:

– Mən elə bilirdim ki, bu sinnə mən çatmamışam. Məni dünya varyəti alladıb. Mən bu gündən hesab eləram özümü ölmüş, görək ayə bu qədər varyətə kim sahiblənəcək. Mən üçün heç bir varista yoxdu. Taki bir arvaddan başqa. O da mənim bir tayımdı.

Bu fikiri Kərim paşa eləyirdi, munun öz baş yoldaşı Zeynab xanım gəldi Kərim paşanın yanına dedi:

– Görüm təzə dəllək Kərim paşanın başını hancarı qırılıb.

Eləki gəlib Kərim paşanın yanına girdi, gördü kü, Kərim paşa qızıl qaravatın üstündə əyləşib, uzun bir fikirə düşübdü. Zeynab xanım dedi:

– Ay Kərim paşa, niyə qaş qavağını töküüb fikirə gedibsən?, – diyəndə, Kərim paşa cavab verdi ki:

– Yox Zeynab xanım, pis qırılmayıb, əmbə bu tarixə qədər bu gün heç mənim yadıma düşməyirdi, – diyəndə, Zeynab xanım dedi ki:

– Kərim paşa niyə səbəb görkəz, – diyəndə, Kərim paşa dedi ki:

– Səbəb göstərem. Ondan ötəri ki, mənim heç ölüm yadıma düşmürdü taki bu günə tən. Bu gün baxıb görürəm mənim başımın

tükü düm ağ ağarıb, mən özümü ölmüş yerində qoyuram. Bəs, arvad, bizim bu varyətmizə kim sahib olacaq?, – diyəndə, arvad cavab verdi ki:

– Kərim paşa, bu qədir varyəti yığıbsan, özün də dörd əlli tursan, – diyəndə, Kərim paşa cavab verdi ki:

– Arvad, bəlkə mən çaşmışam, mana yol göstər, – diyəndə, Zeynab xanım cavab verdi ki:

– Nə yol göstərem, ay Kərim paşa, sən o vəryatından seydə yox, mollaya yox, dərvişə yox, aja yox, dilənçiyə yox, ələlxusus aşığa yox, – diyəndə, Kərim paşa cavab verir ki:

– Arvad, bax seyidi deyirsən, molluyu deyirsən, dərvishi deyirsən, ajı, dilənçiyi deyirsən yaxşı, bə bu aşığın nəyini deyirsən?, – diyəndə, Zeynab xanım cavab verdi ki:

– Kərim paşa, elə qandığın üçün yetmiş səksən yaşında öylət tələb eyliyorsən.

Kərim Paşa dedi:

– Arvad hancarı?, – diyəndə, arvad dedi ki:

– Kərim paşa, seyit aparejax cəddinin malını, molla aparejax xumsunu, zəkətni, dəvrişdər və dilənçilər və ajdar bir yolla aparejax ondanda gedəjk. Amma aşıq gecə sabahadək, gündüz axşamatan duva eliyəjk:

– Ay xalıq, birinin oğlu oloydu, birnin qızı oloydu, bir dəfə göz aydıındığından gətireydim, bir dəfə şanıdan getireydim. Bir dəfə toyunda söhbət eliyeydim ordan gətireydim. Gör neçə yolla aşıx uşağın olmasından, toyundan, sünətindən və şaddığından xeyir aparar. Ona səbəb aşıx həmişə alxışcıdı, – diyəndə, Kərim paşa dedi ki:

– Arvad, sən məndən axıllı danışrsan.

O, dəyqə əmr verdi vəzirə, vəzir gəlib əyləşdi Kərim paşanın qarşısında.

– Kərim paşa, buyur görək nədi fərmayışın, – diyəndə, Kərim paşa cavab verdi ki:

– Vəzir, mənim xəznəmi üç hissə elərsən, məlumat verərsən ahaliyə, yəni car elərsən. Yığılar nəki aj, dilənçi, fağır-fıqara, mol-

la-dəvriş, seyid, əyax sinifi, bu kimi şəxslərə paylarsan. Amma amanat, amanat aşığı yaddan çıxarmıyıb hamıdan çox verərsən, – diyəndə, vəzir əl qaldıraraq dedi ki:

– Qıvlayı aləm sağ olsun, elə bilki nə desən ürəyincək yerinə yetirərəm, – diyəndə, Kərim paşa dedi ki:

– Vəzir, di sən get işinə başda.

Vəzir iki dənə qarçı tutub dedi ki:

– Car eləyin millət yığılsın səhər tezdən Salam təpəsinə.

Bu qarçılar şəhərə, kəndlərə xəbər verdi ki, səhər tezdən yığılırsınız filan yerə. Yıxıldılar yatışdılar. Səhər açıldı, üznüzə xeyirrikdən açılsın. Eləki millət yeridi, səhər nəki lazımıydı o, göstəriş verilən adamlara pul paylandı. Gəldilər axşam evə uzun bir şadlıxnan o, gecəni keçirdilər. Hər kəs vardı öz evinə getdi, səhər çay vaxtı öz baş yoldaşı Zeynab xanımdan oturub çay içib, çörək yiyib, həmsöhbət olmuşdular, bir də baxdılar kə, qapıda bir dənə dərviş belə qəzəliyyət oxuyur ki, elə bilersən bahar fəslü bül-bül qızıl gülün üstə şeydə qılır. Kərim paşa taxıqladı ki, bu qapıda oxuyan dərvişdi. Dedi ki:

– Ay uşax, ala bu bir manatı apar o dərvişə ver.

Uşax aparıb manatı dərvişə verdi. Dərviş manatı geri qatardı. Gətirdi uşax manatı Kərim paşaya verdi. Kərim paşa dedi:

– Bala niyə almadı?, – diyəndə, uşax dedi:

– Qıvlayı aləm sağ olsun, dərviş deyir ki, biz alannardan döylük, – diyəndə, Kərim paşa dedi ki:

– Allah haqqı bu pul azdı, onun üçün götürməyib, ay uşax, apar bu beş manatı ver.

Uşax apardı beş manatı dəvrişə verdi, dəvriş gənə də almayıb qayıtdı. Gətirdi həmin beş manatı Kərim paşanın özünə verdi. Kərim paşa dedi ki:

– Bala niyə qayıtardın?, – diyəndə, dedi ki:

– Ay padişah, gənə də almadı.

Bu belə diyəndə, Kərim paşa birəz də ajıxlı olub qalxdı, dedi:

– Görüm bu hancarı adamkı mənə pullarımı qaytarır.

Eləki Kərim paşa eşiyə çıxdı, dərvişin bərabərinə çatıb dedi ki:

– Mənim göndərdiyim pulları niyə götürmərsən?, – diyəndə, dərviş dedi ki:

– Ay padişah, biz alan dərvişdərdən döylük, biz verən dərvişdərdənlik.

Amma Kərim paşa bu dərvişə baxanda gördü kü, dərvişin üzündən gözündən nuru təcəllah asmana bilənd olub, deyirsən ki, ölənə tən bu dərvişnən gap eliyəydim. O qədir xoş gəlir. Kərim paşa dedi ki:

– Dərviş, gözüyün qadasını mən alım, buyur içəri gedək. Nənək xəzinə mənim əlimdədi, istəyirsən o kəşgülünü, qızılnan doldur götüyü, – diyəndə, ikinci dəfə dərviş dedi ki:

– Ay Kərim paşa biz alan dərvişdən döylük.

Bu cavabda dərviş əlini atıb bir dənə alma çıxartdı Kərim paşaya bəxş elədi, yanıki verdi, dedi ki:

– Ala bu almayı apar qabığnı soy iki nisb elə yarsını baş yoldaşın yisin, yarsını da sən yi, qabığnı da arpiya qatıb ılxıdan bir dənə kəhlən tutdurub ona verərsən.

Bu almıyı Kərim paşa əlinə alanda gördü kü, almanın iysi dünyaya bülənd olub. Dərviş dedi ki:

– Kərim paşa necə ki, demişəm elə də elərsən. Bəs anrı yarıncından gələn kimdi?

Kərim paşa, elə bildi ki, bir dərvişdə bu yandan gəlib, bir alma da bu verəcəkdı. Bu tərəfinə baxdı, qabağına baxanda gördü kü, dərviş yoxdu. Dedi ki:

– Mənim didələrim, yanı ki, gözüm, kor olasan, bu mənim ağamıymış. Mən munu niyə buraxdım? Nəysə bir əz fikirləşib almanı içəri apardı. İçəri gedəndə arvadı Zeynab xanım dedi ki:

– Kərim paşa, bu nə gözəl almadı, nə gözəl də munun iysi var, – diyəndə, Kərim paşa cavab verdi ki:

– Arvad, bu almanı bizim ağamız verdi.

Almanı ədəb ərkannan qızıl məjmayının içinə qoyub əyləşdi istolun üstə. Qabığnı soyub bir dənə boşqafa qoydu. Almanı

iki nisb eliyib necəki ağası demişdi yarısını Zeynab xanıma verib, yarısını özü ədəb-ərkənnən başladılar yiməyə. Əmr elədi ilxıçıya, bir dənə kəhlən tutub gətirdi, verdi mehtərə. Mehtər həmin kəhləni toluya bağlayıb, almanın qabığının da Kərim paşanın əmiriylə arpiya qatıb verdi maydana. Mənim əzizdərim, Kərim paşa almıyı k1, baş hərəminnən yimişlər, axşam həmin gecəsi Kərim paşa dedi ki:

– Arvad o ku, sən 18 yaşında, mən 22 yaşında k1, toy eləyib, səni gətirən axşamı k1, kefin neçə ki, şeşi beş idi, vaqdı olub, indi də həmçin elə olmuşam. Yanı k1 açıx demək lazımdı kefin qalxıb, diyəndə, arvadı Zeynab xanım cavab verdi ki:

– Kərim paşa özünü bir biləndə, mən beş bil.

O dayqa sıyahpərdə çəkilib hər ikisi mazağı başladılar. Biri-birinin dodağını saldı ağzına qara su zəlisi kimi nə təri sorurdusa, deyirdin bunun hər birinin on altı, on yeddi yaşı var. Nəysə, mənim əzizdərim, ustadın deməyindən şəryat peyqumbəri yerinə o gecəsi yetirdilər. Savax açıldı. Üzünü xeyirrikdən açılsın. Sabax durub hər kəs başdıyıb öz işinə məşqul olub getməyə. Bu məsələnin arası bir beş altı ay çəkdi. Bir vaxta Zeynab xanım baxdı gördü kü, qarnı qalxıb, qızıl kəmərlər munun belinə gəlmiş. Başladı bir günləri Kərim paşayın həmsöhbət olmuşlar. Zeynab xanım dedi ki:

– Kərim paşa, mənim başıma bir qəza gəlib, açıb-ağarda bil-mirəm, – diyəndə, Kərim paşa cavab verdi ki:

– Arvad nə kimi başına qəza gəlibdi?

Dedi ki:

– Kərim paşa, qarnım şişibdi, kəmərlər belmə gəlmiş, – diyəndə, Kərim paşa cavab verdi ki:

– Arvad hardan gəlsin belinə. Sədrinin düyüsüdür, becənin əti. Pişirib gürültüynən əldən qoyursan. Onda hardan gələjək belinə kəmərlər.

Nə isə mənim əzizdərim, bu məsələ bir neçə gün qaldı. Bir vaxda Zeynab xanım baxdı gördü kü, daha doğrusu öyün içində hərrənəndə öyə qarabaş lazım döy, qabax ətək gödəlib dal ətəyi

uzanıb. Otağın bir tərəfindən hərrənəndə dal ətəyi süpürə-süpürə gətrər. Qapının davanında əyləşər, zivil ordan götürüləsi olur. Yanı k1, burya heç süpürgəçi də lazım döy. Bir vaxta Zeynab xanım dedi ki:

– Kərim paşa, mən diyəndə sən şutqu eliyirdin. Daha doğrusu mən daha heç tərpənə bilmirəm. Mənim qarnım xaraf olubdu, çünkü bular, nə əri, nə arvadı belənçi şey görməmişdi.

Doğrudan da Kərim paşa baxdı gördü kü, arvadın lap qarnı qalxıbdı. O, saatda əmr elədi, həkim gətizdirdi. Həkimlər-doxdurlar arvada baxıb müzakirə elədilər ki:

– Kərim paşa, arvadında heç bir naxoşduq filan yoxdu, amma gözün aydın olsun arvadiyın boyunda uşax var.

Arvadın boyunda uşağ olması təsdiq olub, şirin-şərvət paylanıb muşduluxçu hər bir tərəfə əlan olundu. Hamı təsdiq elədi ki, Kərim paşanın arvadının boyunda uşax var. Doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat, doqquz dəqiqənin tamamında Zeynab xanımın uşax ağrısı başladı tutmağa. Həmin vaxt doxdur-həkimləri gətirdilər. Həkimlər cavab verdi ki:

– Kərim paşa, bu naxoşduqdan, biz baş tapmarıx. Bu hədix qarılarn işidi.

Əmr verildi, qarılar töküldü, Zeynab xanımın yanına. O, dəqiqə hədixların Zeynab xanıma əli çatan kimi ağrıdan azad olub bir dənə bəri həmlinnən oğlan uşağını yerə qoyub. Elə bilersən on dörd gejelik ay parçasıdı. O, dayqa genə şirin-şərvət paylanıb, şəhər qırmızı bəzənib. Şaddığa neçə milyon pullar paylandı. Buların hər ikisinin və istiyən dosların gözləri nə təhər ki, ruşan oldu, haminizin gözünüz elə ruşan olsun, hər kəs öz evinə dağıldı. O dayqa bir dənə mamaçı gətirib, bir otax zəniti eləyib uşağı tapşırdılar mamaçıya. Mamaçı həmin uşağa öz ixdiyarından üç yaşına qədər baxdı. Üç yaşı tamam olanda mamaçı ağır bir xətlər götürüb uşağı tapşırdı öz sahibinə. Uşax üç yaşında o qədər irilənmişdi ki, çox adam diyərdi ki, on iki yaşındadı. Kərim paşa həməni uşağı götürüb qoydu məktəbə, amma həmin uşağın adı

yox idi. Kərim paşa vəzir-vuzarıyı, yaxşı əyyan şəxslərdən yığıb böyük bir şadlıq qayırdılar. Bu həmin şəxslər cavab verdi ki:

– Kərim paşa, bu şadlıq nəyin şaddığıdır? Bizi başa sal.

Kərim paşa cavab verdi ki:

– Siz özünüz bilirsiniz ki, mənim öylədim yoxuydu. Həmin o, uşağı mana verən verdi. İndi isə sizi yığmağmın məqsədi budur ki, həmin uşağın adını qoyasız, – diyəndə, cavab veriflər ki:

– Çox gözəl eliyibsən. Allah xeyir versin, amma onu köhnə qarılar yaxşı bilər, – diyəndə, Kərim paşa əmr verdi qarıların yığılmasına. Amma qarılar cürəbəcürədi. Qarı var iman qursun, qarı var ilan vursun, qarı var qılçından tut dalına tulla ağzı harda durur dursun. Nəysə həmin qarılar ilan vuran qarıya dedilər:

– Nənə oğlanın adını qoy.

– Gəlsəniz munun adını dədəm öyündən bir sijim gətirmişdim, munun adını Sijimqulubəy qoyax. Sijim kimi uzansın, – diyəndə, Kərim paşa dedi ki:

– Məni istiyən dostlar qarıya kötək.

Qarıyı o qədər vurdular ki, qarı niyazalı qancığı kimi ötə-ötə getdi. Xilasə, iman quran yəsi qarıyı çağırdılar. Nənə, bu oğlanın adını qoy. Qarı cavab verdi ki:

– Kərim paşa ixdiyarı mənə verəndə mən qoyaram.

Kərim paşa cavab verdi ki:

– Nənə qoy.

Dedi:

– Kərim paşa savax canabı əmr bayramıdır. Daha doğrusu Novruz bayramıdır. Hamınız ırazı qalsanız oğlanın adını Novruz bəy qoyarız.

Hamısı “ura!” çəkib razı qaldılar. Kərim paşa dedi ki:

– Məni istiyən qarıya xələt.

O qədər ağır xələtdər qarıya verdilər ki, qarı çox razı qaldı. Qarı söyünə-söyünə varif getdi. Hər kəs öz işinə məşğul olub getdi. Oğlanın adı qaldı Novruz bəy. Novruz bəy başladı məktəbdə oxumağa. Bir neçə il məktəbdə davam edib, bir günləri məktəbə

oxumağa getmişdi. Öz yoldaşınnan məktəbdən gələndə gördü kü, öz atasının xanabaxçasında bir gözəl səs gəlir. Bu səsə yaxın gələndə gördü kü, atası bir dənə aşix gətirib xanabaxçada oxudur. Amma bu aşix elə oxuyur ku, bütün adamın ixdiyarı əlindən gedir. Novruz bəy bu aşixa o, qədir aşiq oldu ku, ustadların deməyi Novruzun bir yanını kəsdən bilməzdi, çünkü görməmişdi. Novruz bəy dedi ki:

– Xudavəndi-ələm, səni ant verirəm min bir adına, bu aşix özü tapıb bilmirəm, sən veribsən bilmirəm, hər kim verib-verib, gənə də səni ant verirəm öz dərgahına mana bu aşığa verdiyindən ver.

Nəysə, hamı durub dağıldılar. Novruz o, qədər fikirləşdi ki, fikir munu apardı. Şər qarışdı, elə burda qaldı. Bunun huşu başından getdi, burda yatdı. Gecənin nə vaxtı göylərin qapısı açıq, duanın müstəcəb olan vaxtıydı. O, şəxs ki, çağırmışdı, Novruz bəyin sözünü eşitdi. Munun üstünə gejenin nə vaxtı yanına kim gəldi, yerin ləngəri, ərşin ştuni, mərdin dizinin taqəti, namərdin gözünün xəncəri, lafətə üzənginin yiyəsi, mərdi murtuza Əli həmişə dadnıza yetsin, Novruz bəyi qaldırdı. Novruz bəy qalxanda gördü kü, başının üstünü bir dənə seyid kəsib. Novruz seyidin üzünə baxanda gördü kü, seyidin nuru təcəllah üzündən gözünənə asmana biləndə olub, amma seyidin əlində bir dənə piyala var, piyalanın içindən yaloy qalxıb, az qalır ərşə dayansın. Seyid piyalanı tutub əlində dedi:

– Novruz, oğul, al piyalanı iç.

Novruz dedi:

– Ağə, atam gözlərinə qurban o, piyalanı bizə nəhy buyurublar. Seyid cavab verdi ki:

– Oğul bu o cəmdən döy. Adəmi Həvvaya yetirib, Leyliyi Gülşaya yetirib, Yusifi Zileyxaya yetirən cəmdəndi.

Novruz alıb cəmi nuş etdi. Nuşən-nuş əndər-nuş, sinəsi dəmirçinin kürəsi kimi alışıb yanacaq oldu. Dedi:

– Ağə sana fəda olum, sinəm yandı. Mana bir təsəlli.

Ağası dedi:

– Novruz, oğul, iki barmağımın arasından bax gör nə görürsən?

Dedi:

– Ağa, uzaq-uzaq yollar görürəm.

Dedi:

– Oğul, düz bax.

Dedi:

– Qarlı-qarlı dağlar görürəm.

Dedi:

– Oğul, düz bax.

Dedi:

– Ağa, şəhər görürəm.

Dedi:

– Oğul düz bax.

Dedi:

– Ağa, şəhərdə bir imarət görürəm, başı bulutdan nəm çəkir, əyağı yerdən.

Dedi:

– Oğul düz bax.

Dedi:

– Ağa, həmin imarətin küləfirəngisində bir qız hərrəner, ürək basan, sərhə kəsən, mələkəlmot kimi baxdıqcan can alır.

Dedi:

– Oğul, qızın əlində nə var?

Dedi:

– Ağa, bir belə piyala var.

Dedi:

– Oğul, o piyala sənindi, bu piyala onundu. O şəhər Misri şəhəridi. O qız Calal padişahının qızı Telli Qəndəfdi. Onun piyalasını sən içdin, sən piyalanı o içdi. Sizi biri-birinizə aşığı-məşuq elədim. Üz görüb ilticalıx eləməyin. İnşallah mətləbnizə çatarsınız. Bəs gör anrı yanından gələn kimdi?

Novruz bəy elə bildi ki, bir seyit də bu yandan gəlib, bir qız

da bu göstərəcək. Belə baxdı, belə baxanda, gördü kü, yoxdu. Dünya qaranlıqlaşmış, Novruz bəyi huş aparıb yıxıldı. Təki sabah açıldı, mənim əzizdərim, üzünə xeyirlikdən açılsın. Novruz bəyə tək bir aşvaz baxırdı. Sabah çörəyində çayı, çörəyi hazır eləyib gözdədi, Novruz gəlməyib çörək vaxdı otdu. Gedib aşvaz Novruzun otağına baxdı, gördü Novruz yoxdu. Aşvaz gedib Zeynab xanıma xəbər eləyib, dedi:

– Zeynab xanım Novruz otağında yoxdu. Çörək vaxtı da öteb.

Bir oğullu, bir öküzlü, bir arvadının nə ürəyi alacaqdı. Zeynab xanım başını yolmuş eşiyə yüyürdü! Bu hiynidə buzoy otarlar xəbər gətirdi ki, Novruz bəy xanabaxçıya uzanıb ağzından qannı köpük gələr. Zeynab xanım başını yolmuş özünü yetirdi xanabaxçıya. O vaxta baxanda gördü kü, Novruz bəy bürə axşamdan yıxılıb, üstündə qıroy donub. Zeynab xanım bir başa elə çığırdı ki, bir saat qəyalar, meşələr ötdü. Mənim əzizdərim deyilə ki, zənanə səsinə zənanə yığılar. Bürə zənanələr yığılıb, çığırtı, qışqırtı dünyadan aşdı. Muna diqqət-nəzərdən baxanda gördülər ki, Novruz bəyin nəfəsi gedib gəlir. Nəysə, bu ağlaşmanı səngidib dedilər:

– Bu oğlana bir təybir.

O dayqa Kərim paşa əmr verib doxdurlar, həkimlər tökülüb, oğlana baxıb dedilər:

– Kərim paşa, oğlanın naxoşluğu qorxulu bir naxoşduq deyli, amma biz mundan baş tapa bilmerik. Bu gənə köhnə qarılının işidi.

Kərim paşa o dayqa əmr verdi ki, qarılar gəlsin, amma burda neçə cürə qarı lazımdı, mənim əzizdərim. Mən qarıları nişan verim gör necə cürə qarı lazımdı. Qarı var iman qursun, qarı var ilan vursun, qarı var qılçıdan tut dalına tulla, ağzı harda durur-dursun. Nəpək qarı, köpək qarı, saman altından su yeridən, çöp altında dəyirmən tikən, oğlu atadan eləyib, qızı anadan eliyən. Həmin qarılının hamısı cəm oldu. Kərim paşa əmr verdi qarılara k:

– Hər kim Novruz bəyin bu naxoşduğunu bilsə onu dünya

malından qəni eliyjəm, – diyəndə, nəpək qarı irəli yeriyib dedi ki:

– Ay Kərim paşa oğlan qudurufdu. Oğlanın başına kül əliyin oğlan ölsün, şəhərə ziyanı dəyməsin, – diyəndə, Kərim paşa dedi ki:

– Məni istiyən, qarıya kötək.

Qarıya o qədər çaldılar ki, qarı küçüklü qancıx kimi zingildiyo-zingildiyo getdi.

Dedi:

– Köpək qarı gəlsin.

Köpək qarı gəldi. Oğlana baxıb dedi ki:

– Dərdim o qarının içinə. Oğlanın naxoşduğı üçdü, ikisi də cibinəmi qoyur. Həm qudurub, həm quduzduğı qalxıb, həm də quru çaydan keçəndə qurbağadan qorxub. Oğlan qalxıb məni da-lıyacaq. Mən də bu şəhərə bir talan salacam ki, oğul atıyı tanıımı-jaq, qız anıyı.

Həmən burda qarıya nə dıra-dıra verdilərsə qarı üç gündən sonra gəlib ancax k1, öynü tapdı. Bu qarı da belə getdi. İman quran yiyəsi qarıyı çağırdılar. Qarı gəlib Novruz bəyin soda damarından tutub, yanki, biləyni əlinə aldı. Dedi ki:

– Ay Kərim paşa, keşgə on iki oğlum olaydı on ikisi də bu azardan. Oğlanınkı vergidi. On iki gün, on iki gecə qırx incə bel oğlanın başında saxlarsınız. On iki günün tamamında oğlan ayla-cax, – diyəndə, Kərim paşa əmr elədi ki:

– Məni istiyən qarıya xələt.

Qarıya o qədər xələt tökdülər ki, qarı ırazı qalıb götürüb apardı. On bir gün, on bir gecə qırx incə qıznan oğlanın başında cəm oldular. On iki günün tamamında Novruz bəy gözünü açdı. Atasının, anasının gözləri ruşan oldu. Sizin də gözünüz elə ruşan olsun. Novruz bəy baxanda gördü kü, başında nə qədər yığıncax var. Dedi:

– Ana, bu nə yığıncaqdı mənim başımda.

Guya elə bildi ki, iki saatdı yatır. Anası dedi ki:

– Oğul dədən, cijin gözünə qurban olsun. Elə bu tərəfdən

gəlirdik. Gəldik gördük burda yatıbsan. Elə üstünə çıxdıq heç bir şey yoxdu, – diyəndə, Novruz bəy gözünü dolandırdı. Dedi:

– Ana, bəs mənimki hanı? – diyəndə, anası cavab verdi ki:

– Anan gözlərinə qurban olsun, burya yığılan qızın hasını deyirsən alem, – diyəndə, Novruz bəy cavab verdi ki:

– Ana, mənimki bunlar kim döylü, – diyəndə, anası dedi ki:

– Anan sana qurban yanı buların heç birinə oxşamırmı?, – diyəndə, Novruz dedi ki:

– Ana gözümü dolandırırım heç eləsi yoxdu.

Anası dedi:

– Oğul, o nə təhəri?

Novruz dedi:

– Ana, bir başı nimçə götü çömçə şey olsa mən sana diyə biləm, – diyəndə, Zeynab xanım dedi:

– Ağız, get doyğa çömçəsini burya gətir.

Qız gedib doyğa çömçəsini gətirdi. Gətirəndə Novruz dedi ki:

– Ana, bu döy. Üzü dəlik-dəlik olur.

Dedi:

– Ağız, kökürü gəti.

Qız gedib xəngəl kökürünü gətirdi. Novruz əlinə alana dedi ki:

– Ana, bu da deyil. Onun üzündə at qılı kimi şey olur.

Bir keçəl qalxıb dedi:

– Ay Zeynab xanım, Novruz bəy saz isdiyir.

– Ay başına kül əliyim – Zeynab xanım cavab verdi ki:

– Keçəl, atam gözlərinə qurban o, sazın yerini bilirsənmi, neçəyə olur?

Keçəl cavab verdi ki:

– Misir şəhərində olur. Biri də beş yüz tümənə.

Yox olsun yoxsulluğu. Zeynab xanımın nəyi əysik idi, əlni atıb beş yüz tüməni çıxardıb keçələ verdi. Keçəl pulu cibinə qoyub ambar oğlağı kimi sıçraya-sıçraya özünü saldı (Misir şəhərinə) marağının bazarına. Baxdı gördü kü, sazvənt sazdarı qayıb göydən asıbdı. Yetirdi sazvəndin yanına dedi:

– Sazvənd o, sazın birini bəri endir.

Sazvənd sazı əndirdi. Keçəl dedi:

– Qiymətəni deynən, – diyəndə, sazvənd dedi ki:

– On beş manat.

Çıxartdı keçəl iyirmi beş manat verdi dedi:

– Sazvənt dəvə gördünmü?

Sazbənd dedi:

– Heç izini görmədim.

Keçəl sazı götürüb özünü yetirdi Novruz bəyə. Sazı verdi Novruz bəyin əlinə. Novruz bəy sazın zilni-zil, bəmni-bəm, pəsni-pəs elə kökəldib təzanıyı üzünə çəkəndə, dedin ki, Novruz bəy tamam on iki ildi ustada qullux edir. Başladı Novruz bəy sazı çalmağa. Keçəl yetirib ortasından sazın yapışdı, dedi:

– Novruz bəy sən saz çal, atan anan qulax assın, mən də özüm kibi iyirmi beş dənə keçəli iyirmi beş manatın əvəzində zamında qoyum, – diyəndə, Zeynab xanım dedi ki:

– Bala nə qədər pul borclu qalıbsan?

Dedi:

– İyirmi beş manat.

Əlini atıb Zeynab xanım otuz manat keçələ verdi. Keçəl də elə razı qaldı. Başlayıb Novruz saz çalmağa, görək ata-anasına nə deyir nə kimi şey görüb biz diyək, qulax asanlar sağ olsun. Novruz sözə başlayır:

Düfülüykən qullux etdim ustada,
Oxudum dərşimi kamalın gördüm.
Sazınan, sözünən zay etdi məni,
Babam Kərim paşanın əməlin gördüm.

diyəndə, Zeynab xanım dedi ki:

– Dədəm, gözlərin qurban, baban Kərim paşanın nə əməli var ki, elə deyirsən? Dədən səndən inciyər.

Novruz bəy cavab verdi ki:

– Ana, atam bağda o aşığı oxutmasaydı bu iş də mənim başıma gəlməzdi. Onun üçün məndə belə deyirəm. İndi sən dalına bax Novruz görək nə deyir:

Bağa girdim bağım təqəyir oldu,
Xöryad əli dəydi təqayır oldu.
Gözüm gördü ağlım təqayır oldu,
Misirdə Qəndəfin camalın gördüm.

diyəndə, anası cavab verdi ki:

– Novruz bəy, Misir hara, sən hara. Oğul harda durub haradan danışsan?, – diyəndə, Novruz dedi ki:

– Ana, Misir uzaq olmağına baxma. Telli Qəndəfi mənə burda göstəriblər.

Novruz götürüb dal kəlməsini diyer:

Novruzam, ana, bir can içində,
Bir canı bəslədim, bir can içində.
Ağam mənə verdi bir cəm içində,
Çayı səlsəbilin zülalın gördüm.

Novruz sözünü tamam eliyəndən sonra atası dedi ki:

– Novruz, dədən gözüne qurban, burdan Misir şəhərinə nə təhər qız söyüb gətirib burya çıxartmaq olar. Tamam bir illik yoldu. Burda hər kimin qızın deyirsən, bütün var yoxumu töküm gətirim, – diyəndə, Novruz bəy cavab verdi ki:

– Ata sənin bu sözüyün qabağında üç kəlmə sözüm var. Əgər icazə verərsənsə deyirəm, – diyəndə, Kərim paşa cavab verdi ki:

– Oğlum, deynən görək.

Novruz Kərim paşıya nə deyir. Biz deyək, qulax asanlar sağ olsun.

Novruzun atasına dediyi söz:

A beymürvət, a beyinsaf, ay zalım,
Yaxşı dostu yalan satmaq olarmı.
İmanı unudub, dini təyr edib,
Namısı, qıryatı atmaq olarmı.

diyəndə, Kərim paşa dedi ki:

– Xeyir oğul, olmaz.

Novruz bəy cavab verdi ki:

– Ata, olmaz indi dalına bax:

İyidin könlündən keçər paşalıq,
Necəki bir asdan gəzər meşəlik.
Şeytana qohumlux, qurda aşnalıx,
İlanın qoynunda yatmaq olarmı.

diyəndə, atası Kərim paşa – “xeyir, oğul, olmaz” – dedi, – diyəndə Novruz bəy dedi:

– Ata, bə sən mənə niyə deyirsən, bu qızların birini alem.

Novruz başlayır dal yarpağına görək nə diyer? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun:

Novruzam gönlüm eyliyə tələf,
Məndə ələc yoxdu fələkdə insaf.
Sümükdən şiş gördüm polatdan kəfəf,
Uydurub bir-birinə taxmaq olarmı.

diyəndə, atası Kərim paşa durub varıb öz mənzilinə getdi, dedi ki:

– Oğul, o sodaya mən girə bilmərəm, özün bilərsən, mən xüdəfis.

Atası gedəndən sonra Novruz bəy öz mənzilinə gedib, bir neçə gün uzun bir fikirlərnən yatdı. Arasından neçə gün keçmiş Novruz bəy dedi ki:

– Mənim bu fikirim heç kimə əsər eləməyir. Mən nahax dururam.

Novruz bəy öz getməyinin eytiyatında oldu. Novruz bəyin özünün bir dənə atı varıydı. Həmin alma qabığını yiyən kəhlənin balasıydı. Atın adı Daypaçaydı. Novruz bəy anadan olandan o vaxta qədər ata toylada baxırdılar. Çox vaxtı Novruz bəy özü baxırdı. Həmin Daypaçıya çox adam yaxın düşə bilmirdi. Novruz bəy hirsdənib girib içəridən daypaçıyı eşiyə çəkib, yəhəri belinə basıb, yeddi yerdən ziritəngini bərkidib, babasının qılıncını belinə qurşuyub, dava silahlarını nəki var üstünə götürüb, Daypaçanın quyuğu duşub, tərən balası kimi ya Əli, ya Məhəmməd dilində car eləyib, çəkdi daypaçıyı minək daşına qalxdı. Belinə qalxanda bir dənə uşax anası Zeynab xanıma xəbər apardı ki:

– Evin yıxılsın, Novruz bəy getdi.

Zeynab xanım başını yolmuş eşiyə çıxıb yetirdi. Novruz bəyin atını ciloylayıb dedi:

– Oğul, dədəm gözlərinə qurban, sən harya gedirsən? Qoy-maram.

Dedi:

– Ana, heç mümkün dey, mana icaza ver mən gedirəm.

Zeynab xanım dedi ki:

– İndiki gedirsən üç bənt sözüm var, deyim ondan get.

Zeynab xanım görək Novruzun bu getməsinə nə deyər. Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Zeynab xanımın sözü:

Doqquz ayda sinəm üstə götürdüm,
Getmə oğul, getmə qoymaram səni.
Nə zəhmətdən boya-başa yetirdim,
Getmə oğul, getmə qoymaram səni.

diyəndə, Novruz bəy dedi ki:

– Ana, mən dedim elə gedərəm ki, heç məni görüb gönlün bulanmaz. İndiki məni məcbur elədin, mən də üç yarpax sana deyim. Novruzun anasına dediyi cavabı biz diyək, qulax asannar sağ olsun:

Başına döndüyüm, gül üzlü ana,
Ana Hümbət eylə, mən gedər oldum.
Südünü əmmişəm mən qana, qana,
Ana Hümbət eylə mən gedər oldum.

Anası dedi ki:

– Oğul, mənim dilim quruyar kı, sana icazə verərəm. Anasının sözü:

Qoymaram gedəsən döylət xanadan,
Daha qurtarmaram dərtdən baladan.
Oğul da üz döndərərmi anadan?
Getmə oğul, getmə, qoymaram səni.

diyəndə, Novruz bəy dedi ki:

– Ana, sən elə hesab eləmə ki, mən səndən üzmü döndərirəm. Ölüm Allah işidi, ömrümə beşcə gün qalsa yanıdayam.

Zeynab xanım sözünün qabağı, görək Novruz nə deyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun:

Canım qurban aşxların pirinə,
Bizi də yetirsin biri-birinə.
Babam bağışdasın taxdı sərinə,
Ana, Hümbət eylə, mən gedər oldum.

Zeynab xanım axır kəlməsində görək nə deyir. Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun:

Urusqat versəm də, səni qoymaram,
Dolannam başına səndən doymaram.
Baxdı qara, mən beçərə Zeynabam,
Getmə, oğul getmə, qoymaram səni.

diyəndə, Novruz dedi:

– Ana, mən də sözümün axır kəlməsini diyim mana icazə ver.
Novruzun sözü:

Novruz qurban olsun o min bir ada,
Dərdim artıf həddən oldu ziyada.
Sən duva qıl, biz də yetək murada,
Ana, hümbət eylə, mən gedər oldum.

diyəndə, Zeynab xanımın qolları boşalıb atın ciloynu buraxdı.
Dedi:

– Oğul, get! Allah işini onarsın. Məndən əmdiyin süd sana haram olsun əgər qayıdıb gəlməsən.

Halal hümbət eləyib Novruz bəy anasından ayrılıb Daypaçıya bir qamçı çəkib yay kimi yığılıb ox kimi açıldı, yönnü çöyürdü, Misir şəhərinə sarı başladı getməyə. Daypaça bir saatda bir sutqa yol gedirdi. Gör axşamadək nə qədər yol gedərdi. Eləki şər qarışanda bir şennyin içinə girdi. Atı sürdü bir qapıya, öy sahibi diyəndə, bir qarı çıxdı. Qarı baxanda gördü kü, qapıda bir oğlan durur, elə bir gözəl oğlanda kı, deyirsən boyu qələmkərnən çəkilib. Qarı cavab verdi:

– Oğlum, sənsənmi məni çağıran?

Dedi:

– Ana, mənəm. Məni bu gecə Allah qonağı elə, – diyəndə, qarı atın ciloyundan yapışıb dedi:

– Oğul, Allaha qurban olum, qonağına da. Oğul tüş.

Novruz bəy aşırılıb atdan düşəndə qarı çağırırdı oğlunu:

– Oğul, Hasan, eşiyyə çıx.

Hasan yüyürmüş eşiyyə çıxıb dedi:

– Ana, nədi, – diyəndə, anası dedi:

– Atı çək.

Hasan atı toyluya çəkib rahat eylədi. Novruz bəy gedib içəridə əyləşdi. Çörəkdən, xörəkdən yiyəndən sonra qarı dedi ki:

– Oğul, mana de görüm, hardan gəlib harya gedirsən?

Novruz bəy cavab verdi ki:

– Ana, Diyarbəkirdən gəlib Misir şəhərinə gedirəm, – diyəndə, qarı dedi:

– Oğul, anan sana qurban Misir şəhərinə ildə bir yol praxot gedir. O da sabah praxot yola düşəjək. Dərya da üç günlük yoldu. Çatmassan, – diyəndə, Novruz dedi ki:

– Ay ana, umut var Allaha ki, çatam.

Eləki yığılıb yerdən qalxıb, paltarnı geynib, çıxıb, atı eşiyə çəkdi, quyuğunu düyüb, yihəri belinə basdı, girdi içəridən bütün silahlarını götürüb qarıynan halal hümbət eləyib çıxdı tər lan balası kimi atın belinə, qalxdı Daypaçıya nə təkən verdisə, ışıxlaşıb gün çıxanda özünü yetirdi dəryanın qırağına. O, vaxta baxanda gördü kü, praxota xod verdilər sürməyə. Novruz bəy əlini qaldırıb dedi:

– Sizi ant verirəm, sizi yoxdan var eliyən o bir Allaha, məni burda qoymayın, – diyəndə, praxotda insafli bir adam varıydı. Həmin adamın adı Hajısayadıydı. Hajısayat praxotçıya dedi ki:

– Əylə praxotu, görüm, bu nətəri adamdı bəlkə onun getdiyi bizimkindən vacibdi.

Hajısayat dedi: oğlum, praxodda yer yoxdu gərək mən düşəm sən minəsən, de görüm sənın mətləbin nədi? Diyəndə, Novruz bəy cavab verdi ki:

– Haji əmi icazə versən bu saznan diyərəm.

Dedi:

– Oğlum, de görək.

Novruz bəy nə mətləbə gedir nə deyir? Biz diyək, qulax asannar sağ olsun.

Novruzun Hajısayada cavabı:

Mən üçün baxır yollara,
Gözdü, Misirdə Misirdə.

Şəhri olubdu miskin dərdin,
Sözdü Misirdə, Misirdə.

diyəndə, Həjisəyad cavab verdi ki:

– Oğlum, mən heç o sən dediyindən baş tapmadım. Aydın
mənə başa sal, – diyəndə, Novruz dedi ki:

– Həji əmi, deyim başa düş.
Götürüb görək nə deyir:

Mənəm bu yollara naşı,
Sel olub gözümün yaşı.
Pərvaz edib könlüm quşu,
Gəzir Misirdə, Misirdə.

diyəndə, Həjisəyat dedi ki:

– Oğlum, gənə də mən başa düşmədim, – diyəndə, Novruz
dedi ki:

– Həji əmi, indi açığ deyim başa tüş.
Görək Novruz nə deyir? Biz diyək, qulax asannar sağ olsun:

Dərdimi verib lafəta,
İrəhm elə əziz ata.
Qəndəfi Novruza puta,
Yazdı Misirdə-Misirdə.

Deyiş tamama yetdi. Düşmənin ömrü tamam olsun, deyib
Həjisəyad sıçrayıb praxotdan düşdü, dedi:

– Oğlum, gəl min. Mən yaxşı başa düşdüm səni, – diyəndə,
xilasa Novruz Daypaçıyı yedəkləyib mindi praxota. Xod verdi-
lər, başladılar sürməyə. Praxot getdi. Təki dəryanın ortasında ağ
yel qanadını qaldırdı, başladı dərya talatıma. O vaxta gördülər
ki, daha biraxot yerimir. Dalğadan hər tərəfdən praxotun tənəf-
lərini buraxdılar. Heç mümkün olmadı, talatım vurub praxotu

dağıtdı. Həmən adamlar bütünlüyü dəryaya qərq oldu. Təkcə Novruz bəy özü atından bərabər bir dənə taxta paranın üstündə qaldı. Novruz bəy dedi ki:

– Xudavənd-aləm, bu nə qazaydı kı, məni tutdu. Sağa baxır sudu, sola baxır sudu. Heç bir yan görükməyir. Gün də yaxır. Heç bir şey yadına düşməyib bir anası yadına düşdü. Novruz bəy cürəni aldı əlinə görək nə deyir? Biz diyək, qulax asannar sağ olsun.

Novruzun dəryada dediyi sözü:

Gecə əyaz, gündüz bulut,
Qaldım bu dərya üzündə.
Ana yaş köynəyimi qurut,
Qaldım bu dərya üzündə.

Gördü heç bir şey yoxdu, götürüb o birisi bəndini deyir:

Bulut oynar, səhər vaxtı,
Sınəmə toxuyan oxdu.
Nə sitri nəkəfən yoxdu,
Qaldım bu dərya üzündə.

Gördü anasını çağırmaxdan heç hareyna çatan yoxdu, götürür dal bəndini:

Novruz qalıb yaman halda,
Bülbül oynar sağ solda.
Telli Qəndəf gözü yolda,
Qaldım bu dərya üzündə.

Eləki Novruz tamam eləyib dedi:

– Gəl səni bu soduya salanı çağır. Heç bir yerdən sana imdad yoxdu. Taki bir ondan başqa. Bu fikirdeydi, baxdı gördü kü, dağlar, daşlar gözündən itir. Götürüb görək Novruz nə deyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun:

Qarlı dağlar gənə keçdi aradan,
Kərəm eylə qoyma məni deryada.

Yeri, göyü, ərşi, kürşü yaradan,
Rəhm eylə, qoyma məni deryada.

Baxdı gördü kü, Novruz bəynən praxota minən hamsı dər-
yaya qərg olub. Novruz özünü bir az toxdaqladı. Alır o birisi kəl-
miyi:

Hanı biznən belə geşdə varannar,
Qərg oldu deryaya bir neçə cannar.
Əmbiyəllər, öylüyələr, ərannar,
Rəhm eylə, qoyma məni deryada.

Gördü bir şey olmadı, dedi ki:

– Diyəllər “Xızır peyğəmbər suda olar, belə yerlərdə dara
düşənə kömək verir”. Gəl, sən, Xızır peyğəmbəri çağır.

Görək Xızır peyğəmbəri Novruz nə cür çağırır:

Könlüm havalanıb ağasını gəzər,
Yetişsən dadına sən olsan hazır.
Əlinin öylədi ya həzrət Xızır,
Rəhm eylə, qoyma məni deryada.

Baxdı gördü mundan da harey olmadı. Dedi:

– Gəl sən Sahib əz Zamanı çağır.

Götürüb görək nə deyir:

Hayana baxıram deryayı umman,
Duman aldı yolum, dad Allah aman.
Fəda olum sana Sahib əz Zaman,
Rəhm eylə, qoyma məni deryada.

Baxdı gördü mundan da bir şey olmadı, dedi:

– On iki imama yalvaranajax, bir Allaha yalvar.

Götürüb görək nə deyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Novruzun axırıncı sözü:

Yüz iyirmi dörd min nəbi, həmi, əsaba,

Haqq özü yetişsin, haqqa hesaba.

Lütv eləmə Novruzu yetir Qəndəfə,

Rəhm eylə, qoyma məni dəryada.

Belə diyəndə ki, sözü tamam eləyib, Novruzu huş aparan kimi olub gözünə yuxu getdi. Ağ yeldən bir yel numayən olub taxta paranı götürdü. Novruz bəy işıxlaşanda gözünü açıb gördü kü, lap qırağa yaxınlaşıb, əmma Novruz həm ac, həmi yuxusuz, gənə suyun içində huş aparan kimi olub. Mənim əzizdərim, sizə hardan xəbər verim? Bir qavvaz Əhməd varıydı, ondan. Qavvaz Əhmədin evi dəryaya çox yaxınıydı. Hərdən çıxardı dəryanın qırağına, görüm diyər nə var, nə yox. Bir günləri dəryanın qırağına çıxdı görüm nə var nə yox? Baxdı gördü kü, dəryanın qırağına yaxın bir dənə qaraltı görürük. Dedi:

– Yaqın praxot dağılıb. O dayqa paltarı soyunub özünü atdı dəryaya. Üzə-üzə gedib həmin bu qaraltının yanına çıxdı. Baxanda gördü kü, vazihe gözəl oğlandı yatır taxtanın üstə, amma yanında bir at var. O, ata heç qiymət qoymax olmaz. Bu taxta parıyı itələyib üzə-üzə qırağa çıxartdı. Qıraxda atı çəkdi. Sonra gəldi nə qədər bu oğlanı çağırırsa oğlan qalxmadı. Baxdı gördü kü, yanında bir cürə var. Cürəyi əlinə alıb dedi:

– Bəlkə munnan qalxa. Qavvaz Əhmət görək bu cürüynən Novruzu nətəri oyadır? Biz diyək, qulax asannar sağ olsun. Qavvaz Əhmədin sözü:

Başına döndüyüm, gül üzdü oğul,

Oğul, dur götürüm xanama səni.

Sana yidirdərəm qəndinən, noğul,
Oğul, dur götürüm xanama səni.

Gördü gənə oyanmadı, aldı orta yarpağını:

Bircə deynən görüm hansı yerrisən?
Ölüsən, dirisən yoxsa cannısan?
Adam öldürmüşən yidə qannısan,
Oğul, dur götürüm xanama səni.

Gördü gənə oyanmadı, aldı axrınıcı sözünü:

Oğul deyib, səni özümə götürürəm,
Götürüfnən mənzilimə yetirirəm.
Mən Əhmədəm mətlubunu bitirirəm,
Oğul, dur götürüm xanama səni!

diyəndə, Novruz bəy az da olarsa gözünü açdı. Qavvaz Əhməd birəz muna tox dax verib başladı, oğul, bura qıraxdı. Dur varax ömüzə gedək. Nəysə qavvaz Əhməd munu bir cürə ata sarıyıb öz evinə apardı. Düşürdü çağırırdı, – “arvad”, – diyəndə, arvad yürmüş cavab verdi ki:

– Kişi nə buyurursan?

Dedi:

– Arvad, bu oğlanı dəryadan tutmuşam.

Arvad baxanda gördü kü, vəcihə gözəl oğlandı. Oğlanı içəri apardılar. Taxtın üstünnən yer qayırb irəhat eylədilər. Dedi:

– Arvad, bu oğlana muğayat ol, yaxşılansın. Qızımız Gülşən xanımı da muna verək, – diyəndə, içəridə qarabaş qız varıydı, tər-pəndi Gülşən xanımın yanına, dedi:

– Ay Gülşən xanım, dədən sudan bir oğlan tutub deyir ki, Gülşən xanımı da bu oğlana verijəm, – diyəndə, Gülşən xanım yürdü evə. Gəldi gördü bir oğlandı taxdın üstə uzanıb. Dedi:

– Ana, bu nədi.

Dedi:

– Anan sana qurban, onu dədən dəryadan tutub gətirib. Səni də ona verejeyik, – diyəndə, Gülşən xanım mən su adamnamı qalmışam? Dərdim munun sinəsinə, deyib belinə bir təpik vurdu.

Nə qədər ki, Novruz əziyyət çəkmişdi, bu təpik onlardan artıx oldu. Gülşən xanım da vardı öz keyinə getdi. Novruz bəyi qavvaz Əhmədin arvadı bir ay qiymə şorvuya tutdu, beçə ətindən, düyü şorvasından bir qədər. Bir əzdən sonra Novruz irəlki halından indi çox artıx oldu. Novruz öz mənzilində oturmuşdu, baxdı gördü kü, avışqanın ağzında bir neçə kitab var. Dedi:

– Noloydu ku, bu kitabların içində bir yaxşı oxumalı kitab oloydı. Durub kitablara baxanda siftə əlinə bir dənə Leyli-Məcnun kitabı keçdi. Ağzını açıb bu kitabı başladı oxumağa. Həmənləyli-Məcnun kitabını belə bir qəraətnən oxuyurdu ku, ucadan, eşidənlər valeh olurdu.

Mənim əzizdərim, sizə hardan xəbər verim Gülşən xanımdan. Qırx incə qız başında siyahətə çıxmışdı. Gülşən bağına yığılıb səlv ağacının divində oturdular. Gülşən xanım dedi:

– Ay qız, gedin biriniz bu əfdafanı cərhoyuzdan doldurub mana gətrin.

Qızın biri durub əfdafıyı götürüb getdi cərhoyuza. Yaxınlaşanda baxdı gördü kü, bir səs gəlir. Əlnin birini kəssən gənə bil-məz munu. O qədir qulax asdı suya gəldiyi yadından çıxdı. Birdə dedi ki:

– Mənim evim yıxılsın, mən suya gəlmişdim.

Özünü yetirdi cərhoza. Oğlan da, amma gənə oxuyur. Əfdafıyı uzatdı, götüyə dəyəndə qaldırdı, elə bildiki doluf, özünü yetirdi Gülşən xanıma. Gülşən xanım çox acıxılı oldu ku, niyə belə gəldin. Dedi ki:

– Ay xanım, nəysə gecikmişəm.

Dedi:

– Di cəhənnəm ol gəti suyu əlmə tök.

Gülşən xanım əlini irəli tutdu. Qız nə qədər qaldırdı afdafadan su tökülmədi, çünkü boşuydu. Oğlanın huşu qızı aparmışdı. Gülşən xanım dedi ki:

– Ay qız, bu nə işdi ki, mənim başıma gətirirsən.

Dedi:

– Xanım, axlım üstümdə olmuyub, – deyəndə, Gülşən xanım dedi ki:

– Ay qız, durun bu afdafıyı biriniz aparın.

Durdu qızın biri götürdü, dedi ki:

– Dərdim onun ürəynə, onun axlı başında yoxdu. Afdafıyı mana ver bu saat sana su gətirərəm, – deyib tərpəndi.

Çərhoza yetirən kimi həmin oğlanın səsi qulağına gəlib elə burda huş apardı. Bir vaxta gördü kü, gün günortuya düzəlib. Özü-nü toxdadıb afdafanı çərhoza uzatdı, elə bildi afdafa doldu. Heç götү də suya dəymədi. Özü-nü yetirdi Gülşən xanıma. Gülşən xanım munun üstə çıxırıb nəlayıx sözdərnən munu qarşılayıb dedi ki:

– Məjburam sizin hamnızı dağıtmağa. Sizin hansınızı qulluğa göndərirəm belə gəlirsiz.

Hirsdənib dedi:

– Tök suyu əlimə.

Həmən qızın adı Xaccaydı. Xacca afdafanın dalından nə qədər qaldırdı su tökülmədi. Gülşən xanım afdafıyı əlindən alıb yerə vurdu. Hirsdəndi ki, bu nə işdi? Mundan məni əgah eləyin. Xacca dedi ki:

– Allahdan gizlin döy, səndən nə gizlin. Sizin otaxda bir səs gələr, o sədi bizi belə eliyən.

O vaxda Gülşən xanım qalxıb bir başa tərpəndi. Yetirdi evə, baxdı kı, həmən oğlandı. Yetirdi anasının yanına dedi:

– Ana, siz deyirdiniz səni həmən oğlana verəcəyik. Bəs niyə verməyirsiniz?, – deyəndə, anası cavab verdi ki:

– Bala bə sən deyirdin ki, mən oğlana getmərəm, dərdim onun sinəsinə, indi su adamına qalmışam?

Dedi:

– Xeyir, ana, özüm zərafət eləyirəm, – diyəndə, anası dedi ki:

– Yaxşı, indiki elədi, qoy atan gəlsin.

Qız cavab verdi ki:

– Atam havax gələcək.

Dedi:

– Bala axşam gələr.

Dedi:

– Ana, bəlkə axşam gəlmədi, bəs mən kimnən yataram.

Anası gördü kü, haşa məclisdən qız lap ojax daşına sürtür.

Dedi:

– Bala dayan.

Nəysə axşam atası gəldi. Arvad dedi ki:

– Ay kişi əhvalat bu yönədi. Qızın deyir ki, mən oğlana gedəcəm, – diyəndə, qavvaz Əhməd varıb Novruzun mənzilinə getdi, birəz o yannan, bu yannan gap eləyib dedi ki, Novruz əgər icazə verərsənsə Gülşən xanımın kəbinini sana kəsdirərəm, – deyəndə Novruz boynunun ardını qaşayıb dedi ki:

– Sən bilirsən.

Yanı ki, icaza verdi. O dayqa qavvaz Əhməd bir molla çağırıldı. Molla qapıdan girdi. Salamı ələküm deyib, qavvaz Əhmədə nə əcəb? Əcəb qullux bizim üçün. Qavvaz Əhməd salamı alıb xoş gəliрсən ay molla, buralar sana peşgəş. Əya palaz salın, stol qoyun, ayə çay, kabab, piloy-ciloy başdan anrı aşdı. Qavvaz Əhməd dedi ki:

– Ay molla bizim bu Gülşənin kəbini bu Novruz bəyə kəs. Həmin molla başladı ənqəhdü vəzəvəşdü müvəqilətə. Müvəqqilə kəbinini kəsib buları biri-birinə tapşırdı. Molla durub gedəndən sonra Gülşən xanım əl götürdü duva eləməyə ki:

– Yaraf, elə oluydu ku, gün birəz tez yaxeydi. Nəysə axşam arıya gəlib siyah pərdə çəkildi. Novruz bəy soyunub əyləşdi yerin üstə. Gülşən xanım suyrulub özünü verdi Novruzun yanına. Novruz qılıcı suyrub ikisinin arasına qoydu dedi ki:

– And olsun atamın taxtı-səltənətinə, əgər qımıldanarsansa

səni ortannan iki kəsərəm.

Gülşən xanım o gecəsi necə ki, yıxılmışdı elə də qalxdı, sabahı gecəsi bir yerdə gənə qılıcı suyurdu arasına qoydu dedi ki:

– Gülşən xanım, qımıldandın ölüfsən.

Gənə o kefdə sabaha çıxdı. Üçüncü gecəsi gənə həman elə. Səhər anası yanına gəldi xəbər aldı ki:

– Qızım, əhvalın necə keçdi?

Dedi ki:

– Ana, bu üç gecədə mənim əhvalım çox pis keçdi.

Yanı ki, məsəliyi söylədi. Anası getdi qavvaz Əhmədin yanına dedi:

– Məsələ bu yönədi.

Qavvaz Əhməd gəldi Novruzun yanına dedi:

– Oğlum, bi günləri Gülşən xanımı da götürüb bağa gedərsən, birəz kefin açılar. Mən də gəlijəm. Novruz Gülşən xanımdan barabar varıb bağa siyahata getdilər. Novruz bəy bağa girəndə bir dənə qızıl gül üzdü, bir dənə də gülöyşə narı. İkisi də gəlib səlv ağacının divində əyləşdilər. Novruz bəy narı iki nisb eləyib firəngin burnundan dənə-dənə yiyirdi. Bir vaxta gördü kü, bir bülbül bir dənə qızıl gülü havada oynadır, buraxır göydə tutur. Birdə tutamırdı. Gül gəldi bir kölün içinə düşdü. Bir xar gülün üstə düşdü. Bülbül göydən şuguyub gülə yetirəndə bir tikən bülbülün sinəsindən batıb dalından anrı çıxdı. Bülbül boynunu uzadıb xarı dimdiyindən vurub öldürdü, başını qoyub gülün üstə başladı can verməyə. Novruz munu görüb dünyə başına hərrəndi. Dedi:

– Bir çəngə tük güldən ötəri gör nə iş törədir. Sən Novruz olasan, Telli Qəndəfi buraxasan, bu xaraba bağlarda gəzəsən.

Novruzun sinəsi cuşa gəlib başladı bülbülün bu hərəkətinə görə nə deyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Novruzun bağda dedişi söz:

Səhər nazar salar gülzar üstünə,
Gör necə tutur işini bülbül.

Gah gedir, gah gəlir qonça başına,
Axıdır didəsinin yaşını bülbül.

Bağmanın baxçada barı gərəkdi,
Alması, heyvəsi, narı gərəkdi.
Hər iyidin aşna, yarı gərəkdi,
Söyməz özgə yarın qaşını bülbül.

Götürür o birisi bəndini:

Novruz necə çəksin Qəndəf dağını,
Çəkdin aldın ürəymin yağnı.
Badı saba saldı gül yarpağını,
Söküyüb can verir başını bülbül.

Novruz bəy sinəsinin cuşa gələn vaxdı mundan razılaşmayıb
Telli Qəndəf ikinci dəfə yadına düşüb başlayıb görək nə deyir. Biz
diyək, qulax asanlar sağ olsun.

İkinci bağdakı sözü:

Qədir Allah, özün yaxşı bilirsən,
Nejə pərişandı hallarım mənim.
Bağlarında gözü yaşdı bülbüləm,
Solufdu gülşəndə güllərim mənim.

diyəndə, qəvvaz Əhməd alaqapının çölündə qulax asırdı. Dedi:
– Novruz bəy məni burda yadına salsa, nə miraz desə yeti-
rejəm, yadına salmasa qoymaram burdan diri getməyə.

Novruz ikinci bəndini başdıyır:

Canım qurban ala gözün özünə,
Əşq əhlinin yuxu gəlməz gözünə.
Nejə baxım qavvaz Əhməd üzünə,
Telli Qəndəf gözdər yollarım mənim.

diyəndə, qavvaz Əhməd dedi ki:

– Novruz, anan səni namaz üstə doğub indi nə miraz desən səni yetirəjəm.

Novruz görək axırıncıda nə deyir:

Ağ eyvan otaxdı bulur üşşədi,
Dilimin əzvəri hazar peşədi.
Adım Novruz, atam Kərim paşadı,
Hanı sağ solumda qullarım mənim.

Deyiş tamama yetib sözü tamam elədi. Gülşən xanımnan ikisi də barabar varıb mənzilə getdilər. Gedəndə qavvaz Əhməd əhvalatı bilirdi. Novruz bəyin yanına gəlib dedi ki:

– Oğlum, nə dərdin var mana söylə, – diyəndə, Novruz bəy cavab verdi ki:

– Ata, mana icazə ver, mən gedijəm, – diyəndə, qavvaz Əhməd cavab verdi ki:

– Oğlum, bu gündən sonra hana getsən Allah yol versin, get. Əmbə mənim çörəyim sana haram olsun qayıdanda burdan gəlməsən, – diyəndə, Novruz cavab verdi ki:

– Bir də haram olsun gəlməsəm.

Amma Novruzun getməyini Gülşən xanım bilmədi. Yığıldılar axşam uzun bir söhbətə başladılar. Yatmax vədəsi gələndə hər kəs öz mənzilinə getdi. Novruz bəynən Gülşən xanım hər ikisi qaldı öz otağında. Siyah pərdə çəkilib başladılar ikisi bir yerdə qol boyun olub yatmağa. Mənim əzizdərim o, gecəsi Novruz bəynən Gülşən xanım nə kef çəkдилər, nə döyrən sürdülərsə, mənə istiyən dostların əysik günü elə keçsin. Yanı ki, çox xoş keçdi günləri. O vaşatan Gülşən xanımı o qədər ökələdi ki, Gülşən xanım sus түşdü. Novruz bəy də bir azca çimir eləyib xoruz banı yerindən durub, paltarını geyib, Daypaçıyı eşiyə çəkib, tumarlayıb, yehəri belinə qoyub, yeddi yerdən ziritəngini bərkidib, sütun ağacına bağladı. Girdi içəridən silahların hamısını götürüb çıxdı.

Daypaçıyı minək daşına çəkib, əyax üzəngiyə, diz qavırğıya, ya Əli, ya Məhəmməd dilində yad eyləyib, tərən balası kimi qalxdı Daypaçanın belinə. O vaxdakı Gülşən xanım içərdə əlini uzadıb yastığı qucaqladı k1, ay Novruz bəri yat, o vaxtda baxıb gördü kü, bu yadıqdı. Novruz yoxdu. Ağ köynək yüyürmüş eşiyə çıxdı. Baxanda gördü kü, Novruz atın belinə qalxıb pəkam verir. Yetirdi atı çiloylayıb dedi ki:

– Ay Novruz, dədəm gözdərinə qurban mənı qoyub hayana gedirsən? – diyəndə, Novruz bəy cavab verdi ki:

– Gülşən xanım, səni burda qoymaram. Mən telli Qəndəfin dalınnan gedirəm. Qayıdanda səni aparajam, – diyəndə, Gülşən xanım dedi ki:

– Ay Novruz, indiki gedirsən sinəmə bir üç bənt söz gəlib deyim, onnan get.

Götürüb görək Gülşən xanım Novruza nə deyir, Novruz bəy nə cavab verir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Gülşən xanımnın Novruzun deyişməsi:

Mən sana neylədim, zalım, beybafa,
Getmə oğlan, getmə qoymaram səni.
Qoymadın k1, sürək zoqunan safa,
Getmə oğlan, getmə qoymaram səni.

diyəndə, Novruz dedi ki:

– Gülşən xanım, sana dedim ki, səni burda qoymoşam. İndi ki, elə oldu üç yarpaxda mənim sözüüm var, deyim qulax as.

Götürüb görək Novruz bəy Gülşən xanıma nə kimi cavab verir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun:

Başına döndüyüm ala gözlü yar,
Ağlama, Gülşənım, gözdə yar məni.
Gözü yolda mənim intizarım var,
Ağlama, Gülşənım, gözdə, yar, məni.

diyəndə, Gülşən xanım dedi ki:

– Gözləmək hasantdı, vaxt qoymax çətin.

Novruz bəy dedi ki:

– Heç elə şey olmaz mən atamın oğluyam.

Götürüb Gülşən xanım orta yarpağında görək Novruza nə deyir:

Olmaz məni kimi tamlı, əcəmli,
Sinəsi ax vaylı, ciyarı qəmli.
Məni ağlar qoyma gözdəri nəmli,
Getmə oğlan, getmə qoymaram səni.

diyəndə, Novruz dedi ki:

– Gülşən xanım, mən ölərəm ki, dediyimnən dönmərəm.

Gülşən xanımın sözünün qabağına görək Novruz nə deyir?

Biz diyək, qulax asan yoldaşlar sağ olsun.

Novruzun sözü:

Sana budu mənim sözümün əzəli,
Yada tüşsə köhnə yaram təzəli.
Unutmaram səni kimi gözəli,
Ağlama, Gülşənim, gözdə, yar, məni.

Götürür Gülşən xanım:

Ağlar qoyma bu Gülşənidi,
Əşqin ataşnı qoydin canımda.
Ərəsət əyağında haqq divanında,
Tutar yaxandan qoymaram səni.

Gülşən xanım sözünü tamam eləyib axırcı sözünü, görək Novruz bəy nə deyir? Biz diyək, qulax asan qonaxlar sağ olsun:

Novruz gedib qürbət eldə qalmasa,
Xəzan əsib gül irəngi solmasa.
Ajal gəlib peyvəniniz dolmasa,
Ağlama, Gülşənim, gözdə, yar, məni.

Eləki sözü tamam eləyib hər ikisi əl-ələ verib istəkli dosdar kimi ayrıldılar. Novruz bəy yönünü çöyürüb Misri şəhərinə sarı daypaçıya təkam verdi. Daypaça bir sutqa yolu bir saatda gedirdi. Eləki Novruz bəy, Göy dağ diyərdilər, həmənin dağın daməninə çıxdı, yanı ki başına, Novruz bəyi həmin dağın başında bir çən-çisək çirpənək gəlib Novruzu həyat elədi. Ustatdarın deməyi Novruz burda azdı. Novruz dedi ki:

– Ataların sözü, azdın yat.

Bir əz gözdüyüb gördü kü, heç bu çən açılmadı, Novruz sazı hərriyib bu dağda çən münü tutmaxda dağa qarqış eyləyir. Görək nə təhər deyir? Biz diyək, qulaq asanlar sağ olsun.

Novruzun dağa dediyi söz:

Çıxdım vətənimdən, düşdüm səhraya,
İtirdim Qəndəf təki maralı dağlar.
Çisgin, duman səndə müdam qaydadı,
Açılan güllər saralı dağlar.

Gördü heç çən açılmadı. Götürür o birisi yarpağını:

Mənim sağlığıma kim güman eylər,
Duman aldı yolum nə yaman eylər.
Qarri dağlar gündə yüz min qan eylər,
Məni saldı yardan aralı dağlar.

Gördü bir balaca çən aralanır. Götürdü axırcı sözü:

Kimsəm yoxdu məni burda dindirə,
Ərzi-halım vətənimə bildirə.

Bir ah çəksəm, ahım səni yandıra,
Novruzam, Qəndəfdən yaralı dağlar.

Elə ki, Novruz bəy sözü tamam eliyən kimi diyəsən heç çən yoxuymuş. Çən aralanan kimi Novruz qalxıb Daypaçanın belinə təkam verib endi dağın divinə. O, vaxta baxıb gördü kü, bu dağın divindən bir lalə kimi gözəl su axır. Çox da çimənnik, göy atotu var. Aşırlıb atdan düşüb dedi ki:

– Həm at otlasın, həm də özüm bir əz çörək yiyim.

Atı göy çimənniyə buraxıb qəşənk surfuyu salıb aşdı dəs-məli. Başladı çörək yiməyə. Sən demə bu calal padişahının qorğu olsun. Mənim əzizdərim, Calal padişah səkkiz mərtəbə imaratın küləfirəngisində dürvün əlində o, tərəfə bu tərəfə baxırdı. O, vax-da baxanda gördü kü, göy dağın divində bir yekə qaraltı var, heç tərpenmir. Çağırdı vəzir. Vəzir yanında hazır oldu. Dedi:

– Bəli, qıvlıyı aləm.

Calal padişah dedi ki:

– Ala dürvündü bax o qaraltıya gör nədi?

Vəzir baxıb dedi ki:

– O adamdı, – diyəndə, Cəlal padişah dedi ki:

– Mənim pəhlivanlarımı çağır, – diyəndə, vəzir pəhlivanlara əmr elədi, qırx dənə pəhlivan cəm oldu Calal padişahın hüzo-
runda. Vəzir cavab verdi ki:

– Qıvlıyı aləm sağ olsun, nə buyurursan?, – diyəndə, Calal
padişahı cavab verdi ki:

– Oğlum o, qaraltıyı görürsünüzmü?

Dedi:

– Bəli görürük.

Dedi:

– Bir dənəniz həməən qaraltıyı yarım saada burya gətirsin.

Biri döşünə döyüb dedi:

– Mən gətirərəm, – deyib atı minib, həməən Novruz bəyin
hüzo-
runa. Pəhlivan Novruz bəyə çatdı. Baxıb gördü kü, bir gözəl

oğlandı oturub, qəşəng sürfuyu açıb başlayıb çörək yiyir. Pəhlivan çox ajıxlı olub nəlayaq sözdərnən Novruz bəyi qarşılayıb burya түşдүүн yetmir, oturub çörək də yiyirsən nadürüst oğlu nadürüst. Dur qabağıma düş. Novruz bəy heç fikir verməyib başladı gənə çörəyni yiməyə. Novruz bəy təhlif elədi ki:

– Gəl çörək yiynən.

Əlinnən qandırdı k1, qulağım ağır eşidir – yaxın gəl.

Pəhlivan çox hirsdənif atdan түşдү. Gəldi ki, Novruzu qabağına qatsın. Novruzun qabağına gələndə, Novruz bəy həmin pəhlivana bir şillə tutuzdurdu. Pəhlivan arxasını yerə qoydu. Atının irəşməsindən əyaxlarını əllərinə sarıyıb yıxdı böyrü üstə. Başdadı gənə çörəyni yiməyə. Calal padişah baxdı gördü kü, pəhlivan da elə burda qaldı. Çağırdı vəzirı dedi:

– Vəzir bu nə işdi ki, pəhlivan da orda qaldı?

Çağır pəhlivanları, – diyəndə, vəzir pəhlivanları çağırıb hamısını burya yığdı. Calal padişah əmr elədi ki, oğlum, o, gedən gəlmədi, biriniz gedin həmin o qaratıyı burya gətirin. Pəhlivanın biri atı minif gənə ardını əzdi. Yetirəndə gördü kü, həmə pəhlivanı yıxıb böyrü üstə, orda eşələnir. Muna çox ajıxlı olub yetirəndə, atdan düşüb Novruz bəyin lap yanına gedib istədi ki Novruz bəyi vursun. Novruz bəy həmə pəhlivana bir dumrux tutuzdurdu, iki saat axlı üstə olmadı. Munuda sarıdı o birinin yanına yıxdı. Calal padişah indi də birni göndərdi. Onu da belə elədi. Mənim əzizdərim, nə baş ağırlığı, qırx dənə pəhlivan gəldikcən yıxıb böyrü üstə hamsını sarıdı, başdadı qınyaz balası kimi burda otumağa. Dedi:

– Görüm bu işin dalı harya gedir?

O vaxtda Calal padişah gördü kü, gedən elə quyuya tökülür, heç bəri gələni yoxdu. Çağırdı vəzirı. Vəzir gəlib dedi:

– Qıvlıyı aləm nə buyrursan?

Dedi:

– Vəzir bizim gedən qırx dənə pəhlivan hamsı orda qaldı. Bəyəm əjdahadı gedəni kamına çəkir?

Vəzir dedi:

– Neyləməli?

Calal padişah dedi ki:

– Atdarı çək.

O dayqa atdarı hazır eləyib mindilər, bəna elədilər burya getməyə. Bulara yaxınlaşanda Novruz bəy gördü kü, nişanından biri padişahdı, biri isə vəziridi. Novruz bəy dedi ki:

– Əgər bular mənə insan kimi danışsalar nə desələr ona baxıcam. Amma bu pəhlivanlar kimi danışsalar hamısını biri-birinə qatıb qırıb, ağzımı çöyrüb bir tərəfə gedəyəm. Atamı tanıyan yox anamı tanıyan yox.

Bu fikirdeydi sizə hardan xəbər verim, mənim əzizdərim, Calal padişahdan. Calal padişah bunlara yaxınlaşanda gördü kü, həmən pəhlivanlar qana düşmüş qoyun kimi partdaşır. Amma burda bir oğlan oturub elə bir gözəl oğlandı k, deyirsən Yusibin başını kəsib bunun bədəninə qalib eyləyibsen. Calal padişah heç öz pəhlivanlarına baxmayıb yetirib atdan düşüb Novruz bəyə padişahlıq tərbiyəsindən salam verib əl tutdu. Dedi ki:

– Oğlum, buyur mənim qonağım ol, – diyəndə, Novruz bəy cavab verdi ki:

– Ola billik.

Bildiki Telli Qəndəfin atası Calal padişahdı. Calal padişah dedi ki:

– Oğlum bəs buları niyə sarıyıfsan?, – diyəndə, Novruz bəy cavab verdi ki:

– Mən oturub çörək yiyirdim, bunların gələninə təklif elədim ki, buyrun çörək yiyək, mana baxmayıb nələyax sözdər danışdılar. Mən də onun üçün onları elə elədim, – diyəndə, Calal padişah dedi ki:

– Əgər razı qalsan bunları da açarsan gedərik, – diyəndə, Novruz bəy qalxıb bir dənəsini açıb gəldi. Calal padişah dedi ki:

– Oğlum, onları niyə açmadın?

Novruz bəy dedi ki:

– Dədəsinin fəhləsi yoxdu o da oları açsın.

Nəysə bu da onları açıb hamsı qalxıb başladı biri-birinin pıtırqanını ayırtdayıb, papağı çırpıp, dalnı təmizləməyə. Pəhlivanlar sazdanananatan Calal padişah, vəzir, Novruz bəy üçü də atdarı minib Calal padişahın öynə getməyə başladılar. Mənim əzizdərim, bu əhvalatı Telli Qəndəf bilmişdi. Yeddinci mərtəbədə hər tərəfə baxırdı. O vaxta gördü kü, atası Calal padişahdı, vəzirədi hərəsi bir tərəfnən gəlir. İkisinin ortasından da bir oğlan gəlir. Həmmən veyqasında gördüyü oğlana bənziyir. Yaxın gələndə gördü kü, həmmən oğlan Novruz bəydi. Telli Qəndəf o qədər söyündü kü, az qaldı özünü bu yeddi mərtəbən tullasın.

– Of deyib, sənin gözdərinə dədəm qurban, ay Novruz. Necə iliydi mənim gözüm sənin yolunda qalmışdı. Daha dərdim yoxdu. Nə isə Calal padişah Novruzunu apardı öz olduğu otağa. Vəzir dedi ki:

– Ay padişah, qırx dənə elə vejsiz adamlara pəhlivan deyib saxlıyanacax, bir beləsini saxla.

O gecəsi Novruz bəy Calal padişahın qulluğunda, qonaxlığında əyləşib şirin şərvət dünyadan aşdı. Sabah açıldı, üzünzə xeyirriknən açılsın. Sabah bir də Calal padişaha bir paket gəldi. Paketin başını cırıb oxudu. Gördü kü, firəng padişahının oğlu yazıb ki, Calal padişah ya qızın Telli Qəndəfi göndər, ya davıya qol çək, – diyəndə, Calal padişah çağırırdı pəhlivanları dedi:

– Oğlum, birniz gedin görün bu nə xəbərdi?, – diyəndə, munnun hamsı boynunun dalını qaşdı. Novruz bəy irəli durdu ku:

– Qıvliyi aləm sağ olsun, icazə versən mən gedərəm.

Calal padişah dedi:

– Oğlum, sən qonaxsan.

Novruz geri çəkilib əyləşdi. Calal padişah gənə əmr elədi:

– Oğlum, biriniz gedin bu işdən bir xəbər bilin.

Gənə boyunlarını qaşdılar. Novruz bəy dedi ki:

– Qıvliyi aləm, icazə versən mən gedərəm.

Dedi:

– Oğlum sən qonaxsan.

Üçüncü dəfə gənə təhliv elədi, gedən olmadı. Novruz bəy gənə üzür istəyib getməyə. Calal padişah icazə verdi. Novruz bəy silahı götürüb Daypaçanın belinə qalxıb Telli Qəndəfin gözünün qabağında ata təkən verib eləki yetirdi qoşunun bərabarına. Qoşun əhli dedi:

– Oğlan kağızın cavabını gətirdinmi?

Dedi:

– Gətirdim.

Firəng padişahının oğlu dedi ki:

– Nə xəbər gətirdin?, – diyəndə, qılıc endi firənk padişahının oğlunun başı getdi tüstü qoşunun böyründən. Qoşuna nə tumar elədisə on-on beş dənə adam qulaxsız-burunsuz getdi. Salamat qalan bular oldu. Novruz bəy atı minib gəldi Calal padişahın qul-luğuna.

Calal padişah dedi:

– Oğlum, nə adamıydı?

Cavab verdi ki:

– Qıvlıyı aləm sağ olsun, bekar şeyiydi. Beş altı adam varıydı. Məni görən kimi qaçıb gizdəndi. Calal padişah baxdı gördü kü, oğlanın bənizi bir əz qaçıb. Dedi:

– Vəzir belə döy, atı min.

Atı mindilər. Vəzir də, padişah da, Novruz bəy də həmin yerə getdilər. O vaxda gördülər ki, qarpız döşənən kimi meyid döşənib. Calal padişah atdan düşüb Novruzun iki gözdərindən öpüb dedi:

– Oğlum gedək.

Nəysə, gəldilər Calal padişahın mənzilində əyləşdilər. Dedi ki:

– Oğlum, mənnən nə isdiyirsən istə.

Dedi:

– Ay padişah sənin sağlığını istəyirəm.

Calal padişah dedi:

– Vəzir, mən nə verim?

Vəzir dedi ki:

– Ay padişah Novruzun atı kimi at bizdə yoxdu, paltarı kimi paltar yoxdu, puldan da heç bir əysişi yoxdu. Mən nə deyim? Özün bilərsən, – diyəndə, Calal padişah dedi ki:

– Novruz, bu kefinin duru vaxdı məndən nə istiyirsən istə verijəm.

Novruz dedi:

– Ay padişah, istərəm verməzsən, – diyəndə, Calal padişah qeyzə gəlib qoynundan bayazı çıxdardıb and içdi ki:

– Bu Quran haqqı nə isdəsən verijəm.

Novruz bəy dedi ki:

– İndi ki, and içdin, icazə ver saznan istəyim.

Cavab verdi ki:

– İstə.

Novruz sazı hərrəyib görək Calal padişahdan nə istəyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Novruz bəyin Calal padişahdan tələbi:

Könlümün məqsədini açə bilmirəm ,
Qorxuram ki, tuta şahın qəzəbi.
Mərd iyit dönərmə öz ilqarından,
Sən olasan Tanrı səni irəbbi.

– Diyəndə, Calal padişah dedi ki: – Oğlum, demişəm, dön-mərəm.

Novruz bəy götürüb görək orta kəlməsində nə deyir?

Şahın qulluğuna şikayətim var,
Əliduvada dildə həkəyətim var.
Nə müddətədi səndə amənətim var,
Üzə gəlmir sənnən edəm hecavı.

– Diyəndə, Calal padişah dedi ki:

– Kəs, tərəst oğlu tərəst, məndə nə amanatın var?

Vəzirin padşaha ajiğı tutub dedi ki:

– Aşığın ağzından, hər nə desən çıxar. Sən niyə ajıxlı oldun. Nə bilirsən nə istiyəcək. Qoy sözünün dalını desin.

Novruz görək dalında nə deyir?

Biz də gəldik qaldıx şahın qolunda,
Bir kimsənəm yoxdu Misir elində.
Atam Kərim paşa diyərbəkirdə,
Novruzam dilərəm Telli Qəndəfi.

– Diyəndə, Calal padşah ajıxlı olub cəllat dedi:

O papağı tutannar hamısı yalın qılınc töküldü. Əmr elədi ki:

– Vurun Novruzun boynunu!, – diyəndə, vəzir qolundan tutub Novruzu çəkdi. Açarı dəsindən çıxardıb Calal padşahın üstə tökdü. Novruza dedi:

– Balam, gedək.

Calal padşahı dedi:

– Vəzir nə qayırısan?

Vəzir cavab verdi ki:

– Novruznan gedibnən bir mənzil tutub biz də orda olarıx, çünkü sənin işiyin hamsı haqsız gedir.

Calal padşah dedi:

– Vəzir, nədi sənin fikirin?

Vəzir dedi ki:

– Qəzəvin tutub zindana saldır. Niyə boynunu vurdurursan?

Calal padişah dedi ki:

– Bağlıyın qollarını salın zindana. Qollarını sarıyanda Novruz bəy dedi ki:

– Qıvlıyı aləm sağ olsun, icazə ver bir üç yarpax sözüm var deyim öldürərsən. Zülm elərsən, buraxarsan Kərəm elərsən. Gö-türüb görək Novruz bəy Calal padişaha nə deyir? Qulax asanlar sağ olsun, Novruzun qolubağlı sözü:

Ay ağalar, bəylər, duran qazılar ,
Suçum nəydi bu günaha yetişdim.
Yar yolunda keçdim başı canımnan,
Qolu bağlı mən zindana yetişdim.

Novruz baxıb gördü kü, heç harayna çatan olmadı götürdü
orta bəndini:

Bülbülün naləsi bağı yandırır,
Ahunun naləsi dağı yandırır.
Şamı söylə çəkir, biltə yağı yandırır,
Pərvana tək yana yana yetişdim.

Novruz bəy baxdı gördü kü, heç muna bir yerdən kömək
yoxdu. Cəllətlər də aman vermir. Götürdü axırınıcı sözünü görək
nə deyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun:

Mərd əlmiz bağlanıfdı namərdə,
Heç kimsə düşməsin mən düşün dərdə.
Atam Kərim paşa Diyarbəkirdə,
Novruzam Misirdə qana yetişdim.

O dayqa Calal padişah əmr elədi:

– Götürün Novruzu.

Götürüb aparıb qırx arşın zəhər quyusuna saldılar. Telli
Qəndəfə xəbər çatdı ki, atıyın öynü yıxıb, Novruzu tusdaq eləyib,
zəhər quyusuna saldılar. Telli Qəndəf özünü fidah eləyif iki gün
ağzı üstə yatdı. Ayılında dedi ki:

– Mən nə günümə dururam?

Telli Qəndəfin başında qırx incə qız varıydı. Hancarı qız-
lar? Nuhdan qalma, mıxdan burma. Daypaçalı sığa irtənəyi qo-
paran həməni qızların ikisini çağırıb gətirdi. Dedi ki:

– Bu dayqa bir dənə kənkan tapıb mənim yanıma gətirərsiz.

O, saat qızdar ambar oğlağı kimi sıçraşa-sıçraşa özdərini saldılar Misir şəhərinə. Bir dənə kənkən tapdılar. Bir metra boğazının uzunluğu varıydı. Ata-ata gətirdilər Telli Qəndəfin yanına. Telli Qəndəf dedi ki:

– Əmioğlu gözüyün qadasını alem nə vaxda kimi burdan bir ləğmi atarsan gedər zəhər quyusundan çıxar?

Dedi ki:

– Xanım on günə vuraram.

Qızlara dırcı dedi. Səkkizi əyağından tutdu, doqquzu başından. Kənkənı yay uzadan kimi uzatdılar. Kənkən əlini qaldırıb dedi:

– Xanım, məni öldürmə.

Telli Qəndəf dedi:

– Ağız, əlnizi saxlıyın.

Yerə qoydular. Telli Qəndəf dedi ki:

– Kənkən nə vaxta kimi ləğmi atarsan?

Cavab verdi ki:

– Torpağımı çəkən olsa, axşamatan ataram.

Telli Qəndəf dedi ki:

– Qırx dənə qarabaş var onun hamısı sənın torpağımı çəkəcək.

Kənkən dedi:

– Qırx dənə torva tikdir.

Telli Qəndəf qırx birni gətirdi. Kənkən başladı ləğmə. Qızdarın hərəsi dər dəfə gedib gələnədən Telli Qəndəf iki yolla gedib gəlirdi. Gün əylən vaxda Novruz gördü kü, boyründə bir gürpültü gəlir. Novruz heç muna fikir vermədi. Birdə Novruz gördü kü, lap böyrü qılımdayır. Bu nə işiydi mənim başıma gəldi, eləyib oyana-buyana baxırdı. Birdə onu gördü kü, külüng quyunun boyründən içəri düşdü. Kənkən hah eliyənədən Telli Qəndəf özünü Novruzun yanına saldı. Burda, mənim əzizdərim, bunlar biri-birinə nətəri sarmaşdısa, öpüşün on səkgizi bir şöytəliyə çıxdı. Nəysə, aralınıb əl-ələ verib çıxdılar Telli Qəndəfin otağına. Kənkənin müzdünü artıx dərəcədə verib yola saldı. Novruznan Telli Qən-

dəf nə gün keçirdilərsə məni istiyən dostların günü elə keçsin. Bir ay bu kefdə dolandılar. Bir aydan sonra bir axıllı qarabaş varıydı. Dedi ki:

– Telli Qəndəf, bu iş belə getməz, – diyəndə, Telli Qəndəf dedi ki:

– Muna bir təybir.

Qarabaş dedi:

– Qəndəf, qonşuluxda bir xeyir qarı var. Bu işin təybirni o göröjək.

O, dayqa əmr elədi ki, qarıyı çağırın. Qarıyı bəx ata-ata gətirdilər. Telli Qəndəf dedi ki:

– Xeyir nənə, bu işə bir təybir.

Qarı cavab verdi ki:

– Bala, mənim işim döy, – diyəndə, Telli Qəndəf bir qədər xarjdx qarının ocuna basdı.

Qarı işi boynuna götürüb dedi ki:

– Yarım girvənkə zəfaran, yarım girvənkə sarıkök aldır, mana gətir. O dayqa hazır eləyib ikisini də əzdirib biri-birinə qatdı. Tökdü bir qazanın içinə suyu doldurub qaynatdı. Telli Qəndəfi həməən suyunan çimizdirdi yıxdı taxdın üstünə. Telli Qəndəfin gözünün ağınatan düm sapsarı saraldı. Qarı dedi ki:

– İndi anana adam göndər.

O dayqa qızdarın biri Şahvaz xanıma özünü çatdırdı:

– Şahvaz xanım, büyüün üç gündü Telli Qəndəfin dilinin arasından suda keçmir.

Şahvaz xanım əyağını geyməyə macalı olmayıf özünü yetirdi Telli Qəndəfə. Gördü Qəndəf ölü sufatında. – Qızım dədəm göz-lərinə qurban – deyib, özünü fidah elədi ki:

– Qızım nədi dərdin məni agah elə.

Telli Qəndəf dedi ki:

– Ana mənim dərdim heç bir yerə qarışan döy.

Anası dedi ki:

– Hər nəşə gərək mana diyəsən.

Telli Qəndəf dedi ki:

– Ana sən malicə eliyən dərt döy.

Telli Qəndəfin qızıl sarmalı bir cürəsi varıydı. Şahvaz xanım cürəni əlinə alıb dedi:

– Bəm munnan cavab verə. Şahvaz xanım görək Telli Qəndəf nə deyir, Telli Qəndəf nə cavab verir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun. Şahvaz xanımın qızından elədi sual cavab.

Şahvaz xanımın sözü:

Mən səni bəsdədim allar içində
Qızım nədi dərdin, dur mana söylə.
Dəsdanə yetirdim dillər içində,
Qızım nədi dərdin, dur mana söylə.

Götürüb görək Telli Qəndəf anasının sözünə müqabil cavab verə bilirmi? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Qəndəfin sözü:

Açılsın dağların qonça lalası,
Ana, mənim dərdim Novruz dərdidi.
Mən çəkdiyim nazdı yarın balası,
Ana, mənim dərdim Novruz dərdidi.

– Diyəndə, anası cavab verdi ki:

– Anan gözdərinə qurban, Novruz bayramına yaxınlaşıb, onda nə desən alejam. Ondan öteri niyə naxoşduyufsan? Götürüb anası görək nə deyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Şahvaz xanımın sözü:

Sən necə balasan, mən necə ana,
Az qalar əşqindən ciyərim yana.
Yeddi oğlum bir yana tək sən bir yana,
Qızım nədi dərdin, dur mana söylə.

- Diyəndə, Telli Qəndəf dedi ki:
– Ana, mən səni necə başa salım.
Götürüb Şahvaz xanıma nə deyir. Qəndəfin sözü:

Şikayət eylərəm bavam xanına,
Qoy suvalmız qalsın hax divanına.
Ölsəm qanmı qatın Novruz qanına,
Ana, mənim dərdim, Novruz dərdidi.

– Ağız, anan gözlərinə qurban, Novruz bayramna bir ay qalıb, papağını hərrədin gəldi yetirdi. Ondan ötəri sən heç kefnə pozma, – diyəndə, xeyri qarı dedi ki:

– Maşallah, Şahvaz xanım. Əmbə nə qanırsan, – diyəndə, Şahvaz xanım dedi ki:

– Ay nənə, bəm mən bilmirəm, məni başa sal, – diyəndə, xeyri qarı dedi ki:

– Ay təpənə daş tüşsün, Qəndəf belə quyudakı Novruz bəydən ötürü yanır, – diyəndə, Şahvaz xanım başa tüşüb görək arxıncı sözdə Qəndəfə nə deyir. Dostlar sağ olsun.

Şahvazın axırıncı sözü:

Üstünə gətirirəm həkimi loğman,
Elərəm dərdinə davayı dərmən.
Şahvaz da Novruz da Qəndəfə qurban,
Qızım, nədi dərdin, dur mana söylə.

– Diyəndə, Telli Qəndəf dedi ki:

– Ana, sənin dədən də, mənim dədəm də əbavi əjdadın da hamısı Novruza qurvan. Mənim ciyarma dağ çəkdi. Axırıncı sözü mən deyim, sən fikir ver. Qəndəfin son cavabın biz diyək, əziz dostlar sağ olsun.

Qəndəfin sözü:

Üstümə gətirmə həkimi loğman,
Elə dərdimə davayı dərman.
Şahvaz da, Qəndəf də, Novruza qurban,
Ana mənim dərdim Novruz dərdidi.

Telli Qəndəf sözü tamam eləyib, düşmənin ömrü tamam olsun, Şahvaz xanım təsdiq elədi ki, Qəndəf Novruzdan ötürü bu dərdə düşüb. Şahvaz xanım düz getdi Calal padşahın yanına. Əhvalatı söylədi ki:

– Evin yıxılsın, Qəndəf ölür həmənin quyuya saldığı Novruzdan öteri, – deyəndə, Calal padşah dedi ki:

– İndi Novruzun heç sümüyü də qalmayıb. Zəhər quyusuna salmışıx Novruzunu. Qəndəfin başı sağ olsun.

Eləki axşam Calal padşah öz mənzilində yatırdı, vayğasında gördü kü, başının üstə bir qaraquş hərrənir, hər bir ətrafında da yeddi şam yanır. Qəfəsədə də bir dənə bülbül var, bağda da bir dənə çalax qızıl gül var. Qaraquş şuguyub yeddi şamı yetirdi, qəfəsədəki bülbül də öldü, bağdakı qızıl gül də soldu. Calal padşah gecə oyandı. O vaxtda həmin vəyqi yazıb istolun üstünə qoydu. Başladı yatmağa. Savax açılan kimi əmr elədi vəzirə:

– Vəzir gərək bu vəyqayı üç saatacan yozub gətirəsən.

Vəzir həmin kağızı əlinə alıb şəhərə girdi. Nə qədər gəzdisə heç bu vəyqayı yoza bilən olmadı. Qaldı vəzirin vaxtına yarım saat. Vəzir beykef evinə gəlirdi ki, daha mənim ölümümə yarım saat qalıb, bunun yönü Telli Qəndəfin imaratının yanından düşdü. Dedi:

– Bir gəl Qəndəfin yanına çıx padşah qızıdı, bəlkə o, yoza. İçəri girəndə gördü kü, Qəndəf taxdın üstə yatır başının üstə bir dənə nurani dərviş əyləşib, üzündən gözündən nur yağır. Salam verib Qəndəfin yanında əyləşdi. Qəndəf dedi ki:

– Vəzir nə əcəb, əcəb qullux?, – deyəndə, vəzir cavab verdi ki:

– Qullux bizimdi. Mənim başıma bir qəza gəlib, – deyəndə, dərviş dedi ki:

– Vəzir, həmən qazanı mana söylə, – diyəndə, vəzir kağızı çıxardıb istolun üstünə qoydu. Dərviş kağızı əlinə alıb oxudu. Dedi ki:

– Vəzir, mana nə verərsən bu vəyqanı mən yozam. Vəzir cavab verdi ki:

– Dərviş nə verərsən nə sözdü, nəki var-yoxum var hamsına kağız verrəm sənin ixtiyarına.

Dərviş cavab verdi ki:

– Vəzir, dur gedək mən yozacam.

İkisidə bahəm durub getdilər. Calal padşahın öz mənzilinə. Calal padşah dedi:

– Vəzir gəldinmi?

– Gəldim.

– Vəyği yozdunmu?

– Yozdum.

Cavab verdi ki:

– Söylə görüm vəzir.

Cavab verdi ki:

– Bu dərviş söylüjək.

Calal padşah yönnü çöyürdü kü:

– Söylə.

Dərviş dedi ki:

– Qıvlıyı aləm, icazə versən üç sözüm var, ondan diyərəm.

Cəlal padşah dedi:

– Buyur.

Dərviş qızıl hasanı sinəsinə basıb Calal padişaha görək nə deyir. Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun. Dərvişin Calal padşaha dediyi söz.

Bülbülü salıpsan qəfəs içinə,

O da öz əşqindən yanar sultanın.

Mərd iyiddə dönərmi öz dediyən,

Şah necə dönər qəsəmindən sultanın.

- Diyəndə, Calal padşah dedi ki:
  - Ay dərviş, mana söz oxumağa gəlmiyibsən, vəyqıyı yoz.
- Dərviş cavab verdi ki:
- Padşah, sözümü tamam eliyim.
- Dərvişin sözünün orta yarpağı:

Əzəlındən andı qəsəm eylədin,
Saldırdın zındana ənam eylədin.
Sən iki cavanı stam eylədin,
Alışan çırağın sönər, sultanım.

- Calal padşah gənə cavab verdi ki:
- Dərviş mana vəccara oxuma (yanki söz). İndicə vəzirin də, sənın də boynunuzu vurdurram, – diyəndə, dərviş dedi ki:
  - Ay padşah sözümün dal kəlməsini deyim.
- Dərvişin axır sözü:

Mən oxudum əlifbeyin doğrusun,
Doğru əlif doğru irey doğrusın.
Dərvişəm sözün deyirəm doğrusun,
İstər çəkdirəsən dara, sultanım.

- Calal padşah dedi ki:
- Dərviş vəyqıyı yoz.
- Dərviş cavab verdi ki:
- Calal padşah mən yozujam tamam eliyənətən. Sakit ol.
- Dedi:
- Yoz.
  - Bəli yozum. Calal padşah, sən görüpsən ki göydə bir qaraquş var dörd yanında da yeddi şam yanır. Qəfəsədə də bir dənə bülbül var. Bağda da bir dənə qızıl gül var. Düzmü yozdum?
- Calal padşahı cavab verdi ki:
- Düz yozdun. İndi vəyqanın içni mana söylə. Onda bilijəm-

ki düz yozubsan.

Dedi:

– Calal padişah, göydəki qaraquş mənəm, o yeddi şam yeddi oğlundu, qəfəsdəki bülbül quyuya saldırdığın oğlandı, bağdakı qızıl gül Telli Qəndəfdi. Qızın Telli Qəndəfi Novruza verməsən o, yeddi oğlunu öldürəcəm, Novruz da quyuda ölüjək, qızın Telli Qəndəf də qızıl gül kimi solub xəzən olub töküləjək. Dirəyində çəkəjəm damın başına uçujax qaçın – elədi.

Dərviş qeyb oldu. Bütün hamısı eşiyə çıxdı. Vəzir çağırırdı. Cəlal padşah dedi ki:

– Bu işdən mən aydın ola bilmirəm.

Vəzir cavab verdi ki:

– Sən bir-iki adam yolla, gedib quyunun başından çağırsın əgər Novruz salamatdısa, onda Telli Qəndəfin sevgisidir. Əgər salamat deyilsə, bütün yalandı.

O dayqa iki dənə adam göndərdi quyunun başından yavaşca çağırırdı. Novruz bərtədən bu adamlara hoy verdi. Qəndəf otaxdan həmənlə lağmıynan gedib Novruzun gözlərindən öpdü. Kəndri bu gətirən adamlar quyuya salladılar. Qəndəb Novruzun ayağına bağladı dedi:

– Qorxma səni imtahan eliyirlər.

Cəlal padşah bütün əhali başında Novruzu çıxartdılar. Baxdılar ki, Novruzun əni uzunundan bir əz arıxdı. Dedilər:

– Oğul, sən nə yeyib belə olupsan?

Novruz cavab verdi ki:

– Mən sədrinin düyüsü, xoruz becənin əti, inəyin kərəsi, becənin balı, camışın qaymağı bunları yeyib belə olmuşam, – diyəndə, Calal padşah dedi ki:

– Oğlum, tastq eliyirəm, çünki çox şey buruza verib. İndi sənin gözünü yeddi qat müşşənbiynən sarıdijam. Bir, bir qızdarın qabağından keçirəjəm. Öz sevgilini tanıdın sənindi, tanımadın boynun vurdurujam, – diyəndə, Novruz bəy dedi ki:

– Baş üstə.

Əmr verdi, Novruzun gözləri sarındı. Əmr eləndi, vəzirin, vəkilin qızını, yaxud başqa nəki qızdar varıydı hamısını yığdı. Telli Qəndəfi də qatdı buların içinə. Axsax bir qız varıydı, muna da diyərdilər Misrin köhnə axşağı. Munu da bu qızdara içinə qatdılar. Calal padşah əmr verdi ki, Novruz başlasın. Qızdar keçsin. Novruz gözü sarıxlı imtahana başladı. Novruz bəy basdı sazı sinəsinə bir-bir görək qızları nətəhər keçirir? Biz deyək, qulax asanlar sağ olsun.

Novruzun imtahanı, başlayır sözə:

Mənim bu müşgün halıma,
Sən yetiş, irəbbim haray.
İçmişəm qırxlar əlinnən,
Əşqinən sarabım haray.

Usdatdara deməyindən Novruz bu kəlmədə ağasını çağırırdı. O, vaxta ağası sağında hazır oldu. Dedi:

– Novruz gəlmişəm.

Novruz ürəkləndi. Calal padşah əmr elədi qızdara bir-bir keçməsinə. Novruz sözə başladı. Görək kimdi gəlib keçən, Novruz tanıyırmı? Ağası dedi:

– Ayə Novruz, vəzirin qızı Xanımbacıdı.

Götürür Novruz:

Vardı mənim taxdı tacım,
Kimsiyə yoxdu ehdiyacım.
Vəzirin qızı Xanımbacım,
Hax versin mətləbin haray.

Deyiş tamama yetdi hamı təsdiq elədi ki, Novruz haqq aşığdı. İndi görək indi keçəni Novruz tanıyırmı? Novruz başladı sözə. Görək nə deyir? Biz deyək, qulax asanlar sağ olsun. Ağası dedi ki:

– Novruz, vəkilin qızı Banıxanımdı.
Novruz başlayır:

Hanı mənim xan imanım,
Sizə qurvan şirin canım.
Vəkilin qızı Banıxanım,
Sən döysən babım haray.

Munu da keçirdi. Gəldi qazının qızı Gühərpəri. Ağası dedi ki:
– Novruz, qazının qızı Gühərpəridi. Başlayır Novruz sözə.
Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.
Götürüb Novruz görək hancarı deyir:

Sana qurban olum Tanrı,
Çıxart gönlümnən qubarı.
Qazının qızı Gühərpəri,
Sal yeri liqabın haray.

Munuda keçirdi. Gənə də əyyan şəxslər təsdiq elədi ki, Novruz haqq aşığıdı. Əmr verdilər qalan qızlara. İndi görək kim gəlir? Ağası cavab verdi ki:

– Ay Novruz, Misir axsağıdı.

Qız keçməkdə olsun Novruz görək nə təri tanıyır. Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun. Qız keçir, Novruz başladıyır:

Əyninə geynifdi ağı,
Sinəmə çəkibdi dağı.
Misirin köhnə axsağı,
Səni tutən az təbib haray.

Munuda təsdiq elədilər. İndi görək kim keçir? İndi keçir Telli Qəndəf. Dərviş dedi ki:

– Ayə Novruz, atıyın öynü yıxandı. Görək Telli Qəndəf nə

qəmziynən keçir. Novruz bəy nə təhər tanıyır. Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun. Novruzun axırıncı söznü başlayır:

Novruz bəy getməz buradan,
Mətləbini versin yaradan.
Gözəllər keçdi aradan,
Səhv yeri Qəndəfim haray.

– Diyən Novruz bəy yetirib Qəndəfi qucaqladı. Dedilər ki, yanlış. Yanlış, – diyəndə, – Novruzun ağası – kor tutduğunu buraxmaz – dedi. O dayqa bütün hamı əhali Novruzun haqq aşığı olmasını təsdiq eləyib gözünü açdılar, Telli Qəndəf əlində. Ura! – çəkib ikisində göturdülər Calal padşahın övünə. Calal padşah elə burda həməən günü toynu başlatdı. Qarabağdan xənəndə, Ağdaşdan düyü, Qazaxdan soğan-sarımsax cəm eləyib, aşığı gəzdilər. Məni (Bozalqanlıdan aşığı Söyün Rzayev) apardılar, qırx gün, qırx gecə Calal padşah toy çaldırıb Telli Qəndəfi verdi Novruza. Xilasa Novruz bir neçə gün durub icazə istədi Calal padşahdan ki, məni yola sal atamın, anamın gözü yollardadı. Calal padşah irazı qalıb Novruza tədarük gördü. Yaxşı, oğul, yaxşı. Kecalalar bəzənib ağır xələtlərdən kecalalara yüklədi. Əmr elədi qoşuna, qoşun yığıldı, içindən üç yüz dənə yaxşı oğlanlardan seçib atdandırdılar kızı:

– Novruzu, Telli Qəndəfi aparıb mənim qıranisimdən çıxardıf qayıdıb gələrsiniz.

Calal padşahın özünün bir dənə atı varıydı. Atın adı yelqanadıydı. Yelqanadı qızı Telli Qəndəfə peşgəş çəkib. Eləki qoşun atdandı, kecatat sürüldü, üç gün üç gecə at sürdülər getdilər. İki yolun ayrıcına çıxdılar. Qoşun tökülüb burda bir əz isdirahət elədi. Novruz xavar aldı ki:

– Bu yolların hası getməlidir?

Cavab verdilər ki:

– Bu yol üçgünlükdü, qabağında pəhlivan var adına kəllaz diyillər. Bu yol isə iyirmi günlükdü, çox salamatdı, – diyəndə,

Novruz cavab verdi ki, siz qayıdın.

Qoşun əhli cavab verdi ki:

– Səni qıranisdən çıxartmamış qayıda bilmərik.

Novruz bəy o dayqa bir kağız yazıb Calal padşahın üstə ki: “çox irazıyam, qoşunun məni qıranisdən sər-salamat keçirdilər”. Kağıza qol çəkib verdi qoşuna ki, qayıdın. Qoşun irazı qalıb halal-hümbət edlənib qayıtdılar. Eləki qoşun qayıdandan sonra Novruz Telli Qəndəfdən atlandılar, günortıya qədər at sürdülər. Günortanın tamamında bir çimənniyə çıxdılar. Novruz bəy dedi ki:

– Telli Qəndəf, burya tüşək. Həm atlarımız otlasın, həm də özümüz də bir əz çörək yiyək.

Məsləhət eləyib atdan düşdülər. Atdarı buraxıb surfanı saldılar. Başladılar çörək yiməyə. Çörəkdən fərq oldular. Telli Qəndəf otururdu, Novruz başını Qəndəfin dizinin üstə qoymuşdu. Burda Novruzun gözüne yuxu gedir. Elə bilki başını quy tükünün üstə qoyub. Telli Qəndəfi də burda yuxu alır. Baş əylər, üz Novruzun üzünə sökənir. Burda bir qədər yuxu buları aparır. Bir əzdən sonra Telli Qəndəf görür kü, bir qijiltı gəlir. O vaxta başını qaldırdı, baxanda gördü kü, bir təcirbə bədheyvət şey gəlir, tərəsində bir gözü var ay yəkəlikdə. Telli Qəndəfin dodağı tən cırılib gözündən yaşlı leysan kimi tökdü. O vaxda Novruz bəy gördü kü, üzünə bir isti şey tüşdü. Novruz bəy gözünü açanda gördü kü, Telli Qəndəfin gözünün yaşdı üzünə tökülən. Novruz bəy:

– Ay qız, bu nə işdi? – eləyib, tərən balası kimi əyağ üstə qalxdı. Qəndəf dedi:

– Gələnı görürsənmi?

Novruz cavab verdi ki:

– Onu mən veyğamda görmüşəm. Qoy gəlsin, sən onun rüzgərinə bax.

Telli Qəndəf heç qorxusundan qalxa bilmədi. Eləki Kəlləgöz qahraman gəldi, Novruzun qarşısına dedi:

– Əyə cocuğum, sən heç mənim sədəmi eşitməmişən?

Novruz bəy cavab verdi ki:

– Eşitməsəm burdan gəlmərəm. Eşitmişəm ki, burdan gəlmişəm, – diyəndə, Kəlləgöz qahraman dedi ki:

– Cocuğum, bu nə yaxşıca kəklikdi, bucqazı manamı gətirifsən?

Novruz dedi:

– Bəli, sana gətirmişəm. Eşitdim ki, tişin ağrıyır, umşax şeydi gətirdim ki, tişiyin altına qoyarsan, – diyəndə, Kəlləgöz cavab verdi ki:

– Əyə cocuğum, nə dilli-dilli danışırısan belə?, – diyəndə, Novruz bəy dedi ki:

– Dilli danışaram da, səni arvad doğub məni inək doğmuyub ki? Bu düz, bu meydan. Hareycıda yoxdu, bismillah buyur.

Kəlləgöz hirsənib bu uşağın belə dediyinə çox acıxlı oldu. Kəlləgöz dedi:

– Cocuğum, əvəl əlnənmi, dilnənmi?, – diyəndə, Novruz bəy dedi ki:

– Öz kefinə bax.

Kəlləgöz dedi ki:

– Bir neçə kəlmə diyərəm, cavab verə bilsən at çaparıx.

Novruz dedi:

– Bismillah! Buyur.

İndi Kəlləgöz görək Novruza nə deyir, Novruz cavab verə bilirmi? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Kəlləgözün Novruznan deyişməsi. Götürür Kəlləgöz:

Əcəm oğlu bada işdi,
Ol şahı mərdən əlindən.
Əlindəndəki kəklijiyi,
Alıjam guman əlindən.

– Diyəndə, Novruz bəy deyir ki:

– Cücəni payızda sayallar. Almamış demə, alandan sonra de. Götürür Novruz Kəlləgözün sözünə müqabil nə deyir. Biz

diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Novruzun sözü:

Ya bərlahım azad eylə,
Məni bu yaman əlindən.
Qurtarmas qoxalı başım,
Bedasıl düşməən əlindən.

– Diyəndə, Kəlləgöz dedi ki:

– Özün yaxşıca bilirsən qurtarmadığını. Məni dağa daşa salırsan, – diyəndə, Novruz dedi:

– Çox quvvarranma sözüyün dalını de.
Götürür Kəlləgöz görək nə deyir?:

Xoş gəlibsiz, qul becələr,
Başı candan keçələr.
İsderki göyə uçalar,
Mən şiri asdan əlindən.

– Diyəndə, Novruz dedi ki:

– Kəlləgöz, sənin iyitliyini kim görübdü kü, özünü tərif eləyirsən? İyid burda seçilər.

Götürüb görək Novruz nə deyir.

Novruzun sözü:

Nejə gördün qul beçəni,
Başı candan keçəni.
Buraxaram Daypaçanı,
Dağ qaçar duman əlinən.

Novruz tamam eləyən kimi, götürür Kəlləgöz görək nə deyir?:

Nə eyləsin beçə qullar,
Gözünə çəkərəm millər.
Burdan keçməz ağır ellər,
Mən bəbir asdan əlindən.

– Diyəndə, Novruz dedi ki:
– Ay Kəlləgöz, atıyn başını yığ, qabağındakını uşax sayma.
Götürüb Novruz bəy görək nə deyir? Biz diyək, qulağ asan-
lar sağ olsun.
Novruzun sözü:

İyit meydanda hərrənər,
Vurram başın dığarranar.
Meydan günbür gümbüldənər,
Hazara qalxan əlindən.

Diyəndə, Kəlləgöz hirsənib dedi ki:
– Mən sana indi nə düərəm, sən nə eşidirsən.
Kəlləgözün dal kəlməsi:

Çox söyləmə ay heyvərə,
Gününü eylərəm qara.
Ölkələr gəlibdi zara,
Kəlləgöz qahram əlindən.

Kəlləgöz sözünü tamam eləyib cərmənib anrı çıxmağa baş-
dıyanda Novruz bəy dedi ki:
– Nə çox tələsiyirsən? Sənin ananı indicə ağlar qoyaram.
Götürür Novruz bəy axır sözündə Kəlləgözə nə deyir? Biz
diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Novruz burda qalmax istər,
Misri qılıc çalmax istər.

Yapalax almax istər,
Sonuya tərlən əlindən.

Diyəndə, Kəlləgöz dedi:

– Əyə yapalax mənəmmi?

Dedi:

– Əlbətki, sənsən.

Dedi:

– Nəynən?

Dedi:

– Yapalax olmasan gözün təpəndə olmaz.

Kəlləgöz hirsələnib atının belinə qalxdı. Atının adı Qavanbaş idi. Novruz bəyi çığırdı kı, atını min. Novruz qalxdı Daypaçanın belinə. Novruza dedi ki:

– O təpiyə sana mənzildi. Oryatan çatsam boynunu vurujam, çatmasam qayıdanda fürsət sənindi. Novruz daypaçıyı həmin mənzilə əldən qoydu. Kəlləgöz Qavanbaşı saldı Novruzun dalınca. Novruz mənzilə çatıb, Kəlləgöz yarı yolda qaldı. Novruz bəy yönünü çöyürdü kü, anasını ağlatdığım qaç gəldim. Kəlləgöz qaçıb Novruz dalından düşdü. Telli Qəndəfin qabağına yaxınlaşanda Novruz bəy daypaçıya bir təkam vurdu, Daypaça əyaxlarını cüt Qavanbaşın sağrısına qoydu. Novruz bəy Misiri qılıcı suyrub Kəlləgözün süysününün ardan əldən qoydu. Kəlləgözün başı Telli Qəndəfin qabağına tüşdü. Telli Qəndəf qalxıb Novruzun iki gözdərindən öpdü. Novruz Kəlləgözün başını xurcuna salıb Kəlləgözün atınıda yedəkləyib getdilər. Telli Qəndəf dedi ki:

– Novruz bəy niyə ora gedirsən?

Novruz bəy cavab verdi ki:

– Bu dağın anrı üzündə Kəlləgözün mənzili var, görək nə saxlanıcı var?, – diyəndə, Telli Qəndəf dedi ki:

– Ay Novruz getmiyək, yeni qurtarmışsıx, – diyəndə, Novruz dedi ki:

– Heç getməsək mümkün doy.

Xilasə getdilər. Baxanda gördülər ki, imaratın küləfirəngisinə də bir qız oturur, qabax ayna kimi, yanax lalə kimi, buxaq bulul kimi, qaşdar əlif kimi, gözdər kosu qüzzə kimi, dişdər mirvarı kimi, dil badam içi kimi, dodax süd qaymağı kimi, sinə masdıqat kətəni kimi, döşdər yeqəmbər şam başı kimi, divdən bərkiyib ortadan boşalıb uzdar düymələnib, məndil köynəyi az qalır dəlsin eşiyə çıxsın. Novruz bəy bu qıza aşiq olub özünü yanına saldı. Qız dedi ki:

– Dədəm gözünə qurban, ay cavan oğlan, sana mən qıymıram. Sən var get, buranın yiyəsi gəlib indijə səni öldürəjək, – diyəndə, Novruz bəy dedi ki:

– Ay qız sən mənim dərdimə qalma. Bir söylə görüm sən kimsən, kimin qızısan, mana deynən, – diyəndə, həməən qız cavab verdi ki:

– İcazə olarsa sazınan diyərəm, – diyəndə, Novruz dedi ki:

– De.

Qız, qızıl sarmalı cürəsi varıydı, əlinə götürüb türunc məmənin üstə qoydu. Görək Novruz bəyə nə deyir, Novruz bəy nə cavab verir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Qızın cavabı:

Başına döndüyüm, ay cavan oğlan,
Bu gizdin dərdimi bil sana qurban.
Yeddi ildi təryi vətən olmuşam,
Məni öz gəndinə al sana qurban.

– diyəndə, Novruz dedi ki:

– Əyləş gör mən nə deyirəm.

Novruzun sözü:

Başına döndüyüm ala gözdü yar,
Köç bizim ellərə el sana qurban.
Mən bülbüləm güldən ötəri gəzirəm,
Qoymaram k1, qona xar sana qurban.

– diyəndə, qızın adı Şahnıyarydı. Şahnıyar görək sözdə nə təhər qandırır kı, çox hündürdən oxuma Kəlləgöz bilər, bizi qırar. Guya elə bilir ki, Kəlləgöz sağdı. Götürüb görək Şahnıyar Novruza nə deyir, Novruz nə cavab verir.

Şahnıyarın sözü:

Pünhan danış sirni heç kəs duymasın,
Mən yazığı özgülərə qoymasın.
Öldürsə öldürsün burda qoymasın,
Yalvar yapış yara dil sana qurban.

– diyəndə, Novruz bəy dedi ki:

– Ağız, ürəyinə xuf düşməsin, sözünü arxeyin deynən. İndi görək Novruz nə deyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Novruzun sözü:

İyitlər içində təmiz adım var,
Gözü yolda mənim güloşanım var.
Allah amanatı bircə canım var,
Candan qeyri küllü var sana qurban.

– diyəndə, Şahnıyar dedi ki:

– Canını mana qurban demə, mən çox qəmliyəm.

Şahnıyar axırncı sözündə görək nə deyir?

Şahnıyarın sözü:

Ürəyim qəmlidi, işim ahı zar,
Mənim burda səndən qeyri kimin var.
Özüm ərəb qızı, adım Şahnıyar,
Yaz ismim Qəndəfə qul sana qurban.

– diyəndə, qız özünü qul dediyne Novruzun ürəyi çox yandı, dedi ki:

– Ay qız mənim lap ciyarmı yandırdın. Dayan gör nə döyirəm.

Novruzun axıncı sözü, görək nə deyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Novruzun cavabı:

Gözüm qaldı buxaqında, telində,
Laçın könlüm sona qoymaq gölündə.
Bir canım üç gözəlin yolunda,
Novruz qurban eylər can sizə qurban.

Novruz sözünü deyib tamam elədi, düşmənin ömrü tamam olsun. Şahniyar dedi ki:

– Novruz çox ləngidin qorxorom Kəlləgöz gələ səni də öldürə, məni də, – deyəndə, Novruz dedi ki:

– Şahniyar duruf gedirəm ciyarım yandı. O xurcunda qarpız var gəti onu kəsək. Çox ussamışam. Şahniyar durub xurcunu gətirib dalından silkdi, Kəlləgözün başı xurcundan dığarrandı. Şahniyar bir gülündən min gül olub dedi:

– Mən də gedəcəm.

Novruz bəy ırazlaşıb, neçə ildə Kəlləgöz yıgdığı xəznədən də götürüb Qavanbaşın belinə aşırıb yola düşdülər. Novruz, Telli Qəndəf, Şahniyar, üçü də yola düşüb başladılar Diyarbəkirə tərəf getməyə. Eləki getdilər Novruz bəy azan göydağa çıxdılar, göydağın başında Telli Qəndəf dedi ki:

– Ay Novruz, bu dağın niyə rəngi qapqaradı?

Novruz dedi ki:

– Ay Qəndəf, bu dağa mən qarğamışam, sənin yanına gəndəndə. Çünkü cən gəlib azmışdım, – deyəndə, Telli Qəndəf, Şahniyar aşırılıb atdan düşdülər. Dedi:

– Ay Novruz, sən mənim canım, nə təhərkı qarğış eləyipsən, elə alxış elə.

Novruz qızdarın sözünü ətqaz eləməyib ala sazı basdı sinə-

sinə. Görək dağa nə deyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.
Novruzun dağa dediyi söz:

Yağar yağışın, qalxar dumanın,
Axar boz bulanlıx sellərin, dağlar.

İndən sonra xoş safalı çağındı,
Köçər qonar ağır ellərin dağlar.

Novruz sözün bir bəndini tamam eyliyənətən bulut qalxıb buların üstünü aldı. Götürüb Novruz orta yarpağını görək nə deyir:

Cəmi dağdan uca Nuhun dağıdı,
Car ətrafı tamam behiş bağıdı.
Tülək tərən laçın qız yığnağıdı,
Sonalar arzılar göllərin dağlar.

Tamam eliyənətən lehsan yağış başladı. Çeşmələrin gözü açıldı. Başladı dağ göyərməyə. Novruz götürdü axırınçısını görək nə deyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun:

Şükür haqqa olsun, haqqa yetişdi,
Ağamın əlindən bada yetişdi.
Novruz bəy də xoşmirada yetişdi,
Əcəb seyrangahdı bellərin, dağlar.

Novruz sözü tamam eləyib atdarı çəkдилər. Hah eləyib atdarı minənətən, həmən dağ çiçək çiçəyi çağrıb tamamilə gömgöy göyərüb. Eniflər dağın divinə bir neçə saat yol gediblər. Gedib qavvaz Əhmədin öyünə çatdılar. Gülşən xanım buları görüb tanıdı. Sinəsinə döyə-döyə Noruzun qabağına gəldi. Yetirib Novruznan, Telli Qəndəfnən, Şahniyarnan öpüş görüşdən sonra təklif elədi bizə gedək, – diyəndə, Novruz bəy dedi ki:

– Gedirik, ləngiyərik. Sazdan gəl burdan belə gedək, – deyəndə, Gülşən dedi ki:

– İcazə ver bir üç yarpax sözüm var deyim, ondan sonra hana getsən gedə bilərik.

Novruz bəy icazə verdi Gülşən xanıma. Gülşən xanım görək Novruzun gəlməsinə nə deyir? Biz diyək, yığılan qızdar sağ olsun.

Gülşənin sözü:

Şükür haqqa, gənə oldux üzbəüz,
Ala gözlü bəy Novruzum, xoş gəldin.
Əhdim buydu əyləşdik dizvədiz,
Ala gözlü bəy Novruzum, xoş gəldin.

Tamam eyləyib başdadı orta yarpağına:

Dursan gedək mənim o dəm xanama,
Gənə müjdə getsin ata, anama.
Düfül kimi səni alım sinəmə,
Ala gözlü bəy Novruzum, xoş gəldin.

Götürüb axıncısını deyir:

Süsən sümbül, tər bənöyşə, ireyhan,
Ətirşahtək güldən təzə güloşən.
Səni gördü gözüm oldu uroşan,
Ala gözdü bəy Novruzum, xoş gəldin.

Nəysə Novruz bəy Gülşənin sözünü ətqaz eləmiyif durub öyə getdilər. Qavvaz Əhmədnən, qızın anasından görüşüb bir neçə gün burda qaldılar. Başladılar burdan da getməyə. Gülşən xanıma atası yaxşı ağır soğatlar hazır eliyib. Gülşən xanımı da Novruz burdan götürdü. Novruz bəy, Telli Qəndəf, Şahniyar, Gülşən xanım bir qədər yol getdilər. Novruznan Gülşən xanım təzə tapış-

dığna çox şirin gap eyləyib irəli getdilər. Telli Qəndəfdən Şahnıyar gərdə qaldı. Şahnıyar çox pisiydi. Dedi:

– Ay Qəndəf, bular şirin gap eliyə-eliyə varıb bizi gözdəmələr. Gəl qaydax, – diyəndə, Qəndəf dedi ki:

– Yaxşı diyirsən, – deyib, atın yonunu geri çöyürdülər. Bir vaxda Novruz qayıdıb baxanda gördü kü, Qəndəfnən Şahnıyar qayıdılar. Novruz dedi:

– Ay Gülşən atayın öyü yıxılsın, qızdar qayıtdı. Novruz bəy qayıdıb bulara sarı gəldi. Baxanda gördü kü, Şahnıyar ağlıyr, dedi:

– Ağız, əyləsin üçcə yarpax sözüm var deyim, ondan gedin.

Qəndəf dedi:

– Ağız, əyləş.

Götürüb görək qızdarın qayıtmasına nə deyir. Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Novruzun qızdara dediyi söz:

Dəli könül hələ vətən arzular,
Yaxşımı olur el, başına döndüyüm
Ağla Şahnıyar, can sana qurban,
Yanar üzde xal başına döndüyüm.

– Diyəndə, Şahnıyar əyləşdi. Telli Qəndəf başladı Yelqənədi geri sürməyə ki, niyə Şahnıyarı deyirsən mənə demirsən.

Novruz götürür orta yarpağını:

Mən olmuşam üç gözəlin həmbavı,
Gülşən, əmimləvlərin şaravı.
Yelqənədi yaxşı saxla, Qəndəfim,
İncitməsin tel başına döndüyüm.

– diyəndə, Qəndəf də əyləşdi. İkisi də Şahnıyarnan cütdəşdilər. Novruz götürdü dal kəlməsini qızdara nə deyir? Biz deyək, qulax asanlar sağ olsun:

Gözəllərim, nə üçün məndən gəlməzsiz,
Dindirifnən ərz halmı bilməssiz.
Axdarsanız çarx altında bulmassız,
Novruz kimi qul başına döndüyüm.

Deyiş tamama yetdi, düşmənin ömrü gödək olsun. Söz qurtaran kimi sürək ceyranı kimi hamsı bir yerə yığılıb başladılar getməyə. Bir qədər gedib Diyarbəkirə yaxınlaşdılar. Getdilər bir sürü qoyunun üstə çıxdılar. Bu qoynun bir çovanı varıydı. Bu çovanın adına Dəli çovan deyirdilər. Munun bir comağı varıydı. Hardan sürüyəndə yeddi il ordan ot pitməzdi. Çox vaxdı comağı sancardı, qoynu kölgöynə yığdı. Əmbə munun bir yoldaşıda varıydı. Munun adı Qırcel çovanıydı. Bu Dəli çovan dedi ki:

– Əyə Qırcel, durnalara bax.

Qırcel dedi ki:

– Durna döy. Ay başın ölsün, o aşıxdı yandakılar da qız, gəlindi.

Qırcelə dedi ki:

– Oları burya qaytar.

Qırcel çağırırdı ki:

– Ay qonax bərdən gəl, – deyəndə, Novruz dedi ki:

– Ay Qəndəf gedək, aj qarın qoyunun qırağında doyar.

Neysə qızdarnan irazılaşf gəldilər töküldülər. Bu dəli çovan comağı çəkib dedi ki:

– Səni kimi qonax bizə lazım döy. Sən get bu qızdarı əyliyi-jəm, – deyəndə, Novruz dedi ki:

– Ay çovan, mənim başım yeni qoxadan çıxıb, məni qalmaqala salma. O qızdara çox zəhmət çəkmişəm. Hər səni kimi təpi-nənə versəm daha mən ömüzə nə apararam?

Çovan dedi:

– Onda deyişək, – deyəndə, Novruz dedi:

– Bismillah! Buyur.

Çovan comağı sinəsinə basıb görək Novruza nə deyir, Nov-

ruz hancarı cavab verir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Çovanın Novruznan deyişməsi. Alır çovan:

Gəl əzəl başdan danışax,
Ağlım kamalım oğlan .
Çəkərəm kürən çəliyi ,
Vurub atdan salım oğlan.

Götürür Novruz görək nə deyir.

Novruzun sözü:

Gəlirdim Misir elindən,
Duman aldı yolum çovan.
Çəkərəm Misir qılıcı,
Fərzi sana ölüm çovan.

Götürüb görək çovan nə deyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Çovanın oğlu:

Vurufnan atdan yıxaram,
Yıxıbnan atdan yerə çaxaram.
Birini Qırçelə, birni sana pay çıxaram,
Birni özüm alım oğlan.

– deyib Telli Qəndəfin tellərini sığalladı ki munu özüm sinəmə basaram. Novruz bəy dedi ki:

– Mən oları alışımya gətirməmişəm. Əlini onun telinə vurma.
Götürür Novruz görək çovana nə deyir.

Novruzun sözü:

Çovan bir Allah yoluna,
Əl vurma sonam telinə.

Vermərəm xoryat əlinə,
Mən bülbüləm gülüm çovan.

– diyəndə, çovan gördü kü, Novruz heç bu qızdardan muna vermək istəməyir. Covan başdıyıb görək nə deyir.

Covanın sözü:

Oğlan bir gəlsən insafa,
Ujundan çəkmişəm cafa.
Üç ay yayda sürək safa,
Payız yola salım oğlan.

– diyəndə, Novruz dedi ki:

– Oyun yıxılsın məni sən hə yola salmıyıfsan, ucumnan nə zəhmət çəkifsən? Sən heç yaxşı danışmırsan.

Götürüb görək Novruz çovana nə deyir.

Novruzun sözü:

Misri qılıç sağ əldədi,
Peyvanan dolha dolda.
Bavamın gözü yoldadı,
Nejə burda qalım, çovan.

Götürüb çovan görək axır sözündə Novruza nə deyir.

Çovanın axır sözü:

Mən dəli çovanam dəli,
Çəkmərəm fikir xıyalı.
Qucaram Qəndəfin beli,
Xub keçə yığvalım oğlan.

– diyəndə, Novruz bəy hirsdənib işdədi ki, covanın süysünü vursun, genə Novruz səbr eləyib götürür sözün taxəllüsünü, axır kəl-

mədə görək çovana nə deyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.
Novruzun sözü:

Novruzam sinə dağlıyam,
Dərdimi kimə ağlıyam.
Kərim paşanın oğluyam,
Diyarbəkir elim çoban.

– Diyəndə, çovan qalxıb Novruzun boynundan qucaxlayıb
iki gözdərindən öpüb dedi:

– Novruz, sən mənim ağam Kərim paşanın itən oğlu Nov-
ruz bəysənmi?, – diyəndə, dedi:

– Bəli.

Sən demə ki, həməən bu çovan Novruzun atası Kərim paşa-
nın çovanı olsun. Çovan o dayqa qalxıb bir erkək gətirib kəsib
Qırcələ dedi ki:

– Eşşəyin ceynamazını gətir. (Yankı çulnu gətir burya sal.)

O dayqa Qırcəl gətirib çulları burya salıb, ojağı basıb, ka-
vavı çəkib, bir erkəyi bulara kavabda təmiz yidirdib qalxdı. Qır-
celə dedi ki:

– Mən getdim, qoyunu gözlə. Çovan tərpəndi muşduluğa,
kimə? Kərim paşının Zeynab xanıma. O vaxtda Kərim paşa
uxarkı mərtəbədə otururdu. Baxdı gördü kü, çovan elə gəlir ki,
boğanax kimi. Çağırdı arvadı Zeynab xanımı yanına. Dedi:

– Arvad, tanyırsanmı o gələni?

Zeynab xanımı dedi:

– Dəli çovandı tanıyaram.

Kərim paşa dedi:

– Arvad, nəyi qurtarıfsa gəlif. Bizi o gəlməknən qirejax. Get
alaqapıyı bağla.

Zeynab xanım gedib alaqapıyı bağladı. Çovan gəlib alaqa-
pıya dayandı itələdi. Gördü kü alaqapı bağlıdı. Nəqərtə bağırdı
açan olmadı. Geri çəkilib alaqapıya bir çomax vurdu hamsı sı-

mavar çıtığı oldu. Özünü içəri saldı Kərim paşanın yanına. Kərim paşa yüyürmüş qabağına çıxdı:

– Çovan, nədi əysik işim?

Deyib çovana əl verdi.

Çovan başladı ki:

– Əksik işin yoxdu. Muşdulugmu ver, – diyəndə, çovan çomağı sinəsinə basıb görək Kərim paşaya nə deyir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Çovanın muşdulux sözü:

Gəldi Misir elindən,
Ağa, Novruz bəyim gəldi.
Üç durna tel gözəlinən,
Ağa, Novruz bəyim gəldi.

– Diyəndə, Kərim paşanın axlı başından gedib yığıldı. Çovan götürür orta yarpağını:

Gəldilər mənim yanına,
Soduyu saldı canıma.
Muşdulug Zeynab xanıma,
Xanım, Novruz bəyim gəldi.

– Diyəndə, Zeynab xanımın da axlı başından gedib yığıldı. Çovan götürdü axır sözünü:

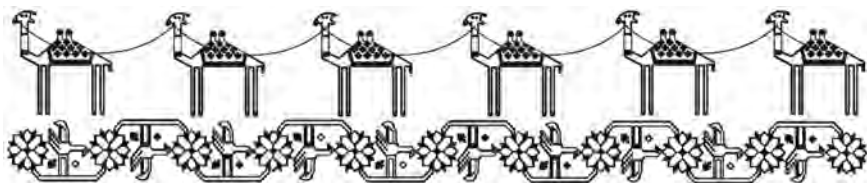
Mən dədə çovanam dədə,
Qullux eylədim ustada.
Kam alıb yetdim murada,
Ağa, Novruz bəyim gəldi.

Buların axlı başına gəlib doğrusunu çovannan xəbər aldılar. Çoban dedi ki:

- Novruz bəy gəldi, – diyəndə, Kərim paşa dedi ki:
- O sürüyü sana bağışdadım. Get özün sahiblik elə.

Kərim paşanın ürəyi dayanmıyıb vəzirnən, vəkilnən atd-nıb Novruzun qabağına getdilər. Çatdılar Novruza öpüş-görüş-dən sonra, uzun eytiramnan Novruzu gətdilər. Anasıda görüşdü. Gözdəri hər ikisinin, atasının anasının uroşan oldu. Məni istiyən dostun hamısının işi elə oand olsun. Şirin-şərvət paylanıb, hər kəs əyləşib öz yerində. Hamınızın işi oand olsun.

Son

SÜLEYMAN VƏ MƏLƏK

*Mətni Aşıq Hüseyn Rzayev (Bozalqanlı)
özü yazıya almış*

1855-ci ildə doğru olmuş hikayəti Bozalqanlı kənd sakini Aşix Söyün Rzayev tapıp müzakirə etməsi. Bizim Bozalqanlı kəndində olmuş doğru bir hekayədir.

Bozalqanlı kəndində bir dənə Paşa bəy adlı qüvvəli bir adam olur. Ancax özü rahat olur, çox zülümkar olmasına səbəb Paşa bəy deyirlər. Həmin şəxs yani ki, həmin adam çovan tutarmış, nö-kər tutarmış, irəşvər tutarmış. Vədə başı heç birinə haqq verməzmiş. Paşa bəyin oğlu yoxuymuş, altı yaşında bir dənə qızı varıymış. Qızın adı Mələk iymiş. Paşa bəyin qapısında bir dənə irəşvəri olur. On il bunun qapısında işləyir. Irəşvərin adı olur Hasan. Hasan gəlir bir günləri ölür. Öləndən sonra zornan qonu-qonşudan pul yığır, bunun meyidini dəfn edir. Bu Hasanın heç bir şeyi qalmır. Bir dənə yeddi yaşında oğlan uşağı qalır. Həmin uşağın adı Sülöymən idi. Həmin Sülöymən atası öləndən sonra istədi ki, gənisin bir yana getsin. Paşa bəy qoymadı getməyə. Dedi:

– Oğlum, səni özüm saxlıyjam. Həmin Sülöyməni gah mala qoydu, gah buzoya qoydu, gah qapıda işlətdi. Bu Sülöymən çox bir zirək uşağ oldu. Bu Paşa bəy gəldi dedi:

– Arvad, bir məsləhət eləyək.

Arvadı dedi:

– Ay Paşa bəy, nə məsləhət eləyək?

Paşa bəy dedi ki:

– Arvad bu qızımız Mələyi, oğlumuz da yoxdu, Sülöymənə ad eliyək. Diyək ki, ay Sülöymən həm oğlumuz ol, həm də göymüz ol. Qoy elə ad eləyək, onda qapıda işləsin.

Arvad dedi:

– Çox gözəl deyirsən, elə də elə.

Paşa bəy gəldi, Sülöymənə dedi:

– Sülöymən bu gündən bizim qızımız Mələk sənin nişanlındı.

Belə diyəndə, Sülöymən cavab verdi ki:

– Atam öləndən bəri altı ildi ki, mən sənin qapında işləyirəm. Qorxoram mənə də işlədəsən atam kimi quru muzdur eliyəsən, alladasan, qızı da vermiyəsən, – diyəndə, Paşa bəy muna cavab verir:

– Yox-yox Sülöymən heç vaxtda elə şey olmaz. Onu mən demişəm. İstiyirsən kəbinini kəsdirək, – diyəndə, Sülöymən muna cavab verdi:

– Yaxşı onda bir molla çağır kəbinimi kəsdir, – diyəndə, Paşa bəy bir uşax yolladı ki:

– Get oğul, qazı ağayı burya çağır.

Bu belə diyəndə, Sülöymən cavab verdi ki:

– Ay Paşa bəy Hacı Axund qonşuluğumuzdadı, onu çağırax gəlsin. Bizim kəbinimizi Hacı Axund kəssin, – diyəndə, Paşa bəy cavab verir ki:

– Oğul Sülöymən, qazının kəbinindən mollarınkı bir olmaz.

Sülöymənin axılı munu kəsir, elə bilir ki, qazının kəbini çox möhkəm olar.

Paşa bəy mundan Sülöymənin aqlını kəsdirir. O dayqa adam gedir qazıyı çağırır. Qazı gəlir. Qapıdan içəri girir:

– Salamı ələküm, ay Paşa bəy.

– Ələküəsalam, xoş gəlibsən ay qazı ağa. Buralar sana peşgahdı.

Qazı ağa cavab verdi:

– Nədir, xeyir işin.

Paşa bəy dedi ki:

– Kəbin işmiz var. Mənim qızım Mələyin kəbinini bu Sülöymənə kəs, – diyəndə, qazı ağa cavab verdi:

– Hansı Sülöymən və qız haraya gedib?

Paşa bəy cavab verdi ki:

– Sülöymən bu oğlandı. Qız da oynamağa gedib. İstəsən çağırarım qızı da.

Qazı ağa cavab verdi ki:

– Çağırın gəlsin.

Atası dedi ki:

– Ay uşax gedin Mələyi çağırın.

Gedib çağırdılar. Mələk gəldi. Anası dedi:

– Qızım harya getmişdin?

Cavab verdi ki:

– Ana coma tikib oynayırdıx.

Qazı ağa Paşa bəyə cavab veridi ki:

– Paşa bəy üç il mundan qabax bu qızın kəbini kəsiləsiymiş.

Guya o qız doqquz yaşında ərə getmiş hesab olunur. Xilasə qız varer gənə oynamağına gedir. Kəbinini kəsillər. Bu Mələk on altı-on yeddi yaşına çatanda, baxır görür onu Sülöymənə veriflər yeddi-səkgiz il mundan qabax. Qız özünə də baxır, tay tuşlarına da baxır. Başlayır Sülöyməndən qaçmağa. Sülöymən nə qədər həyatəfsir deyir Paşa bəyə, Paşa bəyin arvadı Navat xanıma:

– Ay anam-bajım belə şey olmaz, bu qızın kəbini mana kəsiləndən burya hələ bir yolla mən onun üzünü görməmişəm. Mən o vaxta Paşa bəyə dedim ki, sən məni də atam kimi quru muzdur eləyəjəhsən. Paşa bəy cavab verdi mana ki, heç vaxt elə şey olmaz. Mən bütün kişiyəm. İndi isə bilmirəm mən kimin üstünə qaçım.

Navat xanım cavab verdi ki:

– Sülöymən, mən nə qayrım. İndi qızın axılı kəsir. Daha bir yerdə otumur, əmisi öyünə gedib. Get gör gətirə bilərsənmi? Bu pralataryat balası Sülöymən getdi həməən Mələyin dalından. Gedib gördü kü, əmisi öyündə çalmada-çağırdadı. Sülöymən dedi ki:

– Ay Mələk sən niyə qaçıbsan, məni çöllərə salıbsan?

Mələk cavab verdi ki:

– Burdan gəni, gözüüm səni görməsin. Sən hara, mən hara, – diyəndə, Sülöymən cavab verdi ki:

– Ay Mələy mən altı yaşından sənin uğurunda canımı çürüdürəm.

Mələk cavab verdi ki:

– Havayı da çürüdüfsən. Səni mən heç atamın evində görməmişəm.

Sülöymən cavab verdi ki:

– Ay qız məni niyə yandırırısan, neçə ildi sənin kəbinin mənə kəsilib.

Qız cavab verdi ki:

– Çox həvəs eliyif mənim kəbinimi kəsən, mənim ərə gedəsi vaxdım indidi. Bir özüm kimi gözəl cavan oğlana gedəcəm. Məni çox söylətmə.

Sülöymən gedib neçə yerlərə şikayət eləyib, neçə dənə min-nətçilər göndərdi. Qız getmədi. Axır neçə gündən sonra Sülöymən gənə özü getdi Mələyin yanına. Dedi ki:

– Mələk, mən sənin üzündən haqqsız-muzsuz neçə illər canımı çürütmüşəm. Sən məni diri dünyadan yandırma. Dur varax gedək, – diyəndə, Mələk cavab verdi ki:

– Kəs natərəst oğlu natərəst. Məni bu gündən sonra sən görə bilməzsən. Mən özüm kimi bir yaxşı oğlan tapıf ona gedəjəm, – diyəndə, Sülöymən cavab verdi ki:

– Bircə bileydin o hancarı oğlan olacax kə, məndən artıx olacax, – diyəndə, qız cavab verdi ki:

– İndi bilmək istəyirsənsə bir saat yanımda dayan mən sana cavab verim səznən, gör hancarı oğlan tapacam.

Sülöymən cavab verdi:

– Ay qız, de görüm hancarı oğlan tapacaxsan.

İndi Mələk cavab verir Sülöymənə:

Tərlanam laçını taparam indi,
Nə olufdu mana sara qalmışam.
Yaxşısı yamanı biləndən bəri,
Gecə gündüz ahı zara qalmışam.

Sülöymən cavab verdi ki:

– Ay qız, bu qədər məni yandırdığından bu barabar oldu.
Əgər icazə verərsənsə sənin bu sözüyün qabağını mən sana diyərəm. Əgər başarsan bismillahi buyur.

Sülöymən görək qıza nətəhər cavab verir? Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun.

Sülöymənin cavabı:

Tərlansan sarığımı qəbul etginən,
Ujundan atana nökr olmuşam.
Yarım düförlüydün ondan bu vaxta,
Çəkməkdən dərdini cana gəlmişəm.

Sülöymən bu cavabı diyəndə, qız cavab verdi ki:

– Tərlanın sarınan yoldaşdığı heç bir vaxta tutmaz, – diyəndə, Sülöymən cavab verdi ki:

– Yanı mənim kimi tutmaz?

Mələk cavab verdi, – deyim:

Tərlan olan sara eyləməz qılıx,
Yığılışa minnətə yüz əlli məxlux.
Fida olum sana xudayı xalix,
Bəyəm mən keçələ, kora qalmışam.

– Diyəndə, Sülöymən cavab verdi ki:

– Ay qız, sənin üzün nə yaman açılıb. Gedəcəkdən gələcək çoxdu. Mənim əgər bir ayvım varsa da, zənana tayfasının gen

qursağı olmaz. Niyə qabaxcan deyirsən son sözünü? İndi icazə və-rərsənsə bu sözüyün cavabın qabağına diyərəm.

Mələk cavab verdi ki:

– Başara bilsən deynən.

Sülöymən cavab verir. Biz diyək, qulax asanlar sağ olsun:

Gəlməsin minnətə yüz əlli məxlux,
Gönlünə şavaqat endirsin xalix.
Danışma tərsinə əvvəl qohumux,
Deməynən keçələ kora qalmışam.

– Qohumlux bir ayrı, ərənən arvatdix bir ayrı, səndən mənim ərənən arvad məsələmiz heç bir vaxtda tutmaz, – diyəndə, Sülöymən cavab verdi ki:

– Niyə tutmur? Məni başa sal.

Sülöymənin cavabını Mələk verir ki:

– İndi səni bu barədən başa salem.

Mələyin cavabı:

Qohumux yanında oturram beş gün,
Divana dərdindən mən oldum düşgün.
İstər öləsən ki, durmaram üç gün,
Boyanda bir laçın soraq almışam.

Sözü tamam eliyəndə Süleymənin cavab verdi ki:

– Sənin bu deməyindən tapıb yerni eliyifsən, – diyəndə, Mələk cavab verdi ki:

– Nejəki deyirsən elədi. Kefnə bax, – diyəndə, Sülöymən dedi ki:

– Mələk açixca mən sənin işini qandım. İndi gör mən sənin başına nə gətrərəm.

Mələk cavab verdi ki:

– Deynən görüm nə gətirejeysən?
İndi görək Sülöymən munun bu cavabına nə deyir?

Sülöymənin cavabı:

Yaxşı oldu bu başdan bildim işini,
Batırram qaraya yazı qışını.
And olsun xaliqə vurram başını,
Necə dedin laçın soraq almışam.

– diyəndə, Mələk dedi ki:
– Ay axmax mən səndən nə utanıram, nə də qorxoram. İstərsən indi lap qırmızı üzünə deyim, – diyəndə, Sülöymən cavab verdi ki:

– Ay utanmaz cavab ver görüm nətəri verirsən.

Mələk dedi:

– Deyim qulax as.

Mələyin sözü:

Laçının sorağın yəqin bilginən,
Sarsan bel bağlı tap mehman olgunan.
İstər bu saat çatdaynan, ölgünən,
Səni kimi tufəngsiz boş quvura qalmışam.

– diyəndə, Sülöymən cavab verir ki:
– Çox yaxşı deyirsən. Əvvəl bu axmaxlıx məndədikini niyə sana səkkiz yaşında mən kəbin kəsdirirəm. Havayı yerə canımı çürüdürəm. Ay qız sən mənim canım, sana mən çox zəhmət çəkmişəm. O zəhmətin qabağında heç olmasa bircə həftəsada məndən baş birriyi elə, – diyəndə, Mələk cavab verdi ki:

– Sülöymən məndən sənin görüşməyini ateyin keçmiş namazına hesab elə. Çünkü məni sən kal üzübsən. Kal meyva adamın

ağzını bürüsdürər, – diyəndə, Sülöymən götürüb görək Mələyə nə kimi cavab verir, biz deyək, qulax aasanlar sağ olsun.

Sülöymənin sözü:

Yalvardım, yapışdım, yetişdim cana,
Çəkdiyim cəfani eyləmə əhsana.
Düzəl doğru yola, nəhlət oxu şeytana,
Nəyim yoxdu dedin boş quvra qalmışam.

Sülöymən sözünü tamam eliyəndə Mələk hirsə gəlib cavab verdi ki:

– Natərəst oğlu natərəst, sən mənən deyışə-deyişə elə burda oturajaxsan? And olsun atamın səltənətinə, səni bir Sülöymən qayrijam hər yanından on səkkizi çıxəjax. Vəssalam, axır sözümü sana deyərəm. Görək Mələk Sülöymənin cavabına nə cür deyir. Oturanlar sağ olsun.

Mələyin sözü:

Mələyəm mənzilə yetirrəm indi,
Kəs səsini hənirni batırram indi.
Başını bədənnən götürmə indi,
Səni kimi annamaz xara qalmışam.

– diyəndə, Sülöymən cavab verdi ki:

– Nə səndə taxsır var, nə məndə, taxsırın hamısı o Allahdadı. Deynən niyə? Sənin atanı varrı eləməkdən ürəyi söyüməyib, tutub bəy də qayıb ondan. Ötəndə taxsır mənim atamdadı, niyə ömrünü gününü sənin atayın qapısında sərf elədi? O, öləndə zuluma mən qaldım, – diyəndə, Mələk cavab verir ki:

– Qurd oğlu kimi vəl vəcir oxuma, sözüyün dalını deynən görək.

Sülöymən Mələyə nə kimi cavab verir? Sülöymənin sözün biz deyək, qulax asanlar sağ olsun!

Haqqın Sülöymənnən üzü dönüfdü,
Yapışmır yarına sözü dönüfdü.
Mələyin misginnən üzü dönüfdü,
Nə bəd yığval, baxdı qara olmuşam.

Eləki deyiş tamama yetdi, düşmənlərin ömrü tamam olsun,
görək aralanıb Sülöymən əlini üzünə tutub hansı diyara gedir. Sülöymən dedi:

– Gedim Paşa bəyin yanına. Bəlkə yarama o su sərpə. Getdi üzünü çöyrüb Paşa bəyə müracət elədi ki, mənim arvadımı özümə ver.

Paşa bəy Sülöymənim üzünə soyux baxıf cavab vermədi. Sülöymən hər tərəfə baxıb bir ax çəkdi, dedi ki:

– Paşa bəy, indiki vermirsən bir üç yarpax sözüm var, deyim qulax as.

Görürüb görək Sülöymən Paşa bəyə nə deyir.

Sülöymənin sözü:

İltımas eylərəm, Paşa bəy, səndən,
Düfüləm yarmı alma əlimdən.
Nə dedin ki ondan boyun qaçırtıdım,
Cuda salma məni vətən, elimnən.

Gördü gənə baxmadı, götürdü o birisini:

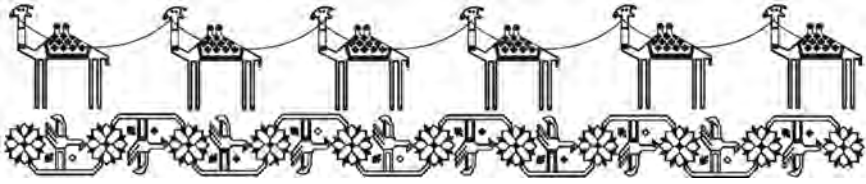
Çox çəkdim kafanı çatmadım başa,
Yerimir məqsədim, dönüfdü daşa.
Heç bir kimsəm yoxdu qohum qardaşa,
Ayrı salma o norəstə gülümnən.

Götürür o birisini:

Eylə Sülöymənin dərdinə çara,
Vurma mana üstü-üstündən yara.
Gejəm ki gejədi gündüzüm qara,
Nə dedim ki inciyibsən dilimnən.

Eləki Paşa bəy prlataryat balasından üznü çöyrdü. Süley-
mən ujudan bilmədi hansı diyara gedir.

Son.

Ərtoğrol Cavid

AŞIX QƏHRƏMAN İBRAHİMOVUN SÖYLƏDİYİ

“KAMANDAR MƏHƏMMƏD”

NAĞILI HAQDA

AĞILIN teması sevgidir. Hadisələr çox müxtəlifdir, təkrar momentləri azdır. Nağıla mənfilik verən dilin qarışıqlığı, ifadələrin ağırlığı mənzum hissələrin pozuqluğudur.

Nağılın stilində də zəiflik vardır.

Real təsvir, real həyat çox yerdə pozulur: devlər, tilsimlər və i.a....

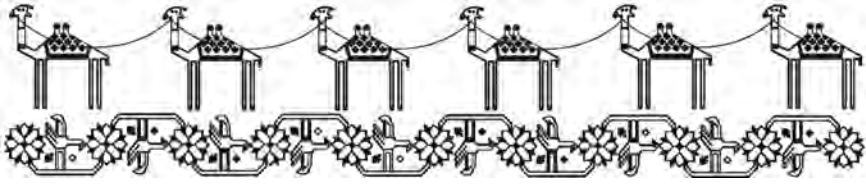
Nağıla xüsusi maraq verən sevgi (Məhəmməd – Güləndam, Keçəl Nağı – Xan qızı), dostluq (Məhəmməd – Keçəl Nağı) duyğularının saf və təmizliyidir. Onu da qeyd etməli ki, ekspedisiya zamanı bir halı da nəzərdən qaçırmamalı.

Bəzən nağılları, şeirləri aşix özü yazır. Bu çox yaxşıdır. Çünkü aşix özü yazarkən dildəki xalq elementləri daha tamlığı ilə nəzərə çarpır (elmi işçi bəzən yazarkən dəyişdirir).

Bu aşığın yazısı çox qarışıxdır. Qarışıqlıq həddindən artıx olurkən, teksti aşığa yazdırmamalı.

“Kamandar Məhəmməd” nağılı haqda qeyd etməli ki, nağıl müasir oxucuların ruhunu oxşamadığından nəşrə lüzumu yoxdur.

27.01.1940

KAMANDAR MƏHƏMMƏD

*Mətni Aşıq Qəhrəman İbrahimov (Tovuz)
yazıya almış*

SVAHAN nisvicahan diyərlər bir böyük şəhər idi. Şah oğlu şah Abbas bir ədalətli padşah idi. Onun bir vəziri var idi. Adına Allahverdi xan vəzir deyirdilər. Şah oğlu şah Abbas döyüş livasına girərək elləri dolanırdı ki, görsün məxluqat nə cür dolanır. Döyüş livasını geynib çıxanda, onun padşah olduğunu tanıyan olmazdı. Şah oğlu şah Abbas Allahverdi xan vəzir ilə bir səfərdən gəlirdi. Gələndə gördülər ki, bir dəstə məktəb uşağı məktəbin qabağında oynayır. O uşaqların içində bir uşax var idi, adına Məhəmməd deyirdilər.

Məhəmməd padşahın gəldiyini görüb uşaqlara dedi ki:

– Mən nə təhəri danışsam, nə təhər dursam siz də elə durun. Bulardan sizə pul alıb verəcəyəm.

Şah oğlu şah Abbas baxdı gördü ki, uşaqların içində bir uşax var qalan uşaqlar hamsı ondan dərş tərbiyə götürürlər. Şah oğlu şah Abbas dedi:

– Allahverdi xan, o uşaqlara tərbiyə verən uşağı gəti aparax, qalanlarına pul ver getsinlər.

Oydu ki, yanına çağırıb xəbər aldı:

– Oğlum, sənın adın nədir?

Cavab verdi ki:

– Mənim adım Məhəmməddir.

– Oğul, kimin oğlusan?

Cavab verdi ki:

– Mənə Xatın qarının nəvəsi Məhəmməd deyirlər.

Dedi:

– Oğul, sən mənim qardaşım oğlusan, buyur gedək bizim evə bir neçə vaxt da mənə oğul ol.

Oydu ki, atın tərkinə alıb Məhəmmədi evə apardı. İsvahanda eşiddilər ki, padşah bir oğul tapıb gətirib. O günü onun tamaşasına yığılıb saz-sazanda ilə çox şadlıq qayırdılar. Xatın qarı bu xəbəri eşidib özünü padşahın qulluğuna yetirdi. Qarı dedi:

– Qıvla aləm, padşahlarda ədalətlik olar, zulum olmaz, mənim Məhəmmədimi sən niyə gətirib-sən?

Padşah dedi:

– Ay nənə, bunun kamalını çox-çox bəyəndim, onun üçün gətdim. Məhəmmədim özü ağırlığında qızıl verək bunu bizim əlimizdən alma.

Qarı dedi:

– Oğuldan-qızdan mənə qalan bir budu, bundan ayrı mən dura billəmmi?

Dedilər:

– Ay nənə, nə vaxt ürəyin istəyəndə gəlib Məhəmmədnən danışib, görüşüb gedə bilərsiniz.

Qarı öz razılığı ilə Məhəmmədi verib, özü ağırlığında qızıl alıb evinə aparıb getdi. Padşah Məhəmmədi oğul əvəzində o qədər saxladı ki, Məhəmmədə Kamandarlıq yetişdi. Padşah dedi:

– Oğul gedib ov vurub gətirə bilərsinizmi? Səndəki bu atmaq, bu tutmaq qoçaqlıq var.

Məhəmməd dedi:

– Mənə yaxşı at, yaxşı yaraq versən mən gedib hər ovdan bir ov gətirərəm.

O halatda yaxşı yasaq, 40 atın içindən sınaqlı seçilmiş bir at verdi. Oydu ki, Məhəmməd gedib dağları dolanıb ov tapa bilmədi. Padşahın yanına boş gələ bilməyib atının örüyünü bir göy çimənləkdə çalıb fikirləşib yatdı.

Yoldaşlar, indi sizə xəbər verim Kişmir şəhərindən Yahya xanın qızı Güləndəm xanımdan. Güləndəm xanımda həm gözəllik var idi, həm də qoçaqlıq. Şah oğlu şah Abbas eşitdi ki, Kişmir şəhərində bir belə gözəl var. Eşitdiyimizə görə deyirlər şah oğlu şah Abbas çox camalpərəst idi. Allahverdi xan vəzirə dedi:

– Gedib o gözəli gətirə bilərsənmi?

Allahverdi xan vəzir dedi:

– Mən eşitmişəm, qıvla aləm, o qızda bir qoçaqlıq var, qılıcı çəkib qoşuna girəndə qoşunu pozur və bir də onun tilsimi var gədən qoşunu tilsimə salır.

Şah oğlu şah Abbas dedi:

– Bir neçə milyon da qoşun götürün gedin.

Qoşun gedib kimisi tilsimdə qaldı, kimisi də qayıdıb gəldi, qızı gətirə bilmədi.

Kişmir şəhərinin və Güləndəm xanımın bir dağı var idi, adına Əlvən dağı diyərdilər. Əlvən dağında Güləndəm xanımın min cürə dərmanı var idi. Öldürmə, diriltməyə və yara sağaltmağa. Bir gün Güləndəm xanım 40 qıznan hər biri neçə yerdən özünə zinyət bəzək vurub, qılıcını qalxanı götürüb Əlvən dağına sehr etməyə çıxdılar. Əlvən dağına çıxıb çadırları qurdular, başladılar dağları sehr etməyə, dağların lalasından, gülündən, çiçəyindən dərməyə. Mənim yoldaşlarım, indi sizə danışım Məhəmməddən. Məhəmmədin başının üstə gəldi mərtlərin möyləsi bir döyüş donunda, yuxudan oyatdı Məhəmmədi. Xəbər aldı:

– Oğul, niyə məlul-müşgül yatıbsan?

Cavab verdi:

– Ay ağa dəvriş, mən ovumu tapa bilmədim.

Oyatdı Güləndəm xanımla Məhəmmədin hər ikisinin putasını həmin dəvriş bir-birinə verdi. Dedi:

– Oğul, indi sən ovun yerni mən bilirəm.

Xəbər aldı:

– Ay ağa, hardadır mənim ovum.

Dedi:

– Oğul, atını minib Əlvan dağına sürərsən.

Oydu ki, Məhəmməd atını minib Əlvan dağına səhərdən yol başladı. O vaxtda Əlvan dağına yetirdi ki, çıralar yanır. Məhəmməd yetişəndə gördü ki, bir çadır qurulub. O biri çadırların hamısından böyükdür. Məhəmməd öz-özünə dedi:

– Gəl bu böyük çadırdə qonaq qalqılan. Onüçün ki, buların axlı kəsəni bu böyük çadırdə olar.

Oydi ki, atının örüyünü çalıb həmin çadırdə girdi. Gördü bir gözəl yatır, deyirsən Allah-taalanın əlinin ayağının boş olan vaxtı olan naxşının hamısını ona çəkib. Görən kimi oğlan söygüsü olduğunu bilib qızı tanıdı. Qızı oyadanatan ürəyi dayanmayıb əyildi ki, qızın üzündən öpə ağı başından gedib şarpıltı ilə qızın sinəsinin üstə yıxıldı. Oydi ki, qız yuxudan ayıldı.

– Ədə zalım oğlu nəçi, nə karaçısan gəlib mənim çadırdə giribsən.

Oğlan dedi:

– Ay xanım, dilnən diyə bilmərəm, kərəm elə saznan söznən deyim:

Nə insafdı belə dərđi mən çəkim,
Təbibsən dərđim bil çarasından.
Urusqat ver xanım bircə mən öpüm,
O iki qaşların mən arasından.

Qız:

Mən təbibəm hər xəstəni görərəm,
İndi billəm dərđiyin çarasından,
Vaxtın yetib oğlan qılıc vuraram,
O iki qaşlarıyın arasından.

Oğlan:

Səni mənə yetirən var haqdan,
Nuru biləndi oldu ayna qabaxdan,
Yanaqdan, çənədən, bulul puxaxdan,
Bir busa ver hüsniyin nurasından.

Qız:

Oğlan haçan səni burada dindirrəm,
Eşqin atasına salıb yandırram,
Zərbilə kəllənnən qılıc endirrəm,
Silər, keçər qəlbiyin qarasından.

Oğlan:

Məhəmməd inciməz ha sözündən,
Qabağından ceyran ala gözündən,
O yanağından, bu yanağından, üzündən,
Qoy bir öpüm, öldür sonrasından.

Qız:

Sənin işin nə idi mənnən,
İstəsəm baj allam Çindən, Yəmindən,
Səni ha sağ qoymuyacaq Güləndəm,
İndi oxu yasin surasından.

Oydı ki, bunun deyişməsinə qızlar yığışıb:

– Ay xanım, çox tavaqqa eyləyirik, bunu öldürməyəsən. Bəlkə sənin gözəlliyinə aşiq olub naqafıl sözlər deyib.

Oydı ki, oğlanı qızlar saxladılar. Səhər açıldı. Güləndəm xanımın Gühər adlı bir qaravaşı var idi. Gəldi dedi:

– Ay xanım, bizə layıq dəyil qonağı ac saxlamaq, izin ver aparaq o qonağa çörək verək.

Oydı ki, Gühər qaravaş qızıl majmayıda aparıb Məhəmmədin qabağına çörək qoydu. Məhəmməd çörəkdən bir az nahar edib qızın eşqi havasından qızıl məjmayı oynadıb iki barmağının arasında qırdı. Güləndəm xanım dedi:

– A qız, bu oğlan eşq əhlidi, ya qoyun bunu öldürüm, ya ça-

dırları yığışdırın biz gedək.

Çadırları yığışdırıb qızlar yola düşüb gedəndə, Məhəmməd öz atını minib qızların qabağını kəsdi. Başladı oğlan deyişməyə:

“Vaqub” havasında

Sənsən o dağların maralı,
Söydüyüm, ay xanım, gəl ordan qayıt.
Bağrımın başını qoyma yaralı,
Söydüyüm, ay xanım, gəl ordan qayıt.

Aldı qız:

Mənəm bu dağların maralı,
Səf olma, oğlan, sən ordan qayıt.
Məni görən günvəgündən saralı,
Səf olma, oğlan, sən ordan qayıt.

Aldı oğlan:

Dağların maralısan, gözəllərin ölkəri,
Ləvində görünür qəndi şəkəri.
Mənəm şah Abbasın kamandarı,
Sevdiyim ay xanım, gəl ordan qayıt.

Aldı qız:

Dağların maralıyam, gözəllərin ölkəri,
Ləvimdə görünür qəndi şəkəri.
Çox ağlar qoymuşam gələn kamandarı,
Səf olma, oğlan, sən ordan qayıt.

Aldı oğlan:

Məhəmmədə verməyinən azarı,
Sədrin üstə görünür meydanan bazarı.

Mənəm şah Abbasın nökəri,
Sevdiyim xanım, gəl ordan qayıt.

Aldı qız:

Güləndəm çoxlarına verib azarı,
Çox dəllallar az zalıb meydannan bazarı.
Çox ağlar qoymuşam sənə kimi nökəri,
Səf olma, oğlan, sən ordan qayıt.

Deyişmədən sonra Gühər qaravaş dedi:

– Ay xanım, oğlan eşq əhlidir deyişmədən bir şey çıxmaz.
Sürün atlarınızı özümüzü Kişmir şəhərinə yetirək.

Oydu bir mənzil gedəndən sonra oğlan özü-özünə fikir eləyib dedi ki:

– Bu ki, mənim sövgülumdür, bəgəm bu məni tanımır, onun üçün gedir?

O saat oğlan atını səyirdib qızın qabağını bir də kəsdi. Qız dedi:

– Ədə, zalım oğlu, indi nə üçün gəldin?

Oğlan cavab verdi:

– Ay xanım, bir neçə xanə sözüm var. Başladı oğlan bir də deyişməyə:

“Keşiş oğlu” havasında

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Məni ağlar qoyub hayana gedər?
Sən ay ala gözlərinə heyran olduğum,
Məni ağlar qoyub hayana gedər?

Aldı qız:

Çox iyitlər qədəminə qurban eyləyib,
Yön çöyürüb o Kişmirə gedirəm

Yanıb atasına giryan eyləyib
Yön çöyürüb, o Kişmirə gedirəm.

Aldı oğlan:

Sən insaf eylə üzülmə məndən aralı,
Bağrımın başını qoyma yaralı.
Mən ovçuyam buraxmaram maralı,
Məni ağlar qoyub hayana gedirsən.

Aldı qız:

Salamatkən üzül məndən aralı,
Sağ bədənini eylətməynən yaralı,
Səni kimi ovçu tuta bilməz maralı,
Yön çöyürüb o Kişmirə gedirəm.

Aldı oğlan:

Məhəmmədəm meydan bilər bilərəm,
Zərb ilə tərənnən qılıç çalaram,
Atınnan səni yerə salaram,
Məni ağlar qoyub hayana gedirsən.

Aldı qız:

Güləndəm səndəkin görgəcin qandı,
Gəlirsən gəl bu düz, bu da meydandı,
Çin çin boynuna sallam ipək kəməndi,
Çəkib aparıb o Kişmirə gedərəm.

Qız bu cavabı diyəndə oğlanın çox acığı tutub dedi ki:

– Hələ mənim boynuma kəməd salınmayıb. Zalımın qızı, bu nə söz idi sən mənə dedin.

O saat oğlan qılıcı çəkib qız qalxanı başına tutdu. Oğlan bir neçə qılıç vurandan sonra qız dedi:

– Oğlan, qılıcmı vurursan, zarafatmı edirsən?

Oğlan dedi:

– Qılıc ilə zarafat olmaz.

Qız dedi:

– Qalxanın başına tut. İndi də mən qılıc vuracam.

Oğlan qalxanını başına tutub, qız zərbnən bir qılıc vurdu oğlanın başından. Məhəmməd qızıl qana bələnmiş atından yerə düşdü. Məhəmmədin başından bulax kibi qan töküləndə qanı gö-rən kimi möhübətnən bir könüldən min könülə oğlana aşıq olub sövgilisi olduğunu tanıyıb dedi:

– Ay qızlar amandı tutun oğlanın başından qan aparmasın.

Diyirlər Əlvən dağı Güləndəm xanımın öz dağı idi. O dağ-da öldürən, dirildən, rəng saraldan, yara sağaldan hər cürə dərman var idi. O saat oğlanın başına bir dərman qoyub ipək kalağayı ilə sarıdı. Sarıyandan sonra dedi:

– Ay qızlar, biz yerimizi, məkanımızı deməsək oğlan gəlib bizi tapa bilməz. Yazı biləniz yaxın gəlin mən bir söz deyim yazın oğlanın yanında qoyax. Bəyəm o kağız ilə oğlan gələ bizi tapa.

Oydu ki, qız yasəmən tellərindən doqquz danə tel ayırdı aldı ağ məmələrinin arasına başladı oxumağa:

“Hücran kərəm” havası ilə

Başına döndüyüm ay cavan oğlan,
Məni axtarsan o Kişmirə gəlginən.
Sevdiyim əzizim, ay mehribanım,
Məni axtarsan o Kişmirə gəlginən.

Aldı o biri bəndi:

Əlvən dağını qarannıx duman bürüsün,
Ağlar didəm qanlı yaşlar yerisin.

Səni vuran mənim qolum qurusun,
Məni axtarsan o Kişmirə gəlginən.
Aldı o biri bəndi:

Sənin üçün namə yazır Güləndəm,
Üzüm dönsün əyər mən səndən dönsəm.
Unsafi unudub usanma məndən,
Məni axtarsan o Kişmirə gəlginən.

Kağızı qoyub oğlanın yanında öz dəstəsi ilə özünü yetirdi Kişmir şəhərinə. Oydu ki, oğlanın eşqi havasınнан qız neçə yerdən özünə zinyət vurdu geyinib bəzənib oğlanın yolunu gözləməkdə oldu. Diyərlər onun bir əmisi oğlu var idi, adına Heydar bəy deyərtilər. Heydar bəy baxdı gördü Güləndəm xanım geyinib bəzənib həməşəkindən birə beş artıx dərəcədədir. Heydar bəy bir neçə dənə elçi göndərdi ki:

– Güləndəm xanım mən səni istəyirəm, məni istəsən mənə gələsən.

Güləndəm xanım cavab verdi ki:

– Mənim hələ ərə köçmək fikrim yoxdur. Ürəyimdə bir mətləb var, o mətləbi gözləyirəm.

Qız deyən sözləri elçilər aparıb Heydar bəyə xəbər verdilər. Heydar bəy qız deyən sözlərə baxmayıb özünü qolçomax hesab edib saz aşır gətirib başladı özü öz başına toy çaldırmağa. Qız razı olsa da onu alacağam, olmasa da. Bu toy çalmağını qız eşidib bir dərman yedi, “rəngim saralsın gözünə çirkin görünəm” – deyib gecə və gündüz Məhəmmədin yolunu gözləməkdə oldu. Əmma Güləndəm xanımın bir danaçısı var idi, adına danaçı keçəl Nağı deyərtilər. Amma Nağıda bir qoçaxlıx var idi ki, çomağının qabağında çox adam dura bilmirdi. Güləndəm xanım çağırıb Nağıya tapşırdı ki:

– Dananı yol qırağında otararsan. Sazlı, əli çömçəli görən kimi tutub mənim yanıma gətirərsən.

Möhtərəm yoldaşlar o orda gözləməkdə olsun, sizə xəbər verim Məhəmməddən. Məhəmməd yuxudan ayılıb gördü başı sarıxlıdı. Heç bir kəs yoxdur. Məhəmməd qız yazan kağızı tapdı, baxan kimi kağızı oxuyub bildi ki, qız hansı şəhərdədir. Dedi:

– Mən indi qızın dalı ilə getsəm şah oğlu şah Abbas və mənim nənəm nigaran qalarlar. Gedim şah oğlu şah Abbasdan və nənəmdən icazə alıb ondan sonra gedərəm.

Məhəmməd gəldi şah oğlu şah Abbasın qabağına. Padşah xəbər aldı:

– Oğul sənin başın niyə sarıxlıdı?

Məhəmməd cavab verdi:

– Məni at yıxıb.

Padşah dedi:

– Oğul, papağını bir götür görüm.

Papağını götürən kimi padşah güldü:

– Oğul bu Güləndəm xanımın qılıncının yarasıdır. Oğul o mənim neçə milyon qoşunumun kimisini qırıb, kimisini tilsimə salıb. Mən onu gətirə bilmədim. Sən Əlvən dağında nə gəzirdin ki, sən özünü bu hala saldırdın? Oğlum, de görüm onun sənə sözü gapı nə olubdur.

Oğlan buyurdu ki:

– Qiblə aləm, mənə icazə ver, mən onu söznən saznan deyim:

“Aşix Hüseyn” havasında

Başına döndüyüm ədalət şahım,
Güləndəm məni o Kişmirə istəyib.
Səndən qeyri yoxdur mənim pənahım,
Güləndəm məni o Kişmirə istəyib.

Aldı o biri bəndin:

Doğru cavaba vermişəm güşü,
Üzümdə göl olub didəmin yaşı.

Mənə görsətdi bir həq dəvrişi,
Güləndəm məni o Kişmirə istəyib.

Aldı o biri bəndi:

Məhəmməd umudunu deməm üzübdür,
Bədənimin, qanını kəlləmdən süzübdür,
Gəl-gəl adıma kağız yazıbdır,
Güləndəm məni o Kişmirə istəyib.

Deyişmədən sonra padşah gördü ki, oğlanınkı sövdadır.
Dedi:

– Oğul, sən bir qoca nənən var, get ondan rusqat alqınan.
Böylə sövdaya mən getmə diyə bilmərəm.

Oydu ki, Məhəmməd özünü Xatın qarının qulluğuna yetirdi. Qarı çox söyünüb, oğul sən həmişə gəlmirdin, nə oldu ki, nə yaxşı gəldin. Odur ki, Məhəmməd başlayıb:

– Ana, qulax as gör nəyə gəlmişəm.
Götürüb söznən qarıdan icazə istədi:

Başına döndüyüm gül üzlü ana,
Ana halal eylə mən gedər oldum.
Südü əmmişəm mən qana-qana,
Ana halal eylə mən gedər oldum.

Aldı qarı:

Başına döndüyüm gül üzlü oğul,
Oğul mən səni qoymaram özüm ölüncən.
Mən sənə yedirdim qəndnən noğul,
Mən səni qoymaram özüm ölüncən.

Aldı oğlan:

Ana baxginən işin təhrinə,
Mən düşmüşəm nazlı yarın qəhrinə.

Gəl-gəl deyibdir Kişmir şəhrinə,
Ana halal eylə mən gedər oldum.

Aldı qarı:

Oğul mən səni qoymaram özüm ölməmiş,
Ölüm qəzası başa gəlməmiş.
Şah oğlu şah Abbas rusqat verməmiş,
Oğul getmə rusqat verincən.

Aldı oğlan:

Məhəmməd o yolları görübdür,
Boxçadan qızıl güllər dəribdi.
Şah oğlu şah Abbas rusqat veribdi,
Ana halal eylə mən gedər oldum.

Aldı qarı:

Sana qurban Xatın qarı,
Kimə tapşırıb gedirsən məni.
On iki imama tapşırdım səni,
Gedirsən oğul Allah bilincən.

Odur ki, Məhəmməd çox xərclik götürmüşdü. Gedib saz-bəntdən bir yaxşı saz alıb yolun turabını tutub Kişmir şəhərinə tərəf günə bir mənzil getməkdə oldu. Bir qədər gedəndən sonra Qara devin sərhədi deyirdilər, Məhəmməd yetişdi oraya. Yolun kənarında otdu ki:

– Bir qədər dincəlim durum gedim.

Qara dev qırx günnük səfərə getmişdi Capdannığa. Onun dörd sərkərdəsi var idi. Hər vaxt qalacanın dörd yanını gəzərlər idi, gələn-gedən olsa tutub gətirərdilər. Birdən gəzdikləri yerdən Məhəmmədi tapdılar. Məhəmmədə dedilər:

– Səni öldürəcəyik. Buraya quş gəlsə qanad salar. De görək sən nəçisən buraya gəlibsən.

Məhəmməd dedi ki:

– Mənə izin verin sazınan sözünən deyim.

İzin alandan sonra sazı götdü sineyi bəndinə başladı bir neçə xana söz deməyə:

Eşq ucundan canı sərdən keçmişəm,
Yoxdur bu dərdimdən qanan ağlasın.
Bir gözəlin sövdasına düşmüşəm,
Yoxdur bu dərdimdən qanan ağlasın.

Çagram ağamı meydana girəm,
İlqarlı dostların yolunda varam.
Gedən yox, gələn yox şaha kağız göndərəm,
Mənim bu dərdimi yazıx nənəm ağlasın.

Məhəmmədin kimsəsi yoxdur gələ girə dayağa,
Qanımdan boyadılar əlvən boyayağa.
İki gözüm canımı cəsətimi başdan ayağa,
Bu qərrib qürbətdə tamam ağlasın.

Amma cavan vaxtında bir oğlanı sövgü dalınınan getdiyi yerdə tutub zindana salmışdılar. Qırx il idi o zindanda durur idi. Məhəmmədi aparıb onun yanına saldılar. Miskin qoca soruşdu ki:

– Əyə bədbaxt oğlu, mənim baxtım qara gəldi gəldim burayə düşdüm. Bəs səni niyə bura saldılar?

Məhəmməd cavab verdi ki:

– Ay baba, söyğümün dalından gedirdim məni tutdular buraya gətirdilər. De görüm mənim axırım nə olacax?

Miskin qoca cavab verdi ki:

– Qara dev bir xan qızı gətirib saxlayır. Adına Gözəl xanım deyirlər. Oğlum səni indi onun qabağına aparacaxlar. Orada səni Gözəl xanım söylədəcək. Mən sənə bir üç xanə söz deyim. Orada

həmin sözləri danışgınan. Ayrı söz deməyinən.

Məhəmməd dedi:

– Baba diyə bilərsən.

Odur ki, miskin qoca dedi:

– Bir oğul o sazını mənə verginən.

“Ruhani” havasında

Başına döndüyüm ay gələn oğlan,

Oğul dindirəndə anadan danış.

Şirin canı eşq oduna salan oğlan,

Oğul dindirəndə anadan danış.

Cəht eylə üzünə baxmayınan,

Öz əlin ilə öz öyünü yıxmayınan,

Mən diyən sözlərdən çıxmayınan,

Oğul dindirəndə anadan danış.

Miskin baban eyləyir vəsyəti,

Təbindən dəyişdirmə xasiyyəti,

Buraxmayınan mən diyən nəsiyəti,

Oğul dindirəndə anadan, bacıdan danış.

Odur ki, Məhəmmədi apardılar Gözəl xanımın otağına. Məhəmməd dedi:

– Öz-özünə gözəl görmək savabdır, gəl qızın bir üzünə bax.

Qocanın nəsiyətinə baxmayıb başladı qızın üzünə baxmağa. Amma görən kimi qız bir könüldən min könülə oğlana aşiq oldu. Məhəmməd baxan kimi ağıl başından çıxıb şarpıltı ilə qızın qabağına yığıldı. Gözəl xanım dedi ki:

– Ay qızlar, o oğlanı qaldırın.

Qızlar qolundan tutub Məhəmmədi ayax üstə qoydular. Qoyandan sonra oğlan yerə baxıb qızın üzünə baxmadı. Qız soruşdu:

– Oğlan üzümə niyə baxmayırsan?

Dedi:

– Ay xanım mənim bir tutmam var, nə vaxt o tutanda üç gün belə yerə baxmasam adamın üzünə baxa bilmirəm.

Qız dedi:

– Ədə zalım oğlu, sənin tutman mənim bu otağımı göz-ləyirdi?

Gördü ki, oğlan üzünə baxmadı. Qızın bir cürə sazı var idi. Sazı aldı ağ məmələrinin arasına başladı oğlanı dindirməyə saz-nan söznən.

“Paşa köçdü” havasında

Xoş gəlib məni görübsən,

Oğlan al məni, al məni.

Gizlin dərdimi bilibsən,

Oğlan, al məni, al məni.

Aldı oğlan:

Ay gözəl səni görmüşəm,

Anam, səni ala bilmərəm.

Camalına təcib qalmışam,

Anam, səni ala bilmərəm.

Aldı qız:

Məni almasan bir qan olar,

Bu can sana qurban olar.

Sana peşkaş ağ məmələr,

Oğlan, al məni, al məni.

Aldı oğlan:

Qərib gələr mehman olar,

Mehman özü qurban olar,

Anamda gördüm məmələr,
Bacım, səni ala bilmərəm.

Aldı qız:

Gözəl xanımam cəllad duydurram,
Gözlərini mən oydurram.
Gönünü dürüst soydurram,
Oğlan, al məni, al məni.

Aldı oğlan:

Məhəmmədə cəllad duydur,
Təxsirim var gözümü oydur.
Günahım var gönümü soydur,
Ay bacım, səni ala bilmərəm.

O saat qız, “cəllad” – deyin səsləndi. Cəlladlar yanında hazır oldu. Dedi:

– Aparın zindan otağında boynundan qurquşun asın dev gələnətən saxlayın.

Apardılar zindan otağında boynundan qurquşun asdılar. Miskin qoca xəbər aldı ki:

– Oğlan necə oldu?

Xabar verdilər ki:

– Oğlanı saldıx zindan otağına.

Qoca dedi:

– Mənə izin verərsinizmi mən onun yanına gedəm?

Qocaya izin vermədilər. Qoca xəlbət oğurlanıb oğlanın yanına getdi.

Dedi:

– Oğul, sədafərin sənin kamalına, yaxşı qurtardın canını.

Dedi:

– Oğlun, qızın ölsün, qurtaran böyləmi olar, qurquşun az qalır boynumu üzə.

Dedi:

– Oğul, Allah bundan betərindən saxlasın.

Dedi:

– Bundan sonra nə olacaq?

Qoca cavab verdi:

– Qara dev gələndə, səni söylədəcək, ondan qorxma, səni buraxsa, qırx ildir mən bu zindanda yatıram, gör mənə də bir mümkün edə bilərsənmi.

O halatda Qara dev gəlib Gözəl xanımın qulluğuna özünü yetirdi. Gözəl xanım mənə bəyənərsənmi, görürsənmi nə çapqın ilə nə badi xarac ilə gəlmişəm?

Gözəl xanım dedi:

– Səni heç o süpürgüyə, o çopə də hesab etməyirəm.

Qara dev dedi:

– Nə üçün?

Dedi:

– Ondan ötəri ki, sərkərdələr bir qul tutub gətirmişdi, yazığım gəldi qabağına çörək qoydum, aşağı əyləndə biləyimə yapışdı, anıra qayıdanda topuğuma yapışdı.

Qara dev dedi:

– Bəs necə oldu?

Dedi:

– Zindan otağında boynundan qurquşun asdırmışam, orada durur.

O otax tilsim otağı idi, içində nə deyiləndə çöl üzündə daşa yazılar idi. Qız onu bilmirdi. O saat Qara dev çıxıb daşı oxuyanda gördü ki, qız öz dili ilə yalvarıb oğlanı al mənə deyir, oğlan anadan, bacıdan danışib. O saat gəlib oğlanın qaşından öpüb dedi:

– Halal olsun oğul sana bu namus qırıyat. İndi Gözəl xanımın gözünün qabağında deyəcəm, öldürün, asın, kəsin. Onda qorxmayan.

O saat səsləndi. Cəllad neçə yerdən hazır oldu. Dedi:

– Bunu aparın, çöldə, filan təndirdə pişirin gəlib yeyəcəyəm.

Odur ki, qolları sarıxlı ötüb gedəndə Gözəl xanım çıxıb baxdı. Əzəl bir köysünü ötürüb sonra dedi ki:

– Ana-bacı danışanın axırı öylə olar. Qoy getsin.

Odur ki, Qara dev dalıncan gedib çöldə xəbər aldı:

– Ədə, oğlan haraya gedirsən?

Cavab verdi ki:

– Kişmir şəhərində Güləndəm adlı bir sevgilim var, onun dalısınca gedirəm.

Qara dev güldü, dedi:

– Oğul onu sən gətirə bilməssən. Padşahlar onun üstə qoşun göndərir, onu gətirə bilməyir.

Məhəmməd cavab verdi ki:

– Ya ölləm, ya gətirərəm.

Dedi:

– Oğul sən ki, bu yaxşılığı eylədin, al bu tükümdən bir dəstə sənə verim, harada dara düşsən bu tükədən bir az yandırğınan qoşunumu çəkib gəlib, səni o dardan qurtaram.

Məhəmmədə bir dəstə tükündən, filan qədər də xərclik verib yola saldı. Məhəmməd bir qədər getmişdi birdən miskin qoca yadına düşdü. Məhəmməd dedi:

– Bu bur namus deyil, sən qocanı orada qoyub gedəsən, gəl qayıt bir neçə xanə söz de, bəlkə bir mümkün ola.

Qara dev gördü ki, Məhəmməd eylə gəlir yerə dəysə para-para olar. Dedi:

– Gəlin əyləşək, görək o nə üçün gəlir.

Yetişən kimi xəbər aldı:

– Əyə oğul niyə qayıtdın?

Dedi:

– Saznan, söznən deməsəm diyə bilmərəm.

Sazı sineyibəndinə alıb ilə bir neçə söz deməyə başladı:

“Qaytarma” havasında

Başına döndüyüm ay Qara dev,
Qoca lələmi səndən istəram.
Məni bağışla, onu da əldən qoy,
Qoca lələmi səndən istəram.

Qara dev dedi:
– Qoca sənin nəyindi?

Aldı o biri bəndin:

Başımdakı qalmaqalım xatamdı,
Doğulmuş bura qürbət vatandı.
Qoca kişi mənim öz atamdı,
Qoca lələmi səndən istəram.

Qara dev dedi ki:
– Neçə ildir o mənim zindanımdadır, atan olsa bilərəm, əyər
düz deməsən sənin özünü də aparıb o zindana salacağam.
Deyərlər Məhəmməd altı aylıx anasının qoynunda qalmış-
dır. Aldı sözünün o biri bəndini:

Məhəmməd o vaxtlarını bildi,
Altı aylıx anasının qoynunda qaldı.
Sənin zindanına düşəli qırx ildi,
Qoca lələmi səndən istəram.

Odur ki, onun doğru danışmağı devin xoşuna gəlib o saat
qocanı gətirdi. Dedi:

– Məhəmməd qocanı apararsan, qabağına üç bulax gələcək.
Əlvən bulax, Dərman bulax, Ağ bulax. Onun üçündə də çimizdi-
rərsən, ona cavanlıx gələcək, o cavanlıxdan sonra özü haraya is-

təsə buraxarsan gedər.

Məhəmməd qocanı aparıb həmin bulaxlarda çimizdirdi. Miskin qocaya 25 yaşında bir cavanlıx gəldi. Bir az getmişdilər, soruşdu:

– Məhəmməd sənin söygülün hansı şəhərdədir?

Cavab verdi ki:

– Mənim sevgilim Kişmir şəhərindədir, səninki hardadır?

Cavab verdi ki:

– Mənim sevgilim ayrı şəhərdədir.

Qabaxlarına iki yol rast oldu. Biri gedirdi Kişmir şəhərinə, o biri gedirdi Əndəlif şəhərinə.

Dedi:

– Məhəmməd, burada ayrılax, hansımız qabax gəlsək burada gözləyək.

Odur ki, orada ayrıldılar.

Məhəmməd Kişmir şəhərinin yolunu tutub günə bir mənzil gedirdi. Danaçı Nağı Kişmir şəhərində danayı döşə buraxıb özünü günə verirdi. Onda gördü ki, yol ilə bir aşix gəlir. Dedi:

– Ha Güləndəm xanım deyəni tapdım.

Odur ki, çomağı sürüyə-sürüyə aşığın qabağını kəsdi. Xəbar aldı:

– Aya, aşixsanmı?

Dedi:

– Bəli aşığam.

Soruşdu:

– Müsabir aşixlardanсанmı, yoxsa kamil aşixsanmı?

Məhəmməd cavab verdi:

– Mən kamil aşixlardanam.

Dedi:

– Əyər kamil aşixlardan olsan sənə bir neçə kəlmə qıfılənd deyəcəyəm. Əyər açə bildin canını qurtardın, açə bilməsən sana bir çomax endirəcəyəm.

Məhəmməd cavab verdi:

– Buyur, deyə bilərsən.

Odur ki, Nağı çomağı aldı sinəsinə oxumağa başladı:

Misiri havasında

Səndən xəbər alım ay gələn aşix,
İnsan olan neçə şeydən hasıldı?
Dünya nə üstündə var qarar oldu,
O nə idi ki beşdən asılıdı.

Məhəmməd özü-özünə dedi ki:

– Danaçıda böylə sərrast söz olmaz. Bu bir kəlməyi yol ilə
ötüb keçəndən öyrənibdir. Gəl buna oxşayan bir söz deynən oylə
biləcək danaçı sözün qabağıdır.

Al cavabını verim ay danaçı qardaş:

– Ağ dana göy danadan əsildir.

O saat Nağı çomağı götürüb, aya zalım oğlu, yeddi ildir mən
bu danayı otarıram hələ bilməyirəm hansı-hansının balasıdır. İnə-
yini sağıb buzovunumu bağlayıbsan. Nə bilirsen ağ dana göy da-
nadan əsil olduğunu. Sözün mənasını açırsan aç, açmasan söz
birdi. Sana bir çomax endirəcəyəm.

Məhəmməd baxdı gördü bu, sayib-kamal danaçılardandır.
Dedi:

– Səni sıнайırdım. Sözün açmasını indi deyə bilərəm.

Sazı sineyi bəndinə götürüb başladı qıfılbandı açmağa:

Al cavabını verim ay danaçı qardaş,
İnsan olan dörd şeydən hasıldı.
Abı atas, xakı baddan xalq olub insanat
O ruhdur beşdən asılıdı.

Aldı Nağı:

Səndən xəbar alacam peyğəmbərin yaşın,
Nə günündə şəhid etdilər dişini.
O kimidi kəsdi qəndilin daşını,
Nəyə bənd oldu, nədən asılıdı.

Aldı Məhəmməd:

Nuh qələmindən yazdılar peyğəmbərin yaşın,
Hind davasında şəhid etdilər dişini,
Canabı Əmir kəsdi qəndilin daşını,
Yola bənd oldu dindən asılıdı.

Aldı Nağı:

Mənim adıma diyərlər danaçı ay Nağı,
Sən üçün saxlayırdım duran çomağı.
Gözüm üstə saxlaram qanan qonağı,
Sənnən son qonağa hörmət vəsildi.

Aldı Məhəmməd:

Məhəmməd diyər ay Nağı,
Azad eylə qulluğundan dustağı.
Ertəykən, yola sal gedən qonağı,
Qalmağından getməyi əsildi.

Nağı soruşdu:

– Aya oğlan haraya gedirsən, böylə tələsiyirsən?

Cavab verdi ki:

– Kışmır şəhərində Güləndəm xanımdan ötəri gedirəm.

O saat Nağı söyünüb dedi:

– Aya oğlan, qorxma gəl gedək, mən o xanımın danaçısıyam.

Məhəmməd dedi:

– A başına dönüm, əyər bir hünərin olarsa sənə mən siqə qardaş olacam.

Nağı dedi:

– Ya gərək o qızı sənə alam, ya bu adı üstümdən götürəm.

Məhəmmədi apardı evlərinə. Amma Nağının bir qoca anası var idi, adına Qıldırımquş qarı diyərlər. 18 cürə qarı olar, onun on beşini atırıx, buraxırıx, hayana gedir getsin, yoldaşlar sizə danışax onun üçündən. Qarı var iman quran, qarı var ilan vuran, qarı var saman altda su vuran. Odur ki, qarı Məhəmmədi görən kimi başladı özü-özünə qaş-qabağını töküb donquldanmağa:

– Dağılmışın oğlu bunu hayandan gətirdin?

Nağı dedi:

– Ana bu tərbiyəli qonaxlardandır.

Qarı bir də dedi:

– Dağılmışın oğlu dananın yağını, qaymağını sən mənim ağzımdan çıxardacaqsan mənim bu ölümlü vaxtımda.

O saat Nağının acığı tutub qarıya bir çomax dürtməsi ilişdirdi.

Qarı palas cırağa kimi gedib, dörə yıxılıb vayıldanmağa başladı. Nağı çomağı sinəsinə alıb başladı qarıya bir neçə xanə ilə söz deməyə:

“Şəril” havasında

Qocalıbsan mərifətini bilmirsən,
Qonağın könülü xoş gəldin sevrər.
Qəribliyi heç nazara almırsan,
Qonağın könülü xoş gəldin sevrər.
Vaxt keçib qalmayıb ağzında dişi,
Təbbiyyətim mənə yetirib qardaşı.
Qonax niner lavaşı, bozbaşı
Qonağın könülü xoş gəldin sevrər.

Aldı o biri bəndi:

Çomağa yox imiş canıyın tabı,
Gəzirsən qoltuğunda fitnə kitabı.
Sənə qalib dana, buzovun hesabı?
Qonağın könülü xoş gəldin sevər.

Aldı o biri bəndi:

Adam pis söznən pisikdirməz qonağı,
Qaş-qabağını tökəndə pozular damağı.
Sana öyüd verməkdən yorulub Nağı,
Qonağın könülü xoş gəldin sevər.

Odur ki, Nağı gedib bir neçə put duz alıb gətirib qarının qa-
bağına tökdü. Dedi:

– Ay qarı bu duzu əzginən.

Qarı dedi:

– Oğul buna mənim gücüm çatmaz.

Dedi:

– Dananın yağ, qaymağını yeyən lazımdı ki, danalara duz
əzə, danalar duzsuz qırılır. Sabah danalara duz verəcəyəm.

Çomağı çəkdi, başladı qarıya duz əzdirməyə. O halatda Gü-
ləndəm xanımın bir danə qasidi gəldi. Dedi:

– Ay Nağı, Güləndəm xanım deyir buraya gəlsin. Neçə gün-
dür niyə gəlmir buraya.

Nağı cavab verdi:

– Get deynən o sən deyən qonaxlardan həm evimdə qonağım
var, həm də qarıya duz əzdirirəm. Əlim boş dəyil gələ bilmərəm.

Qasid gedəndən sonra Məhəmməd bir kağız yazdı. Dedi:

– Ay Nağı, bunu kimnən göndərək Güləndəm xanıma verə?

Qarı dedi:

– Məni duzdan azad edin, kağızı mən aparıb verərəm.

Kağızı götürüb qarı evdən çıxanda gördü çomağın sancısı
hələ ürəyindən getməyib. Qarı dedi:

– İmansız olum əyər mən kağızı versəm.

Yolların qırağında oturub axşam gəldi evə.

Nağı dedi:

– Ay qarı kağızı verməmiş olsan ömürüyün axirət raşotunu
çəkəcəyəm.

Qarı başladı söz deməyə:

“Şərayı gəraylı” havasında

Çalışıb gedib gəlmişəm,

Kağızı verə bilmədim.

Səflik edib yanılmışam,

Kağızı verə bilmədim.

Aldı Nağı:

Canım nənə, gözüm nənə,

Kağızı niyə vermədin.

Yanıldınmı sözüm nənə,

Kağızı niyə vermədin.

Aldı qarı:

Dağılmışın oğlu gedib yolda yatmadım,

Cəht etdim mənzilinə çatmadım.

Güləndəmi evdə tapmadım,

Üzünü görə bilmədim.

Aldı Nağı:

Əyibnən qəddini bükəcəyəm,
Gözüyün yaşını tökəcəm.
Çomaxnan toprağa qatacam,
Kağızı niyə vermədin.

Aldı qarı:

Səni qəsəm verirəm o qonağa
Boynuna alma bavalı, qanı.
Sənə qurban Şəhravanı,
Kağızı verə bilmədim.

Aldı oğlan:

Niyə mənə qəsəm verdin o qonağı,
Yeyib-içdiyini eyləyəcəm ağı.
Sənə burda yalvarmadımı Nağı,
Kağızı niyə vermədin.

O halatda yoldaşlar, Güləndəm xanım gördü ki, Heydar bəyin toyu qurtarmağa bir gün qalıb, tez bir qasid bir də göndərdi, dedi:

– Ay qız dur get Nağıya dəynən ki, Heydar bəy güc ilə özünə toy çaldırıb, bir gündən sonra mənə aparacax, tez özünü mənə yetir, görək bu işə nə çarə qılırıx.

O halda qasid yetirdi Nağıya dedi ki:

– Gərək bu saat özünü xanımın qulluğuna yetirəsən.

O halatda Nağı dedi:

– Məhəmməd mən gedirəm. Günorta vaxtına qədər əgər yanına qayıdıb gəlsəm, bil ki, iş bərilikdir qızı aparacayıx, əyər gələ bilməsəm onda başına bir fikir çək.

Odur ki, Məhəmməd gözlədi, gördü ki, dediyi vaxtda Nağı gəlib çatmadı. Sazı sineyi bəndinə götürüb oxumağa başladı:

“Dilqəm” havasında

Kəm ağlım mənə saldı çöllərə,
Aman fələk, halım nə yaman pozğundu.
Axdı didəm yaşı döndü sellərə,
Aman fələk, halım nə yaman pozğundu.

Aldı o biri bəndi:

Kifayətədi gəlib dağda dursalar,
Ziyaratda yarın əlini əlimə versələr,
Bu günümdə, bu halatda görsələr,
Diyərlər dəlidə, divanədə, azğındır.

Aldı o biri bəndi:

Kim ona neylər bir yazı tərsinə yazıla,
Qorxum budur, əlim yar əlindən üzülə,
Saatıyın biri mənə dönüb yüz ilə,
Dəqiqəyin biri minə yüz gündü.

Aldı o biri bəndin:

Gəldin qürbətə düşdün haradan Məhəmməd,
Kimsən yoxdur səni çıxarda dardan Məhəmməd,
Sövdün, ayırı düşdün yardan Məhəmməd,
Əlin nə üçün yar əlindən üzgündü.

O halatda ki, Məhəmməd orada gözləməkdə olsun, indi danışax Nağıdan və Güləndəm xanımdan. Otağa yetirən kimi qız xəbar aldı:

– Aya Nağı niyə gec gəlirdin?

Dedi:

– Ay xanım dil ilə deyə bilmərəm saznan, söznən deyim.

O halda qarı otağa daxil oldu.

Qarı dedi:

– Nağı sənə söz deyir, mana icazə olarmı mən də onun cavabını deyəm?

Nağı dedi:

– Diyə bilərsən.

Aldı Nağı oxumağa başladı:

“Mirzəyi” havasında

Canım xanım, gözüm xanım,

Sövdüyün bizə gəlibdir.

Sənə qurban özüm xanım,

Sövdüyün bizə gəlibdir.

Aldı qarı:

Canım xanım, gözüm xanım,

Bu ölmüş dəli olubdur.

Eşidiynən sözümü xanım,

Bu ölmüş dəli olubdur.

Aldı Nağı:

Sənsən gözəllər ülkəri,

Ləbində şəkdi şəkəri,

Şah Abbasın kamandarı,

Sövdüyün bizə gəlibdir.

Aldı qarı:

Ölmüşü cinlər gəzdirir,
Dağlara, daşa yozdurur,
Çomaxnan mənə duz əzdirir,
Bu ölmüş dəli olubdur.

Aldı Nağı:

Əlvən dağında tapdığın,
Könülünü könülünə yapdığın.
Qılıcnan başına çaptığın,
Sövdüyün bizə gəlibdir.

Aldı qarı:

Əyibnən qəddimi bükür
Gözümün yaşını tökür
Çomaxnan toprağa qatır
Bu ölmüş dəli olubdur.

Aldı oğlan:

Öydə qoymuşam mən qonağı
Nədi mənə sözüyün sağ
Muşdulux istəyir Nağı
Məhəmməd bizə gəlibdir.

Aldı qarı:

Ay xanım alladır səni
Sözünü tutmaynanmanı
Sana qurban Şahrabanı
Bu ölmüş dəli olubdur.

Bu deyişmədən sonra Güləndəm xanım dedi:

– Lazımdı muşdulugu qarıya vermək, ondan ötəri ki, qarı arada fitnə qurmasın.

Qarıya çox pul verdilər və xələt verdilər ki, qarı sakit oldu. Dedi:

– Belə qonaxdan həməşə çox olsun. Odur ki, Güləndəm xanım Nağıya dedi:

– Nağı, Məhəmmədi qız paltarında qız köçən günü gətirib gələrsən.

O halatda Nağı gəlib evə Məhəmmədə dedi:

– İşimiz yaxşıdır, qorxma.

Odur ki, qız öyrətmişdi Nağıyı. Nağı tükənin birindən bir ifçin kəndir aldı və qonşularından gedib çox pul verib bir dəst qız paltarı aldı. Orada adət idi toya gedəndə bir qab plov pişirib aparardılar. Odur ki, bir qab plov pişirib hazır elətdi. Məhəmmədə qız paltarını geydirib başına bir dəstə qız yığib həmin plovu qızların biri götürüb, Nağı çomağı çiyninə alıb həmin qız köçən günü gedib qızların içinə qarışdı. Heydar bəy gördü bir nəfər çomax çiynində qızlar ilə gəlir. Səsləndi:

– Əyə kimsən, nə gəzirsən o arvad-uşağın içində?

Nağı cavab verdi ki:

– Mənəm.

Dedi:

– Aya ölmüş, Nağısanmı?

Dedi:

– Canına yağıyam, hələ yeni tanıyırsan?

Odur ki, toy otağına yetirdilər. Toy otağına daxil olan kimi Nağı qapını örtüb heç kəsi qoymadı otağa girməyə. Məhəmməd qız paltarında otağa daxil olmuşdu. Güləndəm xanım Məhəmmədi yükün dalında gizlətdi. Odur ki, axşamdan bir az keçəndə Heydar bəy gəldi qızın yanına burda qızın üzünün ürvəndin açdı, baxanda gördü ki, qızın rəngi saralıb, qarnı şişib. Heydar bəy belə fikrə düşdü ki, ayrı adamnan qızda xayanatlıx olub, onun üçün

qız böylə olubdur. Amma Güləndəm xanım özü dərman yemişdir, Heydar bəy mənə bəyənib almasın deyin. Heydar bəy başladı saznan qızdan xəbar almağa:

“Boyratı” havasında

De görüm başına nələr gəlibdir,
Söylə görüm çəpəl bu dərd sənə nəyindi.
Gül rəngin saralıbdı, solubdu,
Söylə görüm, çəpəl, bu dərd sənə nəyindi.

Aldı qız:

Mən bilirəm başıma nələr gəlibdi,
Mənim dərdim bir oğlanın dərdidi.
Gül rəngim saralıbdı, solubdu,
Mənim dərdim bir oğlan dərdidi.

Aldı Heydar bəy:

Başına yığıbsan düşmanı, yadı,
Canına salıbsan yaloyu, odu,
Söylə görüm qarnındakı nədi,
De görüm, çəpəl, bu dərd sənə nəyindi.

Aldı qız:

Bu dərd mənə gecə-gündüz, qərəmdi,
Yerbəyerdən sızıldaşan yaramdı,
Ürəyimdəki tıqqı, qarnımdakı vərəmdi,
Mənim dərdim bir oğlanın dərdidi.

Aldı Heydar bəy:

Heydar bəy qoymaz bu qisası səndə,
Qala zərbinən tərəndən bir qılıc çala,
Üç günlük qalada uşağın ola,
Söylə görüm, çəpəl, bu dərd sənin nəyindi.

Aldı qız:

O sözü Güləndəmə dedin, bir də demə,
O qələti atannan yedin, bir də yemə,
Güləndəmi götürüb bavalımı yuma,
Mənim dərdim Məhəmməd dərdidi.

Söz tamama yetirən kimi Heydar bəy istədi ki, qılıc ilə qızı vursun Məhəmməd ükün dalından çıxıb, Güləndəm xanım şücaət-dən çox qoçax idi, həmin kəndir ilə Heydar bəyi tutub qılıcını alıb Nağı gətirən kəndir ilə əllərini, ayaxlarını dar sarıdılar. Güləndəm xanım dedi:

– Məhəmməd bu mənə çox əzablar verib, bunun gözüünün qabağında bir neçə sözlər oxuyax.

Odur ki, Güləndəm xanım yasəmən tellərindən bir neçə danə tel ayırıb oxumağa başladı:

“Göyçə” havasında

Aç qollarını boynumdan aşırnan,
Çıxsın düşman gözü var görə-görə.
Hər üzümən bir busa alğınan,
Çıxsın düşman gözü var görə-görə.

Aldı oğlan:

Döşəndim xakinə yar iltimasa,
Çıxsın düşman gözü var görə-görə.
Hər üzündən əyl eylə bir busa,
Çıxsın düşman gözü var görə-görə.

Aldı qız:

İyit odur yerinə yetirə ilqarın,
Söygülü odur axtara tapa öz yarın,
Tülək tərən caynağında şıkarın,
Qoy çatdasın, ölsün sar görə-görə.

Aldı oğlan:

Sürək bu dövrənı getsin sabaha,
Şükür haqqa, əməyimiz getmədi zaya,
Qabaxda duran da əzməmiş maya,
Durarmı ərremiş nəz görə-görə.

Aldı qız:

Güləndəmin canı sənə sadaya
Bu imdada özün yetir ay ağa,
Üz-üzə qoyax, dodax-dodağa
Ləbi dəhan içində sor görə-görə.

Aldı oğlan:

Məhəmmədəm xiyalım çasır,
Danışa bilmirəm dilim dolaşır,
Qulac qollarını boynumdan aşır,
Ağ sinən sinəmdən tər görə-görə.

Deyişmədən sonra Heydar bəyi apardılar sarıxlı padvala qoydular. Güləndəm xanım dedi:

– Zulumdən abad olan tez bərbad olar, indi yat burda.

Odur ki, orada adət idi toy olan günün sabahı süf vaxtında olara iki seçilmiş at gedərdi. Oğlan ilə qız atları minib o şəhəri dolanmalı idi. Hər meyvədən birin, hər güldən birini gözləri görəndən alarlar idi. Odur ki, yoldaşlar, səhər tezdən həmin atlar hazır oldu. Güləndəm xanım çıxıb atları tutub dedi:

– Siz gedin, Heydar bəy yuxudan ayılanda biz özümüz minib gedərik şəhəri dolanmağa.

Odur ki, Məhəmməd ilə hərəsi atın birini mindilər, bağların arasından gül dərə-dərə gedib Nağının evinə düşdülər. Nağının evi Heydar bəyin evindən çox aralı idi. Gecəni Nağının evində yatıb səhər qaranlıxdə duranda gördülər ki, yağış yağıb, hayana çıxsa atların ayaqlarının izi bilinəcəkdir. Başladı Məhəmməd söznən Nağıya oxumağa:

“Gəraylı” havasında

Başına döndüyüm sirdaşım,
Qardaş, sağlıqnan qalasan.
Qoğadan açılar başım,
Qardaş, sağlıqnan qalasan.

Aldı Nağı:

Xoş gəlibsən ay Məhəmməd,
Qardaş, sağlıqnan gedəsən.
Ükün qoxuyur ətri cənnət,
Qardaş, sağlıqnan gedəsən.

Aldı Məhəmməd:

Sana deyim doğru sözü,
Yadımdan çıxartma bizi.
Yaman düşür atın izi,
Qardaş, sağlıqnan qalasan.

Aldı Nağı:

Dediyini yerinə yetirrəm,
Nə desən onu bitirrəm,
Dana ilə izin itirrəm,
Qardaş, sağlıqnan gedəsən.

Aldı Məhəmməd:

Məhəmmədin sözünü söylə,
Zəhmətini qəbul eylə.
Çörəyini halal eylə,
Qardaş, sağlıqnan qalasan.

Aldı Nağı:

Nağı hər vaxt sözünü söylər,
Hicrannan sinəsini teylər,
Güləndəm xanım halal eylər,
Qardaş, sağlıqnan gedəsən.

Odur ki, Məhəmməd qızı çıxartdı Kişmir şəhərindən. Yolun bir göy çəmənliyindən atdan düşüb atların örüyünü çalıb və qız ilə danışmada, görüşmədə olub orada yatışdılar. Nağı o halatda tez danayı yığıb və dəmirli çomağını götürüb danaları öylə hayladı ki, atın izini itirdi. Nağı danayı döşün birinə sürüb yanında otur-

du. Bir vaxt gəldilər gördülər ki, Güləndəm xanım yoxdur, Heydar bəy badvalda əli-ayağı sarıxlı durur. Heydar bəyin əlinin-ayağının sarığını açdılar. Xabar aldılar:

– Sənə nə olubdur, belə olubsan. Bəs Güləndəm xanım hanı? Səni kim sarıyıbdır?

Heydar bəy cavab verdi ki:

– Mənə izin verin saz ilə deyim. Aldı oxumağa başladı:

“İravan çuxuru” havasında

Könül bir gözəlin sorağındadı,
Günbəgündən onu görəsim gəlir.
Leyli buxağından güllər asılıb,
Məcnunuyam onu dərəsim gəlir.

Aldı o biri bəndin:

Türkmən gözəlindən bir tək qalıbdır,
On dörd örük hər yandan salıbdır,
Bir canım var yar əlimdən alıbdır,
Bir quru qəfəsəm nəfəsim gəlir.

Aldı təxəllüsünü:

Ağanın əlindən bada içmişəm,
Leyli-Məcnun körpüsündən keçmişəm.
Heydar bəyəm bir sevdaya düşmüşəm,
Özümün özümə güləsim gəlir.

Sözdən sonra səs düşdü Kişmir şəhərinin hər yerinə. Gördülər ki, Güləndəm xanımı aparıblar. Odur ki, neçə min qoşun bağlandı ki, çıxsınlar bir neçə yer dolansınlar, görək bir şey tapa bilirlərmi. Bir rəmçi tapdılar, rəmçi rəm atıb baxan kimi dedi:

– Nağının bu işdən xəbəri var.

Danaların izindən qoşun gedib Nağıyı tapdılar. Dedilər:

– Aya, fizul oğlu, fizul, Güləndəm xanımı səndən istəyirik, yerdədir, göydədir, gərək tapıb bizə göstərəsən.

Odur ki, Nağı dedi:

– Yoldaşlar mənim o işdən xəbərim yoxdur. Hax nəhax ki, bunu mənim boynuma qoyursunuz, mənə bir sınaqlı at verin gümanım gələn yerləri gedim axtarım. Sizə bir xəbər gəlim söyləyim.

Odur ki, Nağı atı çapdırıb gedib Məhəmmədi və Güləndəm xanımı tapdı. Düşüb atının örüyünü çalıb, çomağı sinəsinə hərlədi, dedi:

– İnsaf deyil buları çağırıb oyadasan, gəl buları söz ilə oyat. Başladı söz deməyə:

“Qaytağı” havasında

Xabı içində yatan xanım,
Oyan xanım, qoşun gəldi.
Məni dərdə qatan xanım,
Oyan xanım, qoşun gəldi.

Aldı xanım:

Canım Nağı, gözüm Nağı,
Sən o yandan, mən bu yandan,
Sənə budur sözüm Nağı,
Sən o yandan, mən bu yandan.

Aldı Nağı:

Burdan qaçsax kimsə bilməz,
Dost ağlayıb, düşmən gülməz.
Çoxnan azın oyunu olmaz,
Qaçax xanım, qoşun gəldi.

Aldı qız:

Haxdan dilək dilərəm,
Olar bilər, mən bilərəm.
Minin atdan salaram,
Sən o yandan, mən bu yandan.

Aldı Nağı:

Nağının özü bir candı,
Bir canı sizə qurbandı.
O qoşun səkkiz milyonu,
Neyləyək xanım, qoşun gəldi.

Aldı qız:

Güləndəm diyənə baxgınan,
Çapdıalarmı atdan yıxgınan,
Bu gələni mənə çıxgınan,
Sən o yandan, mən bu yandan.

Deyişmədən sonra Məhəmmədi yuxudan durquzmayıb qılıcını çəkib, atını minib qoşunun bir tərəfindən Güləndəm xanım düşdü, bir tərəfindən Nağı düşdü. Nağının çomağının salaveyi açılarda kimin göydən başı enirdi, kimin ayağı enirdi. O idi ki, Güləndəm xanım o qədər qılınc çaldı, sağdan düşüb, soldan çıxıb, soldan düşüb sağdan çıxıb qoşunun qırılanı qırıldı, qalanı qaçıb Kişmir şəhərinə daxil oldu. Heydər bəy cəmaəti bir də yığıb belə məsləhət etlədilər ki, qoşunu artırmaq. On iki milyona yaxın qoşun düzəldilər. Qoşun Güləndamın, Məhəmmədin və danaçı Nağının üstlərinə yeridi. Güləndam xanım dərman yediyindən gücsüz olmuşdu. Məhəmməd qoşunu görən kimi hücuma hazırlaşib əmr verdi ki, qoşunun qabağını kəssinlər. Qız dedi:

– Məhəmməd, bir neçə sözüm var, onu deyim sonra davanı başlarsan:

“Zarıncı” havasında

İldırım kimi at sürməkdən,
Bizim dalda el qalmadı.
Şümşad təki qılıc çalmaqdan,
Bizim dalda el qalmadı.

Dərələrdə göl durdu qan,
Düşman başına oldum fərman.
Məndə can qoymadı dərman,
Daha tutar bel qalmadı.

Sağdan düşdüm, soldan çıxdım,
Kəllədən minarə yaptım.
Leşdən hasar çəkdim,
Qutardı mahal qalmadı.

Güləndam xanımnan sövdaya düşdün,
Tilisim bulağından su içdin.
Qara devin yerindən keçdin,
O bilməmiş fil qalmadı.

Qara devi qız xəbər verəndə, oğlan çox sevindi, Qara dev yadına düşdü. Məhəmməd dedi:

– Qorxmayın bu qoşunu da qırmaq mənim boynuma.

Oydi ki, xəlvətdə devin tükündən bir az yandırdı və gördü ki, Qara dev öz qoşunu ilə o saat hazır oldu və dedi:

– Oğul, sən ki bu hünərnən qızı gətiribsən, məşallah olsun.

İndi qorxmayın bu qoşunu bir tərəfə, tüləyini də qırıq.

Həman saat qoşuna əmr verib, Heydər bəyin qoşununu qır-

dılar. Sağ qalanları isə alıb başını qaçdılar.

Qara dev Məhəmmədi, Güləndam xanımı və danaçı Nağını – üçünü də öz evinə qonaq apardı. Evdə öz dev yoldaşlarından başına yığib dedi:

– Yoldaşlar, Məhəmmədin diribaşlığı ilə qızı gətirməsinə nə baxışlayaq?

Yoldaşları məsləhət gördü ki, devin gətirdiyi xan qızını Məhəmmədə versin. Qara dev bu məsləhətdən razı düşüb xan qızını toy edib Məhəmmədə verdi və onlar üçün yaxşı gözəl otaqlar ayırdı. Qara dev Məhəmmədə təklif elədi ki:

– İstərsən mənimlə qal, istəməzsən gedə bilərsən.

Məhəmməd cavab verdi ki:

– Mənə izn verin şah oğlu şah Abbas və nənəm yolumu gözləyirlər.

Qara da buları yaxşı sınaqlıqda və bir gözəl atda Gözəl xanımı da verib aparıb sərhəddən ötürdü.

Günə bir mənzil atları sürüb dördü də Əlvən dağına çatdılar. Güləndam xanım Məhəmmədə dedi ki:

– Bu dağda çadırları qurub bir neçə gün istirahət edək.

Həmən dağda Güləndam xanımın neçə cürə dərman otları var idi. Öldürən, dirildən, rəng saraldan, yara sağaldan. Güləndam xanım Məhəmmədi Gözəl xanımla çadırdə qoyub Nağını dağları gəzdirməyə apardı.

Əzzəl özü bir dərman yedi ki, qarnı nəzilib tavata döndü və rəngi isə qızılgülün yarpağına döndü. Nağının başı keçəl idi, ona görə Nağının başına bir neçə otlardan bağladıqda o saat onun başına tük gəlib abıra mindi. Qayıdib çadıra gələndə Məhəmməd baxıb gördü ki, Güləndam xanım həmişəkəndən birə beş gözəlləşib və Nağının da başına tük gəlib. Əzəl Məhəmməd Güləndam xanıma təklif etmişdi. Gözəl xanımı Nağıya versinlər. Gözəl xanım Nağı keçəl olduğundan razılıq verməmişdi. Əmma indi isə Gözəl xanım Nağını başı tüklü, abırlı görüb xoşuna gəldi. Güləndam xanım birdən qəhqəhə ilə güldü. Məhəmməd onun gülməsinin səbə-

bini xəbər aldıqda Güləndam xanım Məhəmmədə dedi ki:

– Buraları tanırsanmı?

Məhəmməd cavab verdi ki:

– İcazə olsa saz ilə deyərdim:

“İrəvan çuxuru” havasında

Güləndam xanım məndən xəbər alırsan,
Seyrangah yerlərdi bu yerlər.
Günbəgündən məni dərdə salırsan,
Biz gedib gələn yerlərdi bu yerlər.

Səməndimi mindim Əlvana sürdüm.
Səhrada qurulmuş çadırını gördüm.
Eşqin havasında məcməi qırdım,
Qızıl məcməyi qıran yerlərdi bu yerlər.

Məhəmmədəm mən doymuşdum canımdan,
Dərələrdə göl durmuşdu qanımdan.
Əhvalı xəbər al Gözəl xanımdan,
Mən ölüb sən qalan yerlərdi bu yerlər.

Məhəmməd Nağıdan xəbər aldı ki:

– Necə oldu ki, sənin başın sağaldı.

Nağı dedi:

“Ovşarı” havasında

Şükür olsun haqqın o gününə,
Məhəmmədi bizə mehman eylədi.
Zikr edək dua qılaq bu gününə,
Məhəmmədi bizə mehman eylədi.

Şükür haqqa bu dünyada varam,
Öz dərdimə çatmazdı mümkünüm, çaram.
Axirətətən sağalmazdı yaram,
Güləndam xanım indi dərman eylədi.

Nağı deyər rəndiyə verməklə şişə əzilməz,
Basmaqnan kəc yerləri düzəlməz.
Könül bir şişədi sınsa sağalmaz,
Gözəl xanım nə üçün çəm-xəm eylədi.

Həmin yerdə Gözəl xanımı Nağıya verdilər. Hər ikisi muradlarına çatdılar. Məhəmməd dedi:

– Durun çadırları yığışdıraq, yolçu yolunda gərək, gözü yolda qalanımız var, getmək lazımdır.

Hamı atlara minib İsfəhan şəhərinə tərəf yola düşdülər. İsfəhan şəhərinə çatanda Məhəmmədi tanıdılar və padşahdan müjdə almağa getdilər. Padşah Məhəmmədin gəlməsini eşidib muştuluğa gələnlərə çox müjdə verdi və Məhəmmədgili böyük şadlıq təntənə ilə şah qarşıladı. Məhəmmədə və Nağıya – hərəyə bir bəzəkli otaq verib ailələrini yerbəyer elədi.

Deyirlər şah oğlu şah Abbas Məhəmməddən qabaq Güləndam xanımı gətirmək istəmişdi. Qız gələndən sonra onun gözəlliyini görüb qıza tazadan bir könüldən min könülə aşiq oldu. Məhəmməddən xəlvət şah qızın otağına getdi və Güləndam xanıma dedi:

– Xanım məni bəyənirsənmi, səni mən gətirdim.

Güləndam xanım cavab verdi ki:

– Qibləi aləm, məni kimdən ötrü gətirtmisən?

Şah:

– Məyər özün bilmirsənmi, məndən xəbər alırsan?

Qız dedi ki:

– İndiki özüm bilirəm, icazə ver saznan deyim:

“Qaytarma” havasında

Sənsən şah oğlu şah Abbas,
A cənnət məkan
Mən gələndə Məhəmmədə gəlmişəm.
Şahlarda olmazmı bir qeyrət çəkən,
Mən gələndə Məhəmmədə gəlmişəm.

Hükm ədalətsən divani şəriət,
Şəriətə daxil olmaz xüryət.
Papaqda namus olar, yaylıqda qeyrət,
Mən gələndə Məhəmmədə gəlmişəm.

Avandına gedən çay tərsinə axarmı,
Bənnə olan öz tikdiyin yıxarmı.
Qayın ata gəlinə xain baxarmı,
Mən gələndə oğluna gəlmişəm.

Şah Abbas qıza təpinib dedi:

– Nalayıq danışma, sən mənim qoşunumu qırdıranda bil-
mirdinmi, mənə gələcəksən?

Güləndam:

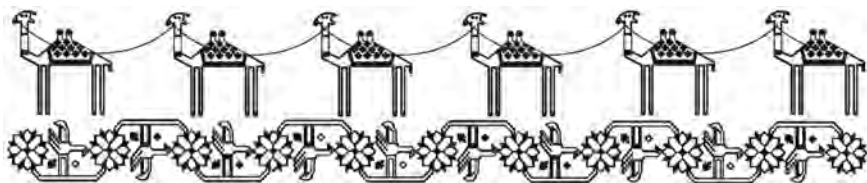
Sənin üçün namə yazar Güləndam,
Gözəl şahım əl çək mənim yaxamdan.
Yerindən tərpənsən fayda yox səndən,
Mən gələndə Məhəmmədə gəlmişəm.

Bu sözdən sonra padşah gülüb dedi:

– Bərəkallah sənin kamalına. Mən səni sınayırdım görüm
oğlumu sevirsən yoxsa yox. İndi mənim gəlinimsən, gəlinim.

Məhəmmədin nənəsi Xatın qarını da çağırıb qırx gün, qırx
gecə toy edilib Güləndamı Məhəmmədə və Gözəl xanımı da Na-
ğıya verdilər.

Son.

Ərtoğrol Cavid

“ƏSLİ VƏ KƏRƏM” HAQQINDA

U qiymətli nağılın əsas ideyası insanlıq arasına ayrılıq salan dinin və onu doqmat kimi müdafiə edən din nümayəndələrinin mənfiliyi, insan duyğularını çərçivəyə alması, fəlakətlər törətməsidir.

“Əsli və Kərəm”dəki azad insani duyğuları hanki bir şey çərçivəyə alır, bu sevginin manei nədir? Muxtəlif dinlilik, din.

Bu azad duyğu dini çərçivəni qıra bilərdimi? Bilərdi. Kim bu manei, əks dinlilərin evlənə bilməməsini müdafiə edir? Din nümayəndəsi, Əslinin atası Qara keşiş və onun quyruqları: qadını, qardaşı Qara Məlik.

Artıq hər şey aydındır: sevgi sərbəst olub bir tərəfdən qatı xristianlıq, digər tərəfdən müsəlmanlıq. İki əks qüvvə bunlardır. Xalq simpatiyası sərbəst sevgi tərəfdarları. Xalq dinçi ola bilməz, çünkü “din xalqın tiryəkidir”.

Mənfi xarakterli Qara Keşiş, qardaşı Qara Məlik, keşişin qadını, nəhayət üzük döyən zərgər nağılın sonunda məhv edilir. Başqa sözlə deyilsə haqsızlıq məhv edilir. Haqq qalib gəlir. Folklor ümumən xalq haqqının qalibiyyətini tərənnüm edir.

Müsbət xarakterlilər ən əvvəl Əsli və Kərəmdir. Şifahi ədə-

biyyat nağıllarının baş obrazları xaraktercə aşıqla qəhrəman arasında hərəkət edir. Onların hamısında sevgi var. Aşıqlıq, qəhrəmanlıq da müxtəlifdir. Məs: Aşiq Qərib aktiv aşıqdır, Kərəm passivdir, Şah İsmayıl da aşıqlıq qəhrəmanlıqdan üstündür, Koroğlu, Nəbi ən əvvəl qəhrəman, sonra isə aşıqdirlər və i. a...

Kərəm obrazı passiv aşıqdır, o zəifdir, dəyməduşəddir. Kərəmin gözləri daima yaşlıdır. Əsli ilə olan ilk görüşündən sonra, eşqini lələsinə söylüyürkən, Qara Keşiş ailəsi gizli köçmüşkən, Təcir Murad adının Kərəm olmasını soruşurkən, Əsli ilə yenidən görüşürkən, Əsli son görüşdə onu tanımırkən... hər vaxt-hər vaxt Kərəm ağlayır, o bihuşdur. Onda anatomik, psixologik zəiflik, dəvamsızlıq vardır. Həyatda aktiv ola bilmir. Baş daşa dəyirkən belə yenə sadədildir. Çünkü o, həyati hadisələrdən nəticələr, doğru nəticələr çıxara bilmir.

Kərəm obrazında bir moment nəzəri cəlb edir. O hər şeyi rədd edir, yalnız Əslini izləyir, bütün əziyyətlərə dözür, lakin Əslini almaqçün xristian dinini qəbul edirkən, Qara Keşişin acı bir sözü ona bərk toxunur. O dözə bilmir. Çünkü onun bu hərəkətinə xalq kədərlənir. O xalqı duyub keşişi rədd edir. Bu momentin dini fonda verilməsinə baxmayaraq xalqı duyması, iradəciliyi ilə müsbətdir.

Kərəm obrazının ən yaxşı tərəfi onun həqiqi aşıq olmasıdır. Hanki bir şey onu öz sevgisindən imtina etdirə bilər? Heç bir şey, heç bir şey. Əsli də belədir. Onu da heç bir şey sevgisindən çəkindirə bilməz. O feodal patriarxal quruluşunun qurbanıdır. O öz dinindən, öz millətindən olmayan Kərəmi dəli kimi sevir.

Nağıldakı bu antidin, internasional sevgi ən yaxşı tərəflərindəndir. Bu internasionalizm başqa momentlərdə də görülür. Məs: Kərəm Əslini izlərkən çox yerdə qızlar, erməni qızları ona söylüyür, hətta Varanuş adlı birisi ilə dəyişir. Yaxud, Osmanlı paşası Süleyman paşanın vəziri Xaçatur haqq sevn, həqiqəti anlayan olub Kərəmin səadətinə çalışır, Qara Keşişin hiləgərliyini duyur. Bunlar xalq yaradıcılığındakı internasionalizmin ayrı-ayrı təzahürləridir.

Realizm stili təsirindəki bu nağılda ağla sığmayan son vardır. İnsan ağzından alov qalxması (Məs: “Bu əsnada açılan düymələr də yenidən bağlandı, Kərəmin isə ağzından alov qalxdı”).

Bunun səbəbləri var:

1. Keşiş hiyləgərliyinin kəsginliyini son momentdə də verilməsi;

2. Kərəmdəki passivliyin, mübarizə acizliyini göstərmə.

Qısa deyilsə bu sonda aqtiiv hiləgər Keşiş və passiv sadə-dil Kərəm obrazları bütün aydınlıqla ifadə edilib. Demək, bu qeyri-real, passiv sonluğu tema inkişafındakı passivlik tələb edir. Xalq ədəbiyyatının əsas yaradıcılıx stili realizmdir. Bəzi çətin hallarda bu pozulur. Bu pozuluşda şifahi ədəbiyyat avtorlarının da təsiri var (məs: Molla Cümada ilahi qüvvəli kişilərə, devlərə çox-çox təsadüf olunur). Nağıl yarandıqdan sonra söylüyən aşiqlər çox vaxt inanmadıqlarından “Ustadlar demiş” deyib keçir. Dastanda belə bir cümlə vardır:

“Kərəm sözünü qurtarar-qurtarmaz dağın başındakı qar qatı (tar) uçub, Sofunun ölüsünü başı aşağı yuvarladı və Kərəmin isə zağısının qabağını örtüdü. Ustaddarın deməsinə görə Kərəm üç ay orada qaldı. Üç aydan sonra qar əriyib, hava açılan vaxt”...

Aydındır ki, söyləyən inanmır. Bu inanmamalarda xalq an-timevhumat əhval-ruhiyyəsinin böyük təsiri var.

Realistlərin ifadələrini obrazın xarakteri, hadisənin cərəyan etdiyi şərait təyin edir. Burada da elədir. Türkiyə mühiti (Ərzrum, Qars, Van...) təsvir edilərkən osmanlı dilində təsirli ifadələrə təsadüf olunur.

Məsələn: “Qəfədə olan osmanlılar yanşax! Bir qaç söz ayıtamısan bizə? – deyə soruşduqda...”

Nağılın kompazisiyası da maraqlıdır. Oxucunu aldatma, intizarda qoyma momentləri var. Məs: Əsli qızlarla bağdadır, Kərəm üç ay zağıda qalıb, dəyişmiş, arıxlamış, saqqal basıb, paltarı çürüyüb... Əsli onu tanımır, Kərəm işarə edirsə, Əsli ağladığından eşitmir. Kərəm elə zənn edir ki, Əsli bunları bilərək edir.

Yaxud: son hissədə Kərəm dua edir, Əslinin solmasına səbəb olan 3 sirli düymələrdən biri açılır, yenə dua edir, 2-cisi də açılır, yenə dua edirkən hamısı bağlanır. Oxucu inana bilmir ki, belə olacaq. Nağılın ideyası doğrudur, məzmun analizində prinsipial yanlışlığa təsadüf olunmadı.

Nağılın formal, ifadə cəhətdən də yanlışlığı vardır. Nəsr hissəsində sintaktik yanlışlıq vardır. Bir tamamlıq 2 dəfə işlədilmiş “Ziyad xanın vəziri “Qara Keşiş” kəndindən Qara keşiş adlı bir vəziri var idi”.

Təkrar olan “vəziri” – tamamlığı artıqdır. Cümlə belə olmalı idi.

“Ziyad xanın vəziri “Qara Keşiş” kəndindən Qara keşiş adlı biri idi”.

Yaxud: “Ziyad xanın “Qara Keşiş” adlı bir vəziri var idi”.

Bəzən xəbərlər yerində olmurlar. Azərbaycan dilində xəbər həmişə axırda olar. Məs:

“Sözü təمام edincə, Kərəm kor peşman çıxdı bayura”.

“Kərəm isə şəhər erkən yuxudan oyanıb görür ki, evdə Sofudan başqa bir insan mərəş qalmamış, başlıyır ağlamağa”.

Sonra:

“Kərəm ona yaxınlaşıb dərd-əhval sorduqda qadın cavab verdi ki, oğlan öt get, neyləyirsən xəbər alıb?”

“Xəbər alıb” feilin bağlama formasıdır, o cümlə sonunda durarsa nələri bağlayar? Heç nəyi. Son yerdə “neyləyirsən?” durmalı idi. Daha sonra bir cümlə vardır:

“Əsli kağızı yazan sonra ağlamaqda olan Kərəmi belə oxşadı”

Sonra deyilir ki, kağızı Əsli özü yazıb. Demək, bu cümlədə ki, “yazan” feili-sifəti artıxdır.

Mənzum hissələrdə yanlışlıq daha çoxdur. Lakin bunların hamısı düzələ bilər və düzəlirkən, ifadədəki xalq koloriti itməz. Metriq səhvlərə və onların asanca düzələ bilməsinə misallar verək:

“Sona qızlar dəstəsi olub gəzirsiz.
Söylə görüm mənim Əslim hardadı?”

Sxema budur: 4+5+3

4+4+3 Demək, 1-ci misranın 2-ci bölgüsü
uzundur, bir heca qısa etmək lazımdır.

Məs: “Sona qızlar dəstə-dəstə gəzirsiz
Söylə görüm mənim Əslim hardadı?”

“Aman lələ xəbər ver sən bulara
Aşix deyiləm mən Əslimi gəzərəm”

Sxeması budur: 4+4+3 lakin doğrusu budur: 4+4+3
5+4+3 4+4+3

Bu şəkildə doğru vermək olar:

“Aman lələ xəbər ver sən bunlara
Aşix deyil, mən Əslimi gəzərəm”

Daha da axıcı ahəng alır.

“Mən Kərəməm kimsə yetmədi dada
Əsli vəfasız da heç salmadı yada”...

Strukturasi: 6+5 olmalı ikən belədir: 6+5
6+5 6+6

Demək, 2-ci misrasının 2-ci bölgüsü qısaldılmalıdır.

Məs: “Mən Kərəməm kimsə yetmədi dada
Əsli vəfasız da salmadı yada”

Bunlar hamısı uzun düşmüş misralardır. Əksinə qısa olan-
ları da var.

“İndi çıplaq qaldım, Əsli gül mana

Bir zaman daş-qaşnan oynardım”

4+4+3 əvəzinə 4+4+3

4+4+3   3+3+3

Demək, 2-ci misranın 1 və 2-ci bölgülərini artırmalı.

Məs: “İndi çıplaq qaldım Əsli gül mana

Bir zaman mən daş-qaş ilən oynardım”.

Bütün metrik səhvləri düzəltmək asandır. Metrik yanlışlıqlar əksərən misranın uzunluğundan ibarətdir (qısa misralara çox az-az təsadüf olunur). Bu onu göstərir ki, böyük məzmunu vermək üçün çalışmış, buna görə böyük misralar törəmiş. Qafiyələrdə də yanlışlıq var.

Məs: Bu bəndin qafiyələri yanlışdır.

“Məcnun kimi bu çöllərdə gəzirmi

Qələm alıb, öz dərđini yazırmı

Yarab Allah bu dərđlərə dözürmü

Xəstədi dərđinə dərman eləyim”.

Məzmun səmimidir lakin, “gəz+ir+mi”, “yaz+ir+mi”, “döz+ür+mü”, kəlmələri, qafiyələr deyil, bunların kökləri gəz, yaz, döz yarım qafiyələridir. Sual şəkilçiləri mı, mi, mu qafiyədar deyil.

Nağılın əksər mənzum parçaları qafiyələri doğrudur.

Başqa bir səhifədəki bir bəndin qafiyələri:

“mərd+ə”, sər+də, dərđ+ə”

Yaxud bu bənd:

“Dodaxları həm meydi, həm məzədi,

Yanaxları qızıl güldən təzədi

Sağ əlində tərланımı bəzədi

Təlləri sərinde tərлан əlində”.

Burdakı məzə+di, təzə+di, bəzə+di doğru qafiyələrdir. “Məzədi”, “təzədi” sözlərinin sonundakı “dı”, “dır” şəkilçisinin qısalmış formasıdır. Qafiyə yanlışlığı çox-çox azdır.

Nağılın ifadə formasında çox vaxt original, müsbət, incəcə söylənilmiş nümunələrə təsadüf olunur. Məsələn: belə bir cümlə var:

“Kərəm bu sözləri dedicə, qız da tərmanın tüklərini sıgalla-yaraq, oğlanın sözlərini ürək quşu ilə dinləyirdi”.

Yaxud:

“Kərəm: Qürbət eldə xəstə düşüb yataram,
Müşgül halım dindirən yox, bilən yox.
Gecə-gündüz fəqan edib inlərəm,
Ağlayıram güldürən yox, gülən yox.”

Doğrudan da bu misralarda Kərəmin kimsəsiz, öksüz qəlbi duyulur. Bu kimi incə düşünülmüş misralar var və çoxdur. Demək olar ki, nağıllardakı standart ifadələr burada, “Əsli və Kərəm” də yox kimidir.

Leksikon etibarlı ilə buradakı sözləri dörd qruppaya bölmək doğrudur:

I – Ədəbi dildə işlənən kəlmələr (dəyişilmədən)

II – Ədəbi dildən alınıb, dəyişilmiş, dialekt xüsusiyyətləri qəbul etmişlər.

III – Xalq canlı dilinə aid sözlər.

IV – Azərbaycan dili tarixində görülmüş və özünü müasir xalq dilində saxlıyan kəlmələr.

Birinci qruppa haqda danışmaq lazım deyil.

II qruppa haqda danışılarkən kiçik detallara qədər varmaq lazımdır.

1. Bəziləri var ki, bir neçə rayonda o formada tələffüs edilir.

Məs:

“Əsli bir gözəldi buxağı bulul.

Ahu, maral kimi çox sərxoş gəlir.”

“Billur” sözü “bulul” formasında işlənmiş.

“Kərəm –

Mən sövmüşəm gözəllərin mərdini

Məndən sonra qızıl güllər dərdimi?”

“Sevmişəm” əvəzinə “sövmüşəm”.

“Ziyad xan bu xəbəri bilincə, oğlunu yanına çağırırdı və kimə möhübbət bəslədiyini xəbər aldı”

“məhəbbət” əvəzinə “möhübbət”.

“...Başındakı qızlar isə Əsliyə mizəmmət edib”

“məzəmmət” əvəzinə “mizəmmət”.

“...gördülər ki, körpünün bir qırağında tacırlar düşüblər... Tacırlardan biri özü gəncəli Murad tacır olsun... Kərəm cavab verdi ki, tacır innən bəri mən Kərəm olmuşam... Tacır təəccüblə xəbər aldı...”

Hər yerdə “tacır” əvəzinə “tacır”.

“O biri qızlar Kərəmi kənara yətələdilər ki, Əslinin dərdirnin üstünə bir daha dard qoymasın...”.

“İtələdilər” əvəzinə “yətələdilər”.

Bu kəlmə əksərən Azərbaycanın Dağıstana yaxın rayonlarında işlədilir.

Əsərin hər yerində “Ərzrum” əvəzinə “Ərzərum” deyilib.

2. Bəzi kəlmələrdə hərflərin dəyişməsi, sistem halını alır ki, burada artıq dialekt xüsusiyyətləri əsasdır.

a) “O” səsinin “u” səsinə keçməsi (o→u). Bu xüsusiyyətlər Quba, Dərbənd dialektlərinə xarakterdir.

“Kərəm Əslidən naümid öz mənzilində naxuş, halda yatacaqda...” “naxoş” əvəzinə “naxuş”

“Kərəm diyər bilən varmı surağın?”...

“Sorağın” əvəzinə “surağın”

“Qışın, çillənin buranlı bir vaxtı idi”.

“boranlı” əvəzinə “buranlı”.

“Aldı Kərəm:

Bir siyah tellidi, ayna qabaxlı

Bir lələ yüzlüdü, qaymax dudaxlı".

"dodaxlı" əvəzinə "dudaxlı".

b) "U" səsi əvəzinə "o" səsi (u→o). Əvvəlkinin əksi.

"Kərəm sözünü qurtarar-qurtarmaz dağın başındakı qar qatı (tar) oçub, Sofunun ölüsü başı aşağı yuvarladı"...

"uçub" əvəzinə "oçub".

"Kərəm əşqə aloda olub..."

"aludə" əvəzinə "aloda".

"Mahmud xan qoşunu qızdan istədikdə..."

"quşunu" əvəzinə "qoşunu".

"Canım alır qaşlarının qarası,

Yoxsa ozax düşər yarın arası"

"uzax" əvəzinə "ozax".

"...atası onun əlindən dotub..."

"tutub" əvəzinə "dotub".

"...hər ikisinin gözləri nəmişdəyib, bir-birlərini qocaxladılar". "Qucaxladılar" əvəzinə "qocaxladılar".

c) "ö" səsinin "ü" səsi ilə verilməsi (ö→ü). Bu da Quba, Dərbənd dialektlərinə aiddir.

"Ahu kimi mən əfsanə gəzdərəm,

Ya ölərəm, mən bu dərdə düzmərəm".

"dözmərəm" əvəzinə "düzmərəm".

"Paşa hükm verib, keşişi öz idarəsinə çağırırdı.

"hökm" əvəzinə "hükm".

“...əyər Kərəm həqq aşığıdırsa “meyidin” diri olmasını hük-mən bilməlidir.”

“hökmən” əvəzinə “hükmən”.

“Ala güzlü, gül cəmallı,
Yar məni sövdəyə saldı.”

“gözlü” əvəzinə “güzlü”

d) Bunun əksi, “ü” nun “ö”-yə keçməsi də var (ü→ö).

“Özüyün üstündə “Mahmud xan” nəqş olunmuş...”

“üzüyün” əvəzinə “özüyün”.

“Kərəm:

Namə yazıb, verib, gedib qızlara

Ahu kimi özü döşüb çöllərə”...

“düşub” əvəzinə “döşüb”.

“Şamxor, Zəyəm, Tovuzdan keçib Qazax mahalına, Körün qırağına atdadılar”.

“Kürün” əvəzinə “Körün”.

“Dəstə-dəstə hər bir yana varırlar

Bir-birilə zoqu-səfa sürürlər”.

“sürürlər” əvəzinə “söürürlər”.

“Sallanıban gələn dilbər

Yaxan döymələ-döymələ”...

“düymələ” əvəzinə “döymələ”

“Gödək etdin sən Əslinin dilini

Əgdin qamətini, bökdün belini”

“bükdün” əvəzinə “bökdün”

e) “e”nin “ə”yə keçməsi.

“Kərəm oradan ağlaya-ağlaya gəri qayıdıb...”

“geri” əvəzinə “gəri”

“Kərəm deyər nəyləmişəm neylərəm,

Xəncər alıb qara bağrım teylərəm,

Bu dərdimi kimə bəyan əylərəm...”

“neyləmişəm”, “eylərəm” əvəzinə “nəyləmişəm”, “əylərəm”.

“Evin bir yarısında o gəcəsi...”

“gəcəsi” əvəzinə “gəcəsi”.

“Dərddi sinəm, düşünlərəm dağlaram”

Al gəymərəm qaraları bağlaram”

“geymərəm” əvəzinə “gəymərəm”

“...bir neçə nəfər diri “məyidin” ətrafına....”

“meyidin” əvəzinə “məyidin”.

f) Bunun əksi “ə” səsinin “e” ilə əvəz edilməsi də vardır (ə→e).

“Canım çıxsın özüm çekim odunu”

“çekim” əvəzinə “çekim”.

Buna olan misalların əksəri “çəkmək” felindən törəmiş.

g) “ğ” səsinin “q” ilə verilməsi (q→q)

“Lələ bu danışığa mətəl qalıb, sordu...”

“danışığa” əvəzinə “danışığa”.

“...bir nəfərə yurulduqunu”

“vurulduğunu” əvəzinə “vurulduqunu”.

“...lələni hüsuruna çaqırdı və oqlunun...”

“çaqırdı”, “oqlunun” əvəzinə “çaqırdı”, “oqlunun”.

“...götürün kaqız qələm...”

“Kağız” əvəzinə “kaqız”

h) əvvəlkinin əksi olaraq “q”nın “ğ”ya keçməsi (q→ğ)

“Ərzərum dağı ətəyində bunları şiddətli ğar tutdu”

“qar” əvəzinə “ğar”.

“Nə qoqalar var mən yazığın başında”

“qovqalar” əvəzinə “qoqalar”.

“...aşix oxumağı ğədəğən etdi”

“qədəğən” əvəzinə “ğədəğən”

i) Bəzən “e” səsi əvəzinə “i” işlənilməsinə də təsadüf olunur (e→i)

“Kərəm isə səhər irkən yuxudan oyanıb, görür ki...”

“erkən” əvəzinə “irkən”

“Kərəm isə irtəsi gün keşişin qaçdığını bilib...”

“ertəsi” əvəzinə “irtəsi”

j) “i” səsi əvəzinə “ə” səsi də işlənmiş (i→ə)

“Gecə-gündüz qanlar gələr gözümdən,

Ənciməsin mənim keçən sözümdən....”

“İnciməsin” əvəzinə “ənciməsin”.

“.....xahiş edirəm ki, Kərəmi “əncitməyəsiz”, “incitməyə-

siz” əvəzinə “əncitməyəsiz”.

Maraqlı burasıdır ki, “i” səsinin “ə”yə keçməsinə aid olan misalların kökü incitmək feilindəndir.

k) “d” səsi əvəzinə “t” səsi də verilib.

“...Kərəm bu dəfə də ov bəhanəsilə Qara Keşiş kəntinə at sördü”.

“kəndinə” əvəzinə “kəntinə”

“hər ikisi şəhərə qayıtaraq...”

“qayıdaraq” əvəzinə “qayıtaraq”.

“...mən dişini çıxartarkən tərپənməsin...”

“çıxardarkən” əvəzinə “çıxartarkən”

Bu kibi həriflərin sistematik dəyişməsi xüsusiyyətləri ən çox Quba, Dərbənt dialektlərinə aiddir.

III-qruppa xalq canlı dilinə aid sözlərdir ki, çox maraqlıdırlar.

“...yolda qoca dedi ki, oğul, bax həmin irəmə doğru çıx xaq...”

İrəm – yüksək yer, təpə deməkdir.

“Mahmud xan filfor tərланı buraxdı”

Filfor-tez, cəld, dərhal deməkdir.

“Piltə tək yanaram yağlar içində

Bayqu tək qaldım dağlar içində”.və i.a...

IV son qruppa Azərbaycan dili tarixində olmuş, lakin özünü xalq dilində saxlamış, arxaiq kəlmələrdir. Məs:

“Mən bülbulü ayırdılar gülümdən

Ayrılıram ulusumdan, elimdən”

Ulus-tayfa, qəbilə, xalq mənasıdır.

“Keşiş isə sövdası dabanında olduğundan bir tacır qafilə-sinə qoşulub...”

Qafilə-karvan deməkdir.

“Sofu burada Kərəmə çox minnət etdi ki, yavux kəntlərin...”
Yavux-yaxın deməkdir.

“Gedən bəzircandı, gələn Xocadı”

Bəzircan-tacir deməkdir.

Bu kimi misallar yenə var. Görülür ki, nağıl leksikon etibarlı ilə çox genişdir. Buna görə nağılın qiyməti bir az daha artır.

Fonetik xüsusiyyətlər də vardır. Ən çox təsadüf olunan assimlyasiya hadisəsidir. Məs:

“Üstəşən atdansın”.

“atdansın” əvəzinə “atdansın”

“t” səsi “l” səsinə təsir etməklə “d”-yə çevrilib.

“Qız – Gəl Kərəm ağlatma bu sərvınazı

Qoydun sinəm üstən sən oddu közü”

“odlu” əvəzinə “oddu”. “d” səsi “l”-yə təsirlə özünə çevirib.

“Ustaddarın deməsinə görə...”

“Ustadların” əvəzinə “ustaddarın”. “d” “l”-yə təsirlə “d”-yə keçirib.

“Keşiş isə xanı alladıb, öz evinə getdi və ...”

“aldadıb” əvəzinə “alladıb”. “l”- “d”-yə təsirlə “l” səsinə çevirmiş.

“...”Lüləli bulaq” adlı bulaqda atdarından düşdülər”

“atlarından” əvəzinə “atdarından”. “t” “l”-yə təsirlə “d”-yə çevirib.

Assimlyasiyaya çox-çox misal vermək olar.

“gözdəyəcəyəm bu eyvanda...”

“qızdar deyim, budur sözüm...”

“səsdənirəm xan Əslimi tapmıram”

“yazı yazan belə yazıb ışdəri”

“fərraşdar Kərəmi Süleyman Paşamın...”

Metotez hadisəsi də var. Məs: Nağılda işlənən “kilsa” sözlərinin hamısı “klisa” formasında verilib, “i” və “İ” səsləri yerlərini dəyişmişlər.

Fikri məşğul edəcək morfoloqik xüsusiyyət çox azdır. I şəxs feilin müzare zamanında, müzare zamanı şəkilçisi atılıb, feil kökü sonundakı samit yerini tutmaqla qısaldılmışdır.

“Qız deyir, oğlan, Kərəm eylə qoy ətini yesin, sonra verəm”

Ver+ər+əm olmalı idi. Müzare şəkilçisi “ər” atılıb (ver+ər+əm), onun yerini kökün son samiti “r” tutub (ver+r+əm).

“Mən sənin dərindən divanə ollam” ol+ar+am olmalı idi. Müzare şəkilçisi “ar” atılıb (ol+ar+am), onun yerini kökün son samiti “l” tutub (ol+l+am).

“-Əyər cənazədən diri adam çıxarsa mən özümü öz əlimlə öldürəm”

Öldür+ər+əm olmalı ikən, müzare şəkilçisinin atıb, kökün son samiti təkrarı ilə öldürəm (öldür+r+əm) olmuş.

Başqa üsulla da feilin qısalması var. Məs: “qoymam” yerinə “qoymam”

“Mən bülbüləm əldən qoymam gülümü.

Feilin köhnə bağlama formaları da vardır:

“Nə zamadı sən dünyaya gələli?

Ağlayırsan göz yaşını siləli,

Neçə ildir sənün yarın öləli?...”

Gəl+əli, sil+əli, öl+əli köhnə bağlama formalarıdır (feilin kökü+ əli, alı).

“Sallanıban gedən dilbər...”

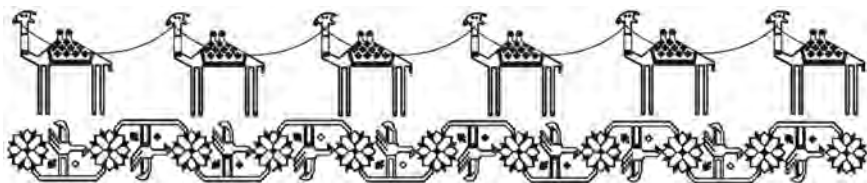
Bu da köhnə bağlama formasıdır “feilin kökü üstə gəl ibən, ıban, übən, uban)

Bu əl yazmasında xalq ifadə formasının bir çox momentləri görüldü. Düşünmək olar ki, məşində çap olarkən bunların çoxu dəyişir müasirləşdirilir. Çünki onlarda bir o qədər də ifadə orijinallığı yoxdur. Bu parçaları elmi tədqiqat qabineti nəşrə hazırlayırkən məşindəki çapları deyil, əl yazmaları əsas almalıdır.

“Əsli və Kərəm” nağılı hərtərəfli qüvvətliliyi üçün çapa layiqdir. Çox yaxşı olardı ki, xalq ifadə koloritini pozmadan kiçik səhvlər düzəldilsin.

15.08.1939

Bakı.

ƏSLİ VƏ KƏRƏM

Söylədi: *Aşıq Əsəd*

Yazıya aldı: *Hüseyn İsgəndərov*

İZƏ kimdən nəql eləyim? Ziyad xandan. Ziyad xan Gəncə şəhərində bir xan idi. Bütün baş Şamxor və Ayaq Göran o tərəfi Samıx (Görün o tayı) olmaqla bu aranın xanı idi.

Ziyad xanın oğul övladı yox idi. Ziyad xanın “Qara keşiş” kəndindən Qara keşiş adlı bir vəzir var idi. Həmin Qara keşişin də övladı olmazdı.

Günlərin bir günü Ziyad xanla vəzir bir otaqda oturmuşdular ki, bu arada bir kağız xanın arvadından və bir kağız Qara keşişin arvadından gəldi. Ziyad xan kağızı oxuyub gördü ki, arvadı üç aylıq hamilə olduğunu bildirir. Ziyad xan çox şad olub kağızın məzmununu vəzirinə anlatdı. Qara keşiş dedi:

– Xan sağ olsun mənim arvadım da elə yazmışdır.

Keşiş belə bir təklif də etdi ki, əgər övladları oğlan və qız olarsa bir-birinə evləndirilmələrini indidən əhdi peyman etsinlər. Xan razılıq verib kağıza qol qoydu.

Arvadlardan ən əvvəli keşişin arvadı yatıb qız doğdu. Üç gündən sonra Ziyad xanla vəzir atla “Qara keşiş” kəndinə gedərək qızın adını Məryəm qoyaraq, böyük şadyanalıq etdilər.

Bunlar “Qara keşiş” kəndindən qayıdan gecəsi xanın da arvadı yüngül olub bir oğlan uşağı yerə qoydu. Üç gündən sonra Ziyad xan böyük qonaqlıq verərək oğlunun adını Mahmud xan

qoydurdu. Ziyad xan söz arasы vəzirі keşişə dedi ki:

– Vəzir, Məryəm xanım necə ki demisən Mahmud xanın olmalıdır.

Keşiş cavab verdi ki:

– Söz sözdür, demişəm, demişəm.

Təzədən hər ikisi kağız bağlayıb qol qoydular. Uşaqlar həddi buluğa çatdıqda Mahmud xanı atası Gəncədə məktəbə qoydu. Keşiş isə qızı Məryəmi “Qara keşiş” kəndində oxumağa verdi.

Mahmud xan on dörd yaşına çatmışdı. Bir gün atasından xahiş elədikі ata, mənə izn verin quş götürüb ova çıxım. Ziyad xan dərhal bir qoca təcrübə görmüş ovçu çağırıb ona tapşırdı ki, quş oynatmağı və at minmək qaydalarını oğlu Mahmud xana öyrətsin və oğluna da bildirdi ki, həmin qocanı daimi olaraq ona lələ verir və qocanın dediklərinə əməl etsin. Odur ki, qoca ovçu Mahmud xanı götürüb at belində ova çıxdılar. Yolda qoca dedi:

– Oğul, bax həmin irəmə doğru çıxmaq oralarda kəklik çox olur.

Bunlar hər ikisi həmin yerə gedərkən bir “Lüləli bulaq” adlı bulaqda atlarından düşdülər. Burada nahar edib ayağa qalxdıqda bir kolun dibindən bir dəstə kəklik havaya qalxdı. Lələ Mahmuda dedi:

– Oğlum, tez ol tərланı burax.

Mahmud xan filfor tərланı buraxdı və özü də onun dalınca at saldı Lələ isə həmin durduğu yerdə gözləməli oldu.

Tərлан bir kəkliyi qovaraq Qara keşiş kəndinə kimi uçdu və orada bir bağda kəkliyi caynağı ilə tutdu. Mahmud xan da atını həmin bağın kənarına çatdırmışdı. Mahmud xan atdan düşərkən gördü ki bağın içində bir qız var bir qız var ki, adam baxanda əqli başından çıxır həmi qız tərланı tutaraq kəkliyin döşünü didib ətinə ona yedirir.

Mahmud dedi:

– Ay qız, afərin olsun sənə ki, mənim tərланımı belə əziz tutursan, görünür çox əsilzadə qızsan.

Sonra Mahmud xan quşunu qızdan istədikdə qız deyir:

– Oğlan, Kərəm eylə qoy ətini yesin sonra verrəm.

Qız da Mahmudu görən kimi cəmalına heyran oldu və onun haralı olduğunu soruşdu. Oğlan cavab verdi:

– Xanım Gəncəliyəm, – sonra atını bir tərəfdə bağlayaraq qıza belə müraciət elədi:

“Yanıq Kərəmi” havasında

Başına döndüyüm, ay tutu dilli
Ala gözdü tərланımı gətir ver
Mən sənin dərindən divanə ollam
Ala gözdü tərланımı gətir ver

Kərəm bu sözləri dedikcə qız da tərланın tüklərini sıgallayaraq oğlanın sözlərini ürək guşu ilə dinləyirdi. Kərəm sözünü tamam edən kimi alır qız:

“Yanıq Kərəmi” havasında

Cəvan oğlan, mən dolanım başına
Kərəm eylə, tərланını gəl apar
Tərлан sənə bənzər, sən də tərлана
Kərəm eylə, tərланını gəl apar.

Kərəm qızın belə şirin dilli olduğuna heyran halda alır dal bəndini:

Canım alır qaşlarının qarası
Yoxsa uzaq düşər yarın arası
Çətin olar bu dərdimin çarası
Ala gözlü tərланımı gətir ver.

Aldı qız:

Canım qurban olsun sənin kimi mərdə
Apardın əqlimi qoymadın sərdə
Gözdəyəcəyəm bu eyvanda, bu dərdə
Kərəm eylə, tərənini gəl apar.

Aldı Kərəm:

Kərəm dedim mənim adım Kərəmdi
Dahi çəkdiklərim dərdi vərəmdi
Yerdən göyə kəsilən də çaramdı
Lala yüzlü tərənini gətir ver.

Aldı qız:

Mənim zatım Qara keşiş əslidi
Anam Sona Mələklərin nəslidi
Əslim dedin mənim adım Əslidi
Kərəm eylə, tərənini gəl apar.

Söz tamam olan kimi hər iki cəvan bir-birinə yaxınlaşıb şirin-şirin söhbətə qoşuldular. Əsli tərənli Kərəmə verib dedi:

– Oğlan kimin oğlusan?

Kərəm cavab verdi ki:

– Mən Ziyad xanın oğluyam. Bəs sənin adın nədi və kimin qızısan?

– Mənim adım Məryəm idi, əmma sən Əsli dediyindən sonra elə Əsli də qalacaqdır. Özüm də Qara keşişin qızıyam. Əgər səni məndən ayırsalar məni ölü görəcəksən, mən sənsiz bir nəfərə bəli deməyəcəyəm.

Kərəm əşqə aludə olub, öz üzüyünü barmağından çıxardıb Əsliyə verdi. Əsli də cibindən bir yaylıq çıxarıb yadigar olaraq Kərəmə verdi. Üzüyün üstündə “Mahmudxan” nəqş olunmuş yaylıqın qıra-

ğında isə qırmızı ipəklə “Məryəm” tikilmişdi. Kərəm atına minərək ağlaya-ağlaya qızdan ayrıldı və geri qayıdaraq Lələnin yanına çatdı.

Lələ bunu ağlayan görüb soruşdu:

– Mahmud niyə ağlayırsan?

Mahmud cavab verdi:

– Lələ, mənim adım Mahmud deyil Kərəmdir.

Lələ təəccüb edərək dedi:

– Oğul sənin adını kim dəyişdirdi bəs atan qoyan ad nə olsun?

Kərəm yenə də ağlamağa başladı.

Lələ dedi:

– Bəs niyə ağlayırsan hələ də görüm tutduğun ov necə oldu?

Aldı Kərəm:

“Kərəm şikəstəsi” havasında

Aman Lələ, mən bir gözəl görmüşəm

Telləri sərində, tərən əlində

Məni saldı yanar-yanar odlara

Telləri sərində, tərən əlində.

Dodaxları həm meydi, həm məzədi

Yanaxları qızıl güldən təzədi

Sağ əlində tərənimi bəzədi

Telləri sərində, tərən əlində.

Lələ bu danışığa mətəl qaldı soruşdu:

De görüm bu dərdimi dadımı

Canım çıxsın özüm çəkim odumu

Mahmud idim Kərəm qoydu adımı

O gözəl Əslinin tərən əlində.

Söz tamam olduqda Kərəm bihuş kimi oldu. Lələ isə onu atının təkinə mindirib evlərinə gətirdi. Ziyad xan oğlunun ovdan qayıtdığını eşidərək, Lələni hüsuruna çağırdı və oğlunun ovunun nə cür keçdiyini xəbər aldı. Lələ Mahmudun kəklik dalınca Qara keşiş kəndinə gedib oradan ağlaya-ağlaya qayıtmasını bir nəfərə vurulduğunu indi isə bihuş halda gətirildiyini bir-bir xana nəql elədi. Ziyad xan Lələni oğlunun yanına göndərüb onun dərindən müfəssəl məlumat gətirməsini tapşırırdı. Lələ xanın hüsurundan çıxıb Kərəmin mənzilinə getdi və onu özünə gətirib, atasının tapşırığını bildirdi.

Kərəm cavab verdi ki:

– Lələ, götürün kağız qələm mən deyim siz yazın.

Aldı Kərəm:

“Şirvan kərəmisi” havasında

Mən bülbüləm əldən qoymam gülümü
Aman Lələ, mən Əslimi istərəm
Atam bilsin bu dərdimi dilimi
Aman Lələ, mən Əslimi istərəm.

Lələ dedi:

– Oğul, Əsli kimdir ki, sən ona bənd olmusan?

Aldı Kərəm:

Onun qoynu novbaharın yazıdı
Atanın, ananın xoş avazıdı
Adı Əsli Qara keşiş qızıdı
Əsli deyib, bu çölləri səslərəm

Lələ dedi:

– Bala, Qara keşiş qızının adı Məryəmdur, Əsli deyil.

Kərəm:

Mən sövmüşəm gözəllərin mərdini
Məndən sonra qızıl güllər dərdimi
Kərəm deyər xan Əslinin dərdini
Çıxartmaram ürəyimdə bəsləyəm.

Söz qurtaran kimi Lələ dübarə Ziyad xanın yanına gedib, Mahmud xanın Qara keşiş vəziri qızını görüb ona aşiq olduğunu bildirdi. Ziyad xan bu xəbəri bilincə oğlunu yanına çağırdı və kimə məhəbbət bəslədiyini xəbər aldı.

Kərəm Qara keşişin qızını görüb sevdini atasına bildirdi. Ziyad xan dedi:

– Oğlum heç qəm yemə, o qız sənin öz halal adaxlındır. Budur bu da keşişin öz dəsti xətt ilə verdiyi razılıq kağızı. Dur get mənzilinə mən Qara keşişi çağırıb bu barədə onunla danışaram.

Xan keşişi çağırıb əhvalatı ona bildirdi və təklif elədi ki, əhdə xilaf çıxmayıb toyu başlasınlar. Keşiş razılıq verib toya hazırlanmaq üçün Ziyad xandan qırx gün möhlət istədi. Xan möhlətə razı olub keşişi yola saldı. Keşiş isə xanı alladıb öz evinə getdi və öz qardaşı Qara Məliklə belə qərarə gəldilər ki, qızı Kərəmə verməsinlər, çünki Kərəm müsəlmandır. Odur ki, mal-mülklərini satıb hər iki qardaş ailələri ilə bərabər qızı götürüb Gəncədən Gürcüstana qaçmalı oldular. Əsli bu hiyləni duyub ağlayırdı. Başındakı qızlar isə Əsliyə məzəmmət edib deyirdilər:

– Ayıb deyilmi, bir nəfər müsəlman oğlandan ötrü belə ahı-nalə edirsən?

Əsli götürür görək nə cavab verir:

“Novruz kərəmi” havasında

Qızlar durun xan Kərəmi gətirin
Mən baxım boyuna heyran eləyim
Yetirəndə durub dönüm başına
Canımı yolunda qurban eləyim.

Məcnun kimi bu çöllərdə gəzirmi
Qələm alıb öz dərdini yazırmı
Yarab Allah bu dərddərə dözüümü
Xəstədi dərdinə dərman eləyim

Zalım keşiş uzax salır aramı
Təbib yoxdur bağlaya dili yaramı
Hər kəs desə Əsli sevmə Kərəmi
Buyurum cəllada fərman eləyim.

Xilasə Əslinin ağlamağına baxmayaraq, atası və əmisi onun əlindən tutub qaçmağa üz qoydular.

Əsli qızlardan həsrətlə ayrılarkən onlara bu məzmununda kağız yazıb verir:

“Kərəm şikəstəsi” havasında

Aman qızlar Kərəm gəlsə buraya
Söyləyin ki, yana-yana gedirəm
Zalım atam məni yardan ayırdı
Eyləyibdi bir bəhanə gedirəm.

Mən bülbülü ayırdılar gülümdən
Ayrılıram ulusumdan, elimdən
Qara Məlik tutub mənim əlimdən
Bilmirəm ki mən hayana gedirəm

Gecə-gündüz qanlar gələr gözümdən
İnciməsin mənim keçən sözümdən
Sərxoşuyam yox xəbərim özümdən
Həm dəliyəm, həm divanə gedirəm.

Əsli deyər ağlacayam sərasər
Kərəm dərdi eyləyib mənə əsər
Qızdar deyin budur sözüm müxtəsər
Yön çevirib Gürcüstana gedirəm.

Əsli kağızı yazıb qızlara verir və ata-anasının israrı ilə Gürcüstan tərəfə yön çevirib getməyə başlayır.

Bu minval ilə bunlar Tiflisi də keçib Qori şəhərinə çatırlar. Qoridə Qara keşiş bir mənzil tutub sakit olurlar. Xəbəri indi verim Kərəmdən. Kərəm və atası Ziyad xan da arxayın idilər ki, keşiş toy tədariki görür. Əmma Kərəm bir günü də Lələ ilə bərabər Qara keşiş kəndinə tərəf ova çıxmışdılar. Kərəm bu dəfə də ov bəhanəsilə Qara keşiş kəndinə at sürür, Qarşıya bir dəstə qız çıxdığını görüncə Kərəm dedi:

– Lələ, yaqın mənim Əslim də bunların içində olacaq.

Lələ dedi:

– Oğul o, sənin kimi bir nəcib zadənin adaxlısıdır, neçə ola bilər ki, hərzə-hərzə qızlara qoşulsun.

Bunlar bu sual-cəvabda ikən Kərəmi, Əsli ilə görüşündən tanıyan dörd nəfər qız və Əslinin dayəsi qızların içərisindən ayrılıb irəli gəldilər. Kərəm də bunlardan Əslisini soraqlaşmaq üçün atından düşüb onlara tərəf yeridi və onlarla qabaqlaşib sazını çıxartdı. Görək qızlardan nə xəbər alacaq.

“Yanq kərəmi” havasında

Sona qızlar dəstə-dəstə gəzirsiz
Söylə görüm mənim Əslim hardadı?

Məcnun kimi biyabanı gəzirəm
Leyli kimi bir xan Əslim hardadı.

Qızlar bu sualdan çox məlil müşkül olub dinmədilər. Aldı Kərəm dal bəndini:

Fərhad Şirin deyib çapdı qayalar
Xəstə canım gül üzündən pay alar
Olan xan Əsliyə gözəl dayalar
Söylə görüm, bir Xan Əslim hardadı.

Ovçusuyam bu çöllərdə gəzərəm
Qələm alıb xətti-xalın yazaram
Haqq bilir ki mən canımdan bezaram
Mən ölürəm bəs Xan Əslim haradadı?

Kərəm deyər halım biləsiz
Ağlayıram göz yaşımı siləsiz
Bənzəyirsiniz bənövşəyə, gülə siz
Buxağı ətirli Xan Əslim hardadı.

Söz qurtaran kimi qızlar Əslinin kağızını çıxartıb Kərəmə verdilər. Kərəm kağızı oxuduqda elə bil ki, dırnağından təpəsinə kimi od qalxdı. Məktuba inanmayıb tez atına minib keşişgilin evinə çapdı, əmma oraya çatıb nə gördü oba köçüb yurdu durur, keşişi Allah versin. Kərəm oradan ağlaya-ağlaya geri qayıdıb Lələyə əhvalatı bildirdi. Hər ikisi şəhərə qayıdaraq keşişin kələyini Ziyad xana çatdırdılar. Kərəm Əslidən naümüd öz mənzilində naxoş halda yatacaqda olsun. Ziyad xan isə haman saat adam göndərüb oğlunu çağırır. Və onun xəstə olmasının səbəbini soruşur. Kərəm atasına ağlaya-ağlaya belə cavab verir:

“Yanıq kərəmi” havasında

Başına döndüyüm, gül üzdü ata
Axtarıram, Xan Əslimi tapmıram
Çəkə bilməm bu dərd məni öldürər
Axtarıram, Xan Əslimi tapmıram.

Atası cavab verdi:

– Oğul, nə olsun qaçıb-qaçıb. Mən sənə ondan da gözəl
Gəncə bəyləri qızlarından alaram.

Aldı Kərəm:

Əslim bir gül idi bağlar içində
Piltə tək yanaram yağlar içində
Bayqu tək qaldım bağlar içində
Səsdənirəm, Xan Əslimi tapmıram.

Ziyad xan yenə oğluna təsəlli verərək dedi:

– Oğul, bir erməni qızından ötrü bu qədər ahızar eyb deyilmi?

Kərəm:

Kərəm deyər ağlayıram, gülmürəm
Əsli kimi gözəl yarı bulmaram
Bülbül olsam bu bağlarda qalmaram
Oxuyuram Xan Əslimi tapmıram.

Kərəm sözünü qurtardıqda hönkürleyib ağlamağa başladı.

Atası Ziyad xan ələcsiz qalıb dedi:

– Bilmirsənmi keşiş haraya qaçıb?

Aldı Kərəm:

Ağlaya-ağlaya getdim yurduna
Deyirlər ki, Gürcüstana gedibdi.
Ağlaya-ağlaya düşüb yollara
Od yanında yana-yana gedibdi.

Ziyad xan təkrar israr elədi:

– Oğlum, bir erməni qızının dalınca cəlayi Vətən olmağa heç dəyməz.

Kərəm:

Namə yazıb verib qızlara
Ahu kimi özü düşüb çöllərə
Cismimi salıbdı yanar közlərə
Nişan veribdi Gürcüstana gedibdi.

– Ay uşax, gedib, özü gedib bəs sənin fikrin nədir?

Kərəm:

Kərəm deyər neyləmişəm, neylərəm
Əşq əlindən qara bağrım didərəm ,
Mən dalınca Gürcüstana gedərəm
Mənim yarım yana-yana gedibdi.

Sözü tam edincə Kərəm kor peşman çıxdı bayıra. Ziyad xan isə əmir verib Sofunu hüzurə gətirtirir və ona tapşırır ki, Kərəmi güdsün və gözdən qoymasın, hara gedərsə o da getsin. Sofu razılıq verib, Kərəmin yanına gəlir və görür ki, Kərəm səfər libasını geyinməkdədir. Sofu soruşur:

– Oğlum hara belə?

Kərəm deyir:

– Lələ, gedək mənə bir saz alağ mən ....

Bunlar hər ikisi Balabağmandan Gəncə şəhərinə gəlirlər ki, saz alsınlar. Şəhərdə bir sazbəndin dükanına rast gəlib ondan saz istəyirlər. Sazbənd sazların hamısını Kərəmin qabağına töküb təklif edir ki, hansı xoşuna gəlsə seçsin, əmma Kərəm isə onların heç birisin bəğənməyərək deyir:

– Usta, əyər mümkünsə mənə yaxşı saz ver ki, simləri danışdıramasın.

Sazbənd Kərəmi tanıyıb ona zarı, zarı çalan bir saz verir. Kərəm sazı xoşlayır və sazı götürüb Gürcüstana doğru getməyə başlayır. Bunlar “Quşqara” çayına çatdıqda Sofu Kərəmin fikrin başa düşüb, onun qabağın kəsir və ağlayaraq deyir:

– Oğul, gəl sən bu fikirdən daşın, hara gedirsən atan mənə tapşırıbki səni gözdən qoymayım.

Aldı Kərəm görək nə cavab verir:

“Kərəm şikəstəsi” havasında

Gözəl Sofu mən başına dolanım
Mənim Əslim bu yollardan gedibdi
Qızıl gülü ayırdılar bülbüldən
Yana-yana bu çöllərnən gedibdi.

Zalım keşiş mana zülüm eylədi
Qara bağrım əşq əlindən təylədi
Məndən xan Əsliyə yaman söylədi
Yana-yana bu çöllərnən gedibdi.

Mən Kərəmə keçdim külli, varımdan
Namusumdan, qeyrətimdən, arımdan
Ölənə tək əl çəkməyəm yarımdan
Qərrib qürbət bu ellərnən gedibdi.

Söz qurtardı. Sofu əlacsız qalıb Kərəmi tək buraxmayaraq, onunla bərabər Gürcüstana yol basdılar. Şamxor, Zəyəm, Tovuzdan keçib Qazax mahalına, Kürün qırağına atdadılar. Kürə qarışan “Boş çalı”dan gələn Xıram və Təbətəy çaylarının sınıx körpüsünə çatdılar və gördülər ki körpünün bəri qırağında tacirlər düşüblər. Kərəm bunların yanına gəlincə tacirlərdən biri özü Gəncəli Murad tacir olsun Kərəmi tanıyaraq, soruşdu:

– Oğlan, sən Mahmud xan deyilsənmi?

Kərəm cavab verdi ki:

– Tacir, innən bəri mən Kərəm olmuşam – deyərək, ağladı.

Tacir təəccüblə xəbər aldı:

– Oğul sənə nə bəla üz verib?

Aldı Kərəm görək nə deyir:

“Novruzu kərəmi” havasında

Murad tacir, mən dolanım başına

Mənim Əslim bu diyarə keçdimi?

Baxırsanmı gözdən axan yaşına

Mənim Əslim bu diyara keçdimi?

Tacir dedi:

– Bala, nə Əsli, kimlə və neçə nəfər, haraya keçib? Yoldan o qədər adam gəlib gedib ki.

Kərəm:

Mənəm onun istəklisi, butası

Məskən salıb gəm evində yatası

Mələk idi həm atası anası

Əynindəki libas qara keçdimi?

Belə deyən kimi Murad sövdəgar dedi:

– Hə görmüşük, dünən buradan bir keşiş iki zənən xəylağı ilə keçib getdilər, ancaq qadınlardan biri ağlaya-ağlaya gedirdi.

Sevinərək aldı Kərəm:

Kərəm deyər, niyə düşdün çöllərə
Dəstan olub düşər dildən dillərə
Ağlaya-ağlaya düşüb yollara
Mənim kimi bəxti qara keçdimi.

Kərəm sözünü qurtarandan sonra tacirlərdən aralanıb lələsilə Tiflisə doğru getməyə üz qoydular. Bir az vaxta hər ikisi Tiflisə çatırlar. Tiflisdə Sofu ilə Kərəm bazarın yanındakı körpü üzərinə yetişdilər. Burada olan yığınaq Kərəmin aşx olduğunu bilincə ondan bir neçə bənd söz oxumasını tələb etdilər. Kərəm götürür görək nə cavab verir:

“Yanx kərəmi” havasında

Aman, lələ xəbər versən bulara
Aşx döyən, mən Əslimi gəzərəm
Ahu kimi məskən edib çölləri
Eldən-elə mən Əslimi gəzərəm

Yaralıyam dindirməyin ağlaram
Al götürmə belə qara bağlaram
Əsli deyib leyli nahar ağlaram
Gündən günə mən Əslimi gəzərəm.

Kərəm deyər bilən varmı sorağın
Götürmüşəm bu düynün bu dağın
Ovçusuyam mən həmişə bu dağın
Çöldən-çölə mən Əslimi gəzərəm.

Cəmaətin içərisində iki nəfər erməni qız var idi. Onlardan birisi dedi:

– Oğlan sənin yarını mən tanıyıram qulax ver hara getdiyini sənə deyim; qızın adı Varanuş idi. Alır Varanuş görək nə cavab verir:

“Şirvan kərəmisi” havasında

Cəvan oğlan, sən ağlama yaralı
Sənin yarın on gün olar ötübdü
Mən bildim ki, o idi yardan yaralı
Sənin yarın on gün olar ötübdü.

Kərəm:

Qoy sənə söyləyim, Varanuş xanım
Burdan ötüb ha diyara getdilər
Mən bülbüləm o da mənim gülümdü
Məni saldı ahı-zara getdilər.

Aldı Varanuş:

Dərin dəryalara vara bilmədim
Ağlayırdı xəbər ala bilmədim
Əylənib yanında qala bilmədim
On gün olar yarın burdan ötübdür.

Kərəm:

Lənət gəlsin o keşişin özünə
Acı söhbətinə, acı sözünə
Həsrət qaldım, mən Əslinin üzünə
Söylə, görüm ha diyara getdilər?

Varanuş:

Aşx oldum mən o qızın təhrinə
İstədim ki, mən də düşəm qəhrinə
Xəbər aldım getdi Qori şəhrinə
On gündür ki, yarın burdan ötübdür.

Kərəm:

Xalığım yaradıb bir gözəl candı
Adı dildə özü məndən pünhandır
Kərəm deyər canım ona qurbandı
Məni edib para-para getdilər.

Söz qurtaran kimi Kərəm Varanuşla vidalaşıb ağzını Qori şəhərinə çevirdi. Kərəm Qoriyə getməkdə olsun sizə xəbər verim Qara keşidən. Keşiş Qori şəhərində beşinci küçədə ev tutub yaşayırdı və özü də göz qulaxda idi ki, baxsın görsün onları güdən var yoxsa yox. Kərəm Tiflisdən Qoriyə ikinci günü çatdı və şəhərdə bir otağa düşdülər. Sofu belə məsləhət tökdü ki Kərəm bir yana çıxmasın özü isə keşişi pünhan soraqlaşsın odur ki Sofu Kərəmi evdə qoyub bazara çıxdı. Kərəmin isə ürəyi tab gətirməyib küçələrin birisi ilə bağa getməyə başladı. Az getdi çox getdi gördü qulağına Əslinin belə səsi gəlir:

“Kərəm şikəstəsi” havasında

Aman fələk, ayrılımışam yarımndan
Nə olaydı, bir Kərəmi görəydim
Sağ qalmanam, bu dərd məni öldürər
Nə olaydı, mən Kərəmi görəydim.

İnnən sonra qürbət eldi məkanım
Pərvanəyəm dönüm atəşə yanı
Dolanıram yoxdu mənim həyanım
Nə olaydı, mən Kərəmi görəydim.

Əslinin anası qızının ürəyini almaq üçün onun al paltarını gətirərək təklif elədi ki, geyiniib gəzməyə çıxsınlar.

Əsli isə paltarı geyməkdən boyun qaçırdı və dedi ki, bundan sonra mənə qırmızı libas geymək yaraşmaz və götürdü Əsli:

Mən Əsliyəm Kərəm deyib ağlaram
Sənəm üstün çalı-çarpaz dağlaram
Al geymənim daha, qara bağlaram
Ölməyincə mən Kərəmi görəydim.

Kərəm Əslinin səsi gələn otağa doğru birbaşa pələkanlara üz qoydu və Əslinin otağına girdi. Əsli Kərəmi görcəyin bihuş oldu və bir o qədər çəkmədən Əsli özünə gəldi və Kərəmi qucaqlayıb dedi:

– Ay Kərəm sən bizi necə tapdın?

Kərəm:

– Gör mən nə təhər gəldim, – deyərək sazını götürür:

“Kərəm şikəstəsi” havasında

Gecə-gündüz ahı zarın çəkirdim
Bir od tutub yana-yana gəlmişəm
Ovçusuyam sən kim maralın
Necə düşüb biyabana gəlmişəm.

Əsli dedi:

– Kərəm düzdür gəlmişən, ancaq biman atam məni sənə verməyəcək.

Aldı Kərəm dal bəndini:

Ahu kimi mən əfsanə gəzmərəm
Ya ölərəm mən bu dərdə düzmənəm
Min il getsə əlim səndən üzməyəm
Demənəm ki mən əfsanə gəlmişəm.

Bülbül olan əldən qoymaz gülünü
Kimə deyim bu dərdimi, dilimi.
Tərk elədim Gəncə kimi elimi
Səni deyib Gürcüstana gəlmişəm.

Kərəm deyər ataşına yananam
Çətin olar mən keşişə inanam
Gözdəyir yollarım atamla anam
Dəli olub, həm divana gəlmişəm.

Söz burda qalmaxda olsun sizə xəbər verim Sofudan: Sofu bazarda keşişi taparaq ona abır verir ki niyə Ziyad xan kimi bir adama vədə xilaf çıxıb. Keşiş isə hiylə işlədib deyir:

– Sofu, bir qələtdir etmişəm, gedim olduğum yerə mən də sizinlə bərabər qayıdacağam.

Sofu keşislə evə gəlib görür ki, biy, Kərəm bayaxdan burdadı. Sofu Kərəmə deyir:

– Oğlum bəs sən niyə gəldin?

Götürür görək Kərəm nə cavab verir:

“Yanix kərəmi” havasında

Vardım gəldim Gürcüstanın elinə
Elləri var bizim elə bənzəməz
Danışanda özgə dillər söyləllər
Dilləri var, bizim dilə bənzəməz.

Başlarına posdu kulah geyirlər
Danışanda modi-modi deyirlər
Heyvan atda xıncır əti yeyirlər
Malları var, bizim mala bənzəməz.

Dəstə-dəstə hər bir yana varırlar
Bir-birilə zoqu-səfa sorurlar.
Dəstə-dəstə hər bir gülü dəririlər
Gülləri var, bizim gülə bənzəməz.

Kərəm deyər mən bu dərdə düzmərəm
Həddən aşıb dana dərdim azmaram
Huru olsa mən onlarla gəzmərəm
Çölləri var, bizim çölə bənzəməz.

Söz tamam olanda keşiş dedi:

– Oğul, məni baxışla atandan acıxlı idim odur ki, bu xiyala düşmüşdüm. İndi qız sənin halal gəlinindir. Gəl qayıdax vətənimizə mən də qürbət eldə dözə bilmirəm.

Kərəmlə Sofu keşişin sözünə inanıb nomürlərinə qayıtdılar. Keşiş isə vaxtı fota verməyib gecə ilə arvadını və qızını götürüb İrəvana yol aldı. Ertəsi gün Kərəm keşişgilə gəlib görür oba köçüb yurdu durur. Keşiş onları alladıb qaçıb və ev sahibindən sorağlaşdıqda, ev sahibi onların İrəvana tərəf getdiyini xəbər verdi. Kərəm Sofunu götürüb Keşişin dalınca İrəvana getməyə başladı. Keşiş isə İrəvana çoxdan çatıb əl ayağını yığmışdı. Kərəm isə Sofu ilə ancaq on beş gün sonra İrəvana gəlib çatdı.

Sofu yenə də Kərəmi bir yerdə əylədib, Keşişin səmtini öyrənmək fikrində idi ki, birdən gördülərki göy meçidin önündən bir dəstə qız əllərində sənək bulağa suya gedirlər. İçərilərində isə birisi lap Əsliyə oxşayır. Götürür Kərəm görək bunlara nə deyəcək:

“Novruz kərəmi” havasında

Başına döndüyüm qurban olduğum
Bu gözəl qız xan Əslimə bənzəyir.
O sərxoş yerışı, şirin gülüşü
Yəqin bildim, xan Əslimə bənzəyir.

Haman qız sən demə Əslini tanıyırmış, götürür Kərəmə
belə cavab verir:

Cəvan oğlan, kərəm eylə söyləyim
Etmə oğlan, mən xan Əslin deyiləm.
Xan Əsli dediyin məndən gözəldi
Səhv etməginən mən xan Əslin deyiləm.

Aldı Kərəm:

O siyah tellərin, incə bellərin
Gümüş biləklərin, nazik əllərin
O alma buxağın, şirin dillərin
Yəqin etdim, xan Əslimə bənzəyir.

Qız:

Əsli bir gözəldi, buxağı bulul
Ahu, maral kimi çox sərxoş gəlir
Arıfdı ilhamnan hər dərdi bilir
Cəvan oğlan, mən xan Əslin deyiləm.

Kərəm:

Kərəm deyər neyləmişəm, neylərəm
Xəncər alıb qara bağrım teyləyim

Bu dərdimi kimə bəyan eyləyim
Bu gəlişin xan Əslimə bənzəyir.

Qız Kərəmin doğrudan da Əslinin aşığı olduğunu bildi və dedi:

Səfa xanım sözlərini saxlayır
Tellərinə al qırmızı bağlayır
Sənin Əslin Kərəm deyib ağlayır
İnan Kərəm, mən xan Əslin deyiləm.

Səfa xanım Kərəmlə Sofunu Əslinin olan otağına tərəf aparıb nişan verdi ki, baxın bu evdə məskən etmişdir və özü də tez Əslini işdən halı elədi. Kərəmlə Əsli bir-birilə tapışdıqda hər ikisinin gözləri nəmişləyib bir-birlərini qucaqladılar. Əslinin əmisi Qara Məlik isə Kərəmin gəlməsini qaçaraq keşişə xəbər verdi.

Keşiş gəlib yenə də Kərəmi evində gördü və dedi:

– Oğlum daha qaçası yerim yoxdur, görünür qız sənin qismətidir. Bax, bu gecə lap mənim evimdə yat, səhər bərbər qayıdaraq vətənimizə.

Evin bir yarısında o gecəsi Sofu ilə Kərəm yatdılar. Gecənin bir aləmində isə keşiş onları şirin yuxuda qoyub şələsini alır arxasına və düz Ağbabaya (Əzurumda) tərəf yol alır. Əslini də ağılada-ağılada özü ilə sürüyürdü. Ağbabadan da Çıldır mahalına oradan da Qarsa gedib çatırlar.

Kərəm isə səhər irkən yuxudan oyanıb görür ki, evdə Sofudan başqa bir insan mərər qalmamış başlayır ağlamağa. Sofu bunun ağlamağına yuxudan durur və işdən halı olub Kərəmə təsəlli verir. Kərəm isə ovunmayıb götürür:

“Şirvan kərəmisi” havasında

Aman, lələ, bir od düşdü canıma
Alışdı bədənim, yandım, ağlaram
Axşam olcaq and, qəsəm eylədi
O qəsəmə mən inandım, ağlaram.

Tərланım Səyyad torun qurdular
Müjganların sinəm üstə vurdular
Keşiş, Məlik bizə hilə qurdular
O hiləsin indi qandım, ağlaram.

Kərəm, çağır o mövlanın mərdini
Çəkə bilməm bu zalımın dərdini
Viran gördüm xan Əslimin yurdunu
Yurdun görüb, mən inandım, ağlaram.

Sofu, Kərəmin bu dərdinə ağladı və yalvardı ki, oğul gəl qayıdaq daha onun dalınca düşmək çətin və nəticəsiz olar.

Kərəm isə Əslisindən əl çəkməyəcəyini və onun dalınca Qarsa gedəcəyini söylədi. Kərəm belə dedikdən sonra Qarsa yön çevirib getməyə başladı, Sofu da məcbur olub ona həmrəh oldu.

Günlərin bir günü bunlar Qars şəhərinə çatıb bir qəhvəyə daxil oldular.

Qəhvədə olan osmanlılar – Yanşax bir qac söz ayıtamısan bizə? – deyə soruşduqda Kərəm götürür görək nə deyir:

“Şirvan kərəmisi” havasında

Ay ağalar, bu dərd məni öldürür
Yar ucundan yana-yana ağlaram
Gecə-gündüz intizarın çəkirəm
Siz düşməyin bəd gümana, ağlaram.

Arzu çəkdim, həsrət qaldım üzünə
Muştəq idim söhbətinə, sözünə
Ovçusuyam özüm düşdüm izinə
Həsrət qaldım göhər xana ağlaram.

Öz elimdən Gürcüstana getmişəm
Sorağı ilən İrəvana getmişəm
Cismim dolub bütün qanə getmişəm
Dahi yetişmişəm canə ağlaram.

Kərəm deyər verən yoxdur sorağın
Açıb söyləyər bir sözün savın
Bülbülüyəm o gülşənin, o bağın
Deməyin ki, mən əfsanə ağlaram.

Kərəmin sözündən baş tapmayan osmanlılar dedilər:
– Oğlan de görək, sənə nə dərd üz verib ki, belə ağlayırsan?
Aldı Kərəm görək nə çaldı oxuyacaq.

Ağlaya-ağlaya düşdüm yollara
Aman bəylər, xan Əslimi gəzirəm
Məni gəzdiribdi diyarbadiyar
Aman bəylər mən Əslimi gəzirəm.

Qəhvənin yanından ötüb keçən bir paşa Kərəmin belə yanıqlı oxumasını eşidərək, içəri girdi və o da Kərəmin dərdindən halı olmaq istədi və – oğlan, sənə nə olmuş ki, belə zırıldayaraq oxuyursan. Şad oxuya bilməzmişən – dedi:

Kərəm:

Ayrı düşdüm vətənimdən, elimdən
Mən bülbüləm ayırıblar gülümdən

Qara keşiş yarım aldı əlimdən
Aman paşam, mən Əslimi gəzərəm.

Paşanın bir naziri söhbətə multəfit olub dedi:

– Paşa sağ olsun, yanşax dediyi keşiş buraya qaçıb gəlmişdir, mən onu tanıyıram.

Bunu eşidən Kərəm belə deyir:

Qurban olum söhbətinə sözüne
Doğru söylə, mayıl olum sözüne
Kərəm deyər qurban olum özünə
Dedicəyin xan Əslimi gəzirəm.

Paşa hökm verib, keşişi öz idarəsinə çağırtdı və ona belə ərz elədi:

– Keşiş, bu oğlan sənin qızının nişanlısıdır mı?

Keşiş cavab verdi ki:

– Xeyir əfəndim bu yanşax bir sərgərdandır. Rusiyadan bu yerə kimi mənim qızımın dalınca düşüb, onun namusuna təcavüz etsin.

Paşa yüzünü Kərəmə çevirib, ay yanşax, bəs niyə yalan söyləyirsən ki, qız sənə aşıxdır?

Aldı Kərəm:

“Kərəm şikəstəsi” havasında

Əvvəl gündən məni saldı azarə
Çəkə-çəkə ahı-zarı gəlmişəm
Gəncə, Gürcüstanı, o İrəvanı
Yana-yana hər diyarı gəzmişəm.

Paşa:

– Oğlan sənin atan yoxmu?

Kərəm:

Yar əlindən düyünlüyəm, dağlıyam
Qürbət eldə dərdim kimə ağlayam
Xəbər alsan Ziyad xanın oğluyam
Tərk eyləyib, küllü varı gəzmışəm.

Kərəm Ziyad xan adını çəkəndə paşa fərqaş çağırdı ki, keşişi həbs etsinlər. Keşiş isə burada da hilə işlədərək paşadan xahiş etdi ki ona, toy tədarükü üçün üç gün vaxt versin.

Sadəlov paşa isə möhlətə razı olub, keşişi buraxdı. Kərəm keşişin vədə xilaf çıxacağını Paşaya qandırırırdı, sadə Paşa, onun sözünə məhəl verməyib dedi:

– Mənim əlimdən bir yana qaça bilsə zopa altında onun canını çıxardaram.

Keşişin isə sövdası dabanında olduğundan, bir taçır qafiləsinə qoşulub elə o gecə ailəsi ilə bərabər Ərzuruma qaçdı.

Kərəm isə ertəsi gün keşişin qaçdığını bilib izbəiz Ərziuruma doğru Sofu ilə bərabər getməyə başladı.

Qışın, çillənin boranlı bir vaxtı idi. Ərzurum dağı ətəyində bunları şiddətli qar tutdu. Sofu burada Kərəmə çox minnət etdi ki, yavux kəntlərin birində düşsünlər ki, hava bir ara versin. Kərəm isə lələsinə qulax verməyib Ərzurum şəhərinə tərəf yön tutdu. Sofu burada Kərəmə belə deyir:

Ərzurumun Gədiyinə varanda
Dağ başında boran gəlir, qar gəlir
Dedim, Kərəm, gəl bu yoldan qayıdaq
Xan oğlunun namusuna ar gəlir.

Duman oynar bu dağların başında
Etibar yox bu fələyin işində
Nə qoğalar var mən yazığın başında
Ürəyimə böyük ahı-zar gəlir.

Lələ deyər neyləmişəm, neylərəm
Qanlı dağda dərdim kimə söylərəm
Canımı Kərəmə qurban eylərəm
O səbəbdən dünya mənə dar gəlir.

Belə deyib, Kərəm qabaxca Sofu isə onun izi ilə dağa dikəldilər. Bunlar dağın başına yaxınlaşdıqda Sofu bərk yoruldu, o səbəbdən bunlar hər ikisi özlərini bir qayanın dibinə verib daldalandıqda Kərəm gördü ki, Sofu başını onun dizinin üstə qoyaraq can verir. Burada Kərəm bərkdən ağlayaraq, götürür:

“Kərəmi şikəstə” havasında

Bəlalı dağlarda yolumu azdım.
Çağırıram səni, mövlam, aman hey
Bir yanımdan yağar, bir yandan səpər
Yolum alıb, qanlı dağda duman hey.

Duman gəlib dağlar başın inildər
Dərdim artıb qulaqlarım cingildər
Gözüm görmür, mənim könlüm nə dilər
Qədir mövlam, halım oldu yaman hey.

Aşır odur öz-özünü qaynada
İgid odur meydanında oynada
Kərəm deyər: ölüm haqdı dünyada
Axirət də qarşı gələ iman hey.

Belə deyib, Kərəm baxdı gördü ki, Sofu canını təslim etdi.
Boran isə daha da şiddətli oldu. Götürdü görək daha nə deyir:

“Yanx kərəmi” havasında

Qadir Allah, budur səndən diləyim
Qoyma məni yarı yolda qış günü
İmdad eylə bircə yapış əlimdən
Yetir muradına sən bu düşgünü.

Çovğun, boran alıb dörd bir yanıma
Soyux kəsib iliyimi, qanıma
Vədə tamamdırsa gəl al canımı
Fələk, mənə minnət etmə beş günü.

Mən Kərəməm kimsə yetmədi dada
Əsli vəfasız da heç salmadı yada
Ömrüm keçdi ahı-zarnan dünyada
Çox ağladım heç görmədim xoş günü.

Kərəm sözünü qurtarar-qurtarmaz dağın başındakı qar qatı
(tar) uçub Sofunun ölüsünü başı aşağı yuvarladı və Kərəmin isə
Zağasının qabağın örtüdü. Ustaddarın deməsinə görə Kərəm üç ay
orada qaldı. Üç aydan sonra qar əriyib hava açılan vaxt Kərəm
bir səmtdən qəflə-qatır keçdiyini görüb götürür:

“Kərəm şikəstəsi” havasında

Bir kamil molladan dərsimi aldım
Oxumuşam mənim dərdim hecədi
Gün batıbdı, ay da girib buluda
Sanasan ki, nə qaranlıx gecədi.

Kərəm öz-özünə dedi:

– Bax gör nə günə qalmışam, əvvələri ata-anam məni çölə ayaq-yalın buraxmazdı ki, “sənə soyux olar”. İndi isə üç ay qar boran altında qalmışam mənə bir şey olmamışdır – deyib, götürür sazını:

Ahu olan məskəninə çöl eylər
Gözüm yaşı yaxan üstün sel eylər
Qəflə qatır üstümüzdən yol eylər
Gedən vəzirgandı, gələn xocadı.

Kərəm belə deyib bir ah çəkdi:

– Görəsən Əslim mənim bu halımı bilir?– deyər fikrə getdi və götürdü dal bəndini:

Bülbül olan zövq eylər bağları
Xalq yaratmayıb mənim kimi ağları
Haq yar ola aşam gedəm dağları
Əslə deyər Kərəm qocadı.

Kərəm Zağadan çıxıb dağın başına çıxdı, əynindəki paltar tamam çürümüşdü. Kərəm dağa müraciətən belə qarqış edir:

“Şirvan kərəmi” havasında

Alçaxlı, ucalı Ərzurumun dağları
Yaşılbaş sonalar uçdu gölündən
Ağzım açım sənə qarqış eyləyim
Hər nə çıxsa qəbul olsun dilimdən.

Yayın orta ayında qarın getməsin
Bahar olcaq, gül-çiçəyin bitməsin
Ağır ellər ətəyini tutmasın
Heç gözəllər iyləməsin gülündən.

Kərəm diyər gənə məni dindirdin
Çox ağlatdın, göz yaşımı sildirdin
Düşmən oldun, sən Lələmi öldürdün
Aşdı Qara Məlik, dağlar, belindən.

Burdan Kərəm birbaş Ərzurum şəhərinə atdayıb getdi və ora çatıb bir qəhvəxanaya girdi. Qəhvədə olanlar bunun belə səfil yanşaxlığına heyran etdilər və ona qəhvə çörək verib, xahiş elədilər ki, bir az türkü oxusun. Aldı Kərəm:

“Sallama gərayı” havasında

Ala guzdü, gül camallı
Yar məni sövdəyə saldı
Zənəxdanı qoşa xallı
Yar məni sövdəyə saldı.

Ay qabağa qırçın düzdü
Bağrımın başını üzdü
Ala gözlərini süzdü
Yar məni sövdəyə saldı.

Sinəm üstə dağ-düyün var
Görənlər hər çayı çağlar
Kərəm “Əsli” deyib ağlar
Yar məni sövdəyə saldı.

Kərəmin başına yığılanlar dedilər:
– Ay yanşax, Əsli dediyin kimdir?

Kərəm:

Qürbət eldə xəstə düşüb yataram
Muşgul halı dindirən yox, bilən yox
Gecə gündüz fəqan edib inlərəm
Ağlayıram güldürən yox, gülən yox.

Tərk eylədim atamı, həm anamı
Uçurtmuşam yaşılbaşlı sonamı
Peykanına qarşı qoydum sinəmi
Təyləyən yox, dəldirən yox, dələn yox.

Dərddi sinəmi düyünlərəm, dağlaram
Al geyməmə, qaraları bağlaram
Gecə-gündüz Əsli deyib ağlaram
Göz yaşımı sildirən yox, silən yox.

Kərəm, yetirmədin sən Əsli xana
Say billəm ölümü bu dərddi cana
Gecə-gündüz gönül dönür hər yana
Mən yazığın heç əhvalın bilən yox.

Həmin mərəkədə olan bir zabit:

– Quzum, sənın həsrətin nədir ki, belə yanıxlı yanşayırsan –
dedikdə, Kərəm sazı basır sinəsinə:

“Novruzu kərəmi” havasında

Sövdüyümün gül cəmalından ötəri
Fələk saldı bu bəlaya neyləyim
Ağ üzündə bir cüt xaldan ötəri
Fələk saldı bu bəlaya neyləyim.

Aşx oldum bu keşişin qızına
Ayna qabağına ala gözüne
Heç baxmadı Ziyad xanın sözünə
Məni saldı bu balaya neyləyim?

Belə deyən kimi Zabit dedi:

– Quzum, Ziyad xan dediyin rusiyalı deyilmi?

Kərəm:

– Bəli oralıdır, özü də mənim atamdır və götürür:

“Zarını” havasında

Dərd əlindən düynülüyəm dağlıyam
Qürbət eldə dərdim kimə ağlayam
Mən Kərəmə Ziyad xanın oğluyam
Məni saldı hər balaya neyləyim?

Söz qurtaran kimi zabit Kərəmə başa saldı ki, keşiş iki ay tamamdır ki, Ərzurumdan Vana köçüb getmişdir.

Kərəm isə bunu eşitcək tək-tənha düşür keşişin ardınca. Kərəmin yolu bir qəbristanlıxdan düşərək, orada köhnə bir qəbir üstündə zarı-zarı ağlayan bir qadına rast gəldi. Kərəm ona yaxınlaşıb dərd əhval sorduqda qadın cavab verdi ki, oğlan, ot get neyləyirsən xəbər alıb! Kərəm başladı sazla soruşmağa:

“Yanx Kərəmi” havasında

Qaşların həramı, gözlərin yağı
Ala gözdüm, nə dolanırsan məzarı?
Aşığı bənd edir zülfünün tağı
Ala gözdüm, nə dolanırsan məzarı?

Aldı qız:

Aşx, nə sorursan mənim halımı
Yar eşqinə dolanıram məzarı
Hamı bilir mənim bu əhvalımı
Yar eşqinə dolanıram məzarı.

Kərəm:

Nə zamandı sən dünyaya gələli
Ağlayırsan göz yaşını siləli
Neçə ildir sənın yarın öləli
Ala gözdüm, nə dolanırsan məzarı?

Qız:

Otuz ildir mən dünyaya gələli,
On beş ildir yar qəhrini biləli
Yeddi ildir mənim yarım öləli
Yar əşqinə dolanıram məzarı.

Kərəm:

Fərman gəlib ağır ellər yeriyyəb,
Duman gəlib dağlarını bürüyüb.
Yeddi il sənın yarın çürüyüb
Ahu gözlüm, nə dolanırsan məzarı?

Qız:

Fərman gəlsə bizim ellər yeriməz
Duman gəlsə göz evimi bürüməz

Vəfalıdır, mənim yarım çürüməz
Yar eşqinə dolanıram məzarı.

Kərəm:

Kəm baxdın üzümə qanlı haramı
Yığdın ürəyimə dərdi, vərəmi
Xan Əslidən bətər etdin Kərəmi
Ala gözdüm, nə dolanırsan məzarı?

Qız:

Gəl Kərəm, ağlatma bu sərvinaşı
Qoydun sinəm üstə sən oddu közü
Açım məzarını görünsün özü
Yar eşqinə dolanıram məzarı.

Kərəm qızdan ayrılıb Vana tərəf yolunu davam elədi. Az getdi, çox getdi Van şəhərinə çatdı və orada bir böyük klisadan çıxan qız dəstəsinə tuş çıxdı.

Qızları görən Kərəm onlardan Əslini görək nə cür soraqlaşır:

”Zarını” havasında

Başına döndüyüm, qurban olduğum.
Qızlar, Əslim bu klisaya gəldimi?
Alışb oduna büryan olduğum
Qızlar, Əslim bu klisaya gəldimi?

Qızlardan biri irəli yeriyərək dedi:

– Əcəm oğlu, Əsli dediyin kimdir?.

Aldı Kərəm:

Bir siyah tellidi, ayna qabaxlı
Bir lələ yüzlüdü, qaymaq dodaxlı
Zənəxdanı xallı, bulul buxaqlı
Qızlar, Əslim bu klisaya gəldimi?

Əmisi Məlikdi, atası keşiş
Gətirdi başıma qoğalı hər iş,
Daima fikirli edirəm təftiş
Qızlar, Əslim bu klisaya gəldimi?

Qızlardan biri cavab verdi ki:

– Nişanlı adamlar burada əylənməyib Qaysara şəhərinə get-
dilər.

Bunu eşitcək Kərəm götürür:

Leyli, nahar Kərəm deyib ağlayan
Al üstündən başa qara bağlayan
Ağ sinəsin çal-çarpoz dağlayan
Qızlar, Əslim bu klisaya gəldimi?

Kərəm qızlardan Əslinin soracağın alaraq Qaysaraya yol baş-
ladı.

Qaysaranın yaxınlığında göydən bir qatar durna oxuya-
oxuya uçurdu.

Kərəm sazını hərləyib onlara belə deyir:

“El sevən” havasında

Durnam, gedirsən vətənə
Bizim elə salam söylə.
Gedib düşəndə məkana
Bizim elə salam söylə.

Durnam, gedirsən Ağdaşa
Qarlı dağlar aş-aşa,
Həm qohuma, həm tay-tuşa,
Bizim elə salam söylə!

Durnam, gedirsən haşana,
Yerə döşənə-döşənə,
Al sana verim nişana,
Bizim elə salam söylə!

Durnam, gəlir öz elindən
Uca dağların belindən,
Dərddi Kərəmin dilindən,
Bizim elə salam söylə!

Kərəm durnalardan ötüşüb Qaysaraya getməkdə olsun. Sizə xəbər verim Qara keşisdən: keşiş Qaysaraya çatmışdı. Orada Süleyman paşa adlı şəhər hakiminin yanına gedərək, ərz elədi ki mən Rusiya torpağından qaçıb sizi deyə gəlmişəm, çünkü Kərəm adlı bir aşix mənim qızımı güc ilə əlimdən almaq istəyir. Əyər siz mənə köməklik etməsəniz birbaşa xotkarın yanına şikayətə gedəcəyəm. Odur ki, Süleyman paşa hökm verdi ki Kərəm adlı aşix harda tapılırsa, onun yanına gətirsinlər. Bundan əlavə bütün qəhvəxanalarda belə aşix oxumağı qədəğən etdi.

Əslinin isə peşəsi daima ağlamaq idi, heç bir yana çıxmırdı. Həmin günlərdə erməni bayramı idi. Keşişin halayında olan qızlar Əslinin yanına gəlib çox üz basdılar ki, heç olmasa bu üç gün bayramı şad keçirib ağlamasın, onlarnan geyinib gəzməyə çıxsın. Əsli bu dəfə razı olub bir dəstə qız ilə bir başqa gəştə çıxdı.

Kərəmin yolu Əsli getdiyi bağın qabağından düşmüşdü. Qızlardan biri Kərəmi görüb onu bağa çağırdı ki bir az oxuyub Əslinin keyfini açsın. Kərəmin sir-sifəti yolun məşəqqətindən xarablaşmış, libası isə olduqca abırsız halda idi. Odur ki, Kərəm qızlara yaxınlaş-

dıqda Əslini o saat tanıdı, əmma Əsli onu tanıya bilmədi.

Əsli:

– Yanşax, haralısan? - deyə soruşdu.

Kərəm, rusiyalıyam – deyə cavab verərkən, Əsli ağlamağa başladı.

Kərəm çalıb oxumaq istəyərkən qızlar bunun təhər-tövrünə, cındır paltarına gülüşməyə başladı.

Əsli isə Kərəmə bir kisə qızıl təklif elədi ki, gedib özünə yaxşı paltar alıb geysin. Əmma Kərəm pulu almaqdan vaz keçdi və sazını kökləyib dedi:

– Xanım, söz istəyirsiniz oxuyum, ancaq mən pul təmənnasında deyiləm. Qulax verin, görün nə deyirəm:

“Şirvan Kərəmisi” havasında

Xəyyatdarım mənə zər-zərbaf bicərdi
İndi çıplaq qaldım, Əsli gülmana
Bir zamanlar daş-qaşnan oynardım
Ehtac deyil sən verdiyin pul mana.

Belə dedikdə Əsli dedi:

– Yanşax nə bildin ki, mənim adım Əslidir baxışlaginən mən bilmədim ki, sən qabaxdan varın var imiş.

Aldı Kərəm:

Yar əlindən düyünlüyəm dağlıyam
Atamın yanında qolu bağlıyam
Bilirsən ki Ziyad xanın oğluyam
Baş əyirdi nöker, nayıb, qul mana.

Əsli tutduğu işdən və Kərəmi yadına salıb ağlamağa başladı və Kərəmin Ziyad xan dediyini ağladığından eşitmədi. Qızla-

rın isə onun ağlamasını aşıxdan bilib, onu bağdan çıxartmaq istədilər. Kərəm isə elə bildirdiki Əsli bu işləri bilə-bilə qəsdilən tutur. Sazını bağrına basıb deyir:

Quru yerdə uryan qaldı bədənim
Mən öləndə kimlər tikər kəfənim
Kərəm deyər yada düşdü vətənim
Bələd yoxdu göstərə idi yol mana.

Əsli ağladığından “Kərəm” sözündən də baş tapmadı. O biri qızlar Kərəmi kənara yetələdilər ki, Əslinin dərdinin üstə bir daha dərd qoymasın. Əsli isə aşığın qovlanmasına razı qalmayıb onu yaxın çağırırdı və bir dəstə gül bağışladı. Kərəm gülü də rədd edib götürür sazını görək nə deyir:

“Şirvan kərəmisi” havasında

Mən yazığı ağlar qoyan bivəfa
Ağlayan kimsəyə gül nə lazımdı.
Əvvəldən yırıbsan tacı-təxtimi
Düşmənləkdə şirin dil nə lazımdı.

Kərəm belə dedikdə Əsli dedi:

– Ay yanşax, əhsən sənə, sən yəqin mənim Əsli olduğumu tanıyısan, özün də Kərəmin təsibin çəkirsən. Hələ Kərəmdən mənə bir soraq verə bilərsənmi. Al bu pulu Kərəmin xatirəsi üçün özünə xərclə.

Kərəm yenə də pulu götürməyib başlayır oxumağa:

Həsretindən yandım-yandım kül oldum
Həm alışıdım birdə möhtədil oldum
Xan oğlu idim xaç pərəstə qul oldum
Qul olan kimsəyə pul nə lazımdı?

Kərəmin ömrünü sən verdin zayə
Mumcur oldun, üz tutmadın Xudayə
Oldum xərəbatı düşdüm səhrayə
Xərəbət əhlinə pul nə lazımды?

Əsli yenə də ağladı. Qızlar isə bu dəfə Kərəmi lap dərvazanın ağzına kimi çıxartdılar. Özləri də Əslini götürüb evə qayıtmalı oldular. Əslinin, bağdan çıxarkən, döşünü açıx görüb Kərəm belə deyir:

“Mirzəcamı” havasında

Sallanıban gələn dilbər,
Yaxan düymələ-düymələ
Məni dərdə salan dilbər
Yaxan düymələ-düymələ!

Al geyinər, yaşıl bürünər
Züflərin yernən sürünər
Yel atar məmən görünər
Yaxan düymələ-düymələ!

Köynəyinin ağzı sarı,
Nə xoş yaradıbdı Tanrı,
Söylə görüm kimin yarı,
Yaxan düymələ-düymələ!

Kəlağayının ucu yaşıl
Süsən sünbülə dolaşır,
Gözəllik sənə yaraşır,
Yaxan düymələ-düymələ!

Kərəm sənə nələr demiş,
Dilini, dodağını yemiş

Kətan köynək, bəndi gümüş,
Yaxan düymələ-düymələ!

Əsli döşünü örtüb:

– Aşix, yənə də torpaq təsibi çəkdin, çox namuslu oğlan-san, – deyərək, evə doğru getdi. Kərəm isə ləngiməyib başqa yol ilən bazara gedib, belində olan qızıl kəmərinin əvəzinə bir dərdizdən bir dəst osmanlı paltarı aldı və hamama gedib yuyundu. Səbahı günü isə Əslinin izinə düşdü. Küçələrin birində Kərəm divara sevkənərək aşix-aşix oynayan uşaxlara tamaşa edirdi. Bunların içərisində olan bir keçəl uşax Kərəmin yanına gələrək:

– Əmi, haralısan? – dedi.

Kərəm:

– Osmanlıyam, – deyərək cavab verdisə də, əmma keçəl inanmayıb dedi:

– Əmi, sən bizim yerli deyilsən və özün də Kərəmsən, sən sevgilin Əsli bizim qonşuda olur.

Kərəm bu xəbərdən şad olub:

– Əsli olan evi mənə göstərsənə – dedikdə, keçəl cavab verdi ki:

– Göstərə bilmərəm, çünki xan onun evini göstərməyi qədəğən edibdir.

Kərəm çox minnət edəndən sonra keçəl dedi:

– Elə isə belə edək, sən mənim dalımcı aralı gəl. Mən oraya çatanda papağımı evin qabağına atıb özüm qaçaram.

Kərəm razı olub keçəlin izi ilə getməyə başladı. Keçəl keşiş olan məhəlləyə çatan kimi papağını məhəlləyə tolladı və qaçdı. Kərəm isə çənəsini yaylıqla bağlayaraq özünü xəstəliyə vuraraq, orada gəzinməyə başladı. Çün Kərəm bilirdi ki Əslinin anası diş çəkəndir.

Bu arada Əsli qapı ağzına çıxmışdı, gördü bir osmanlı yansağı çənəsi bağlı gəzinir. Nə gəzdiyini xəbər aldıqda, Kərəm diş həkimi axtardığını söylədi. Əsli Kərəmi anasının yanına aparıb

ona müalicə etməsini söylədi. Kərəm kürsü üstə oturduqda Əs-
linin anası qızına dedi:

– Qızım əyər bu adam dişini çıxartdıracaqsa sən onun çiyin-
lərindən bərk bas ki, mən dişin çıxardarkən tərپənməsin – və son-
ra Kərəmə – oğlan hansı dişin ağrayır?

Kərəm:

– Dibdəki azı dişim.

Əslinin anası:

– Budumu? – deyər Kərəmin dişini çıxartıb özünə göstərdikdə.

– Yox, ondan bərisidir.

– Bumu?

– Yox, gərək üçüncüsü olsun.

Böyləliklə Kərəm Əslinin sifətini seyr edə-edə bütün azı diş-
lərini çıxartdırdı. Əsli birdən: bu olsa Kərəm olar – deyər bağırır
və onun qanla dolmuş ağzını yaylığı ilə silməyə başladı, anası isə
keşiş xəbərə qaçdı.

Bu xəbəri eşidən keşiş və qardaşı Qara Məlik, arvadı ilə bə-
rabər özlərini yetirdilər Süleyman paşanın yanına və şikayət etdi-
lər ki Kərəm diş çəkədmək mahnası ilə Əslinin otağına girmişdir.

Süleyman car çağırtdırır şəhərə xəbər verdi ki keşişin evini
Kərəmə göstərən adamı ələ versinlər.

Bu xəbəri eşidən keçəl özü paşanın yanına gəlib dedi:

– Paşam, siz Kərəmlə Əslinin nə dərəcədə bir-birlərini sev-
düqlərini bilsəydiz, özünüz onları bir-birinə çatdırılmasına yardım
edərdiz.

Süleyman paşanın vəziri Xacatur erməni olmasına baxma-
yaraq, o da keçəlin sözünü safə çıxardıb dedi:

– Paşa sağ olsun, keşiş çox hiləbazdır biz gərək oğlanla qızı
danmışdırıb onların bir-birinə vurulub vurulmamasını öyrənmə-
liyik.

Paşa adam göndərər Kərəmi Əslinin yanından apardıqda
Əsli Süleyman paşanın üstə bu məzmununda kağız yazıb göndər-
di:

“Möhtərəm Paşam, sizdən xahiş edirəm ki, Kərəmi incitmə-

yəsiz. Mən onu, o da məni olduqca çox sevirik. Keşiş isə din təsibi çəkərək məni onun əlindən alıb diyarbədiyar qaçır?

Kağızı yazan Əsli”.

Əsli sonra ağlamaqda olan Kərəmi belə oxşadı:

“Kərəm şikəstəsi” havasında

Ağlama, ağlama bağrım qan olur

Qoşaram yanına qulları Kərəm

Bir ərzə yazmışam gözəl paşaya,

Özündə degilən dərd-dilin Kərəm!

Kərəm dedi:

– Əslim, mən bir qərib adamam mənim sözüm buralarda ötməz.

Əsli:

Nə qədər erməni varsa, mən özüm bəsəm

İlqarımdan dönsəm kəssin klisam

Deməginə qəribəm, mən də bikəsəm

Çıxart xiyalından onları Kərəm.

Kərəm cavab verdi:

– Əsli sən dua eləki mənim ömrüm burada qutarsın daha məndə lap-tağət qalmayıb.

Götürür Əsli:

Əsli bilir Kərəm xan oğludur xifəti sanlı

Ölərsən babana mən ollam qanlı

İstəsən atdansın əcəm, osmanlı

Hökm edim, talasın bunları Kərəm.

Bu halda Süleyman paşa göndərən qulluqçular bunları pusu-
surdular ki, görsünlər bunlar bir-birinə aşındırlar yoxsa-yox.

Əsli:

Əzəl başdan Kərəm ağlın olsaydı
Qaçırmazdın bədovları quşdarı
Uymaz idin ermənin filinə
Çəkdirməzdin inci kimi dişləri.

Sən xan olub öz yerində qalaydın
Pünhan dərdi şirin cana salaydın
Gəncə gözəlinin birin alaydın
Ağlar qoymayaydın tay-tuşları.

Nahaq uydun sən keşşin felinə
Nələt gəlsin məssəbinə, yoluna
Düşməyəydin naşı, sərraf əlinə
Çəkməyəydin boranları, qışdarı.

Əslimi seçmədin huri, mələkdən
Qara Məlik heç əl çəkmədi kələkdən
Şikayətciyəm zalım, qanlı fələkdən
Yazı yazan belə yazıb işdəri.

Söz tamam olan kimi Paşa göndərən adamlar içəri girdilər və
Kərəmi Paşa çağırıldığını bildirdikdə Əsli ağlamağa başladı və Sü-
leyman paşaya yazdığı məktubu da Kərəmə verdi ki, Paşaya ver-
sin və özü isə yan otağa keçdi ki ağlamağını fərzaşdar görməsin.

Kərəm isə ondan üz çevirib gedən Əsliyə belə deyir:

“Şirvan kərəmisi” havasında

Nə gəzərsən məlul-məlul bu yerdə
Aman Kərəm, məni rüsvay eyləmə,
Məni sənə qismət etsin Yaradan,
Aman Kərəm, məni rüsvay eyləmə!

Kərəm:

Ahu olub bu çöllərə varmasam
Cəfakəş bağbanam gülün dərməsəm
Leyli, nahar gül cəmalın görməsəm
Olacaqdır, günün qara Əsli xan!

Əsli:

Bir namə yazmışam özüm əlimnən
Yalvara-yalvara şirin dilimnən
Xan oğlusan, sən qorxməginən ölumdən
Aman Kərəm, məni rüsvay eyləmə!

Kərəm:

Kərəm deyər mənnən seyrə varmazlar
Bənnə olub sınıx könül horoməzlər
Mən bilirəm səni mana verməzlər
Kim edər dərdimə çarə Əsli xan!

Əsli:

Ağa Kərəm, Sultan Kərəm, Xan Kərəm
Mən qoymuşam bu yolunda can, Kərəm,
Əsli olsun yolunda qurban, Kərəm,
Aman Kərəm, məni rüsvay eyləmə!

Əsli sözünü qurtarıb Kərəmə dedi:

–Kərəm, heç xifət eləmə sən get Paşanın hüzuruna, sənə heç nə etməzlər.

Kərəm götürür belə cavab verir:

Əslim, firqətindən gəldim amana
Mənim çəkdiyim dərd sənin əlindən
Əyildi qamətim, döndü kamana
Mənim çəkdiyim dərd sənin əlindən.

Hicran dərdi, mənə yaman dərd oldu
Dört tərəfim ajdaha oldu, qurd oldu
Dağıldı dəmxanam, yeri yurd oldu
Mənim çəkdiyim dərd sənin əlindən.

Qərib, qürbət elə saldım başımı
Axıtdın gözümdən qanlı yaşımı
Anan çəkdi otuz iki dişimi
Mənim çəkdiyim dərd sənin əlindən.

Mən qurbanam “Əsli” kimi adlara,
Bivəfa olub meyil vermə yadlara,
Xan Kərəmi necə saldın odlara
Mənim çəkdiyim dərd sənin əlindən.

Kərəm sözünü qurtaran kimi Əslidən ayrılıb fərtaş ilə Paşanın yanına getdi. Kərəm gəlməkdən qabaq xanın icazəsi ilə bir diri adamı kəfənə bürüyüb tabuta qoyub məçidin qabağına apar-dılar və bir neçə nəfər diri meyidin ətrafına yığdılar ki, Kərəm gəl-dikdə onu meyit namazına çağırınsınlar, görsünlər əyər Kərəm həqq aşığıdırsa “meyidin” diri olmasını hükmən bilməlidir.

Fərtaşdar Kərəmi Süleyman paşanın hüzurinə gətirdikdə paşa dedi:

– Bu saat meyit namazı qılıb onların işlərin ayırd edəcək –
və təklif elədi ki, Kərəm də namaza dursun.

Kərəm Paşaya baş əgərək, dedi:

– Paşam sağ olsun icazə verin üç bənd söz deyim, sonra namaza duraram.

Paşa izin verdi.

Aldı Kərəm:

Nə səbəbə bükülübsən tabuta
İndi bu dünyadan keçib gedərsən
Zalım keşiş saldı səni hiləyə,
Əcəl şərbətini içib, gedərsən!

Sən nə üçün bürünübsən ağlara,
Ahu kimi sən çıxaydın dağlara,
Vəsiyyət etməyibsən oğul-uşaxlara,
Əl çəkib onlardan, köçüb gedərsən!

Bilmədinmi Xan Kərəmin işini
Çəkdiribdi inci kimi dişini
Niyə qoğalara qatdın başını?
Dünyadan əl çəkib, köçüb gedərsən!

Söz qurtaran kimi paşa dedi:

– Gəl namaza dur!

Kərəm gördü ki, onun sözlərini Paşa düşünməyib ondan belə sual elədi:

– Paşam, buna ölü namazımı yoxsa diri namazımı qılım?

– Əlbəttə meyit namazı, diriyə ölü namazı olarmı?

Odur ki, Kərəm öz niyyətini ölü namazına bağlayıb meyit namazına durdu.

Namazı qurtaranda xan dedi:

- Ay aşığ sən həqq aşığsan?
- Bəli həqq aşığyam!
- Bəs niyə cənazədəkinin ölü ilə diriliyini ayırd etmədin?
- Paşam sağ olsun, mən niyyətimi ölü namazı üstə etmişəm!
- Yəttər, indi bu saat tabutdakın durquzum sənin boynunu

vurduracağam!

– Əyər cənazədən diri adam çıxarsa, mən özümü öz əlimlə öldürürəm.

Doğrudan da cənazənin ağzın açanda gördülərki kişi ölüb. Bunu belə gördükdə Paşa əmr etdi ki, Keşişi, Qara Məlik və keşişin arvadının boyunlarını viursunlar. Keşiş yenə də din iddiası edərək dedi:

– Hər nə etsöz də mən qız vermənəm, əyər o erməni olsa verərəm.

Süleyman paşa keşişin xahişini Kərəmə bildirdikdə Kərəmin əlacı kəsilib:

– Əslinin yolunda dönüb erməni ollam, – cavabını verdi. Bu sualı eşidən keşiş Kərəmin əlindən tutaraq, klisaya apardı ki erməni eləsin.

Bütün müsəlman və xaçpərəstlər klisaya doluşmuşdular. Müsəlmanın dönüb erməni məzhəbinə keçməsi erməniləri şad, məhəmmədiləri isə peşiman etmişdi. Keşiş Kərəmi klisanın qapısında saxlayıb:

– Əvvəl bu libasını çölə tullamalı və sonra içəri girməlisən ki, səni zəməzəm suyunda çimizdirək, – dedikdə Kərəm cavab verdi ki:

– Keşiş, mən Məhəmməd peyğəmbəri tərk edib İsa peyğəmbərin hüzuruna gəlmişəm, icazə ver İsa peyğəmbərə bir neçə söz deyəcəyəm.

Cəmaət keşişi razı saldıqda, aldı Kərəm görək klisadakı İsa şəklinə nə deyir:

“Yanix kərəmi” havasında

Damənində qalmışam çağırıram səni
Sən yetiş dadıma, ya İsa mənim
Bir tuqu boyluya aşix olmuşam
Nə tutub yaxamdan bu tərsa mənim.

Bunu eşitcək, Keşiş Kərəmə bir sillə vurub dedi:
– Yava, əyər tərsayam, niyə dönüb mənim dinimi qəbul edir-sən?

Kərəm:

Bülbül olan zovq eləyir bir gülü
Bir saata əvəz billəm min ili
Tərk etdim Quranı, sövdüm İncili
Məsçidim olubdu klisa mənim.

Kərəm ətrafa göz gəzdirib gördü ki, bütün müsəlmanlar Kərəmin tutduğu işə kor peşiman ağlayırlar. Ona görə belə dedi:

Fələk ağlar qoyub məni, gülməyəm
Yaylıq alıb göz yaşımı silməyəm
Kərəm deyər mən dinimdən dönməyəm
Yetişsin dadıma Murtaza mənim.

Bunu eşidən müsəlman cəmaəti Kərəmi bayax, əl üstə Paşanın yanına gətirdilər. Paşa da bu işə şad olub keşişə bir də təklif elədi ki, qızın ona versin və yoxsa onu hər halda öldürəcəkdir.

Keşiş Süleyman paşadan qırx gün möhlət istədi və üzr də gətirdi ki bu vaxt ərzində o, toy bisatına hazırlaşacaq, çünkü Əsli onun oğul bərabəri bircə evladıdır. Onun toyunu xar keçirmək istəmir.

Xaçatur Vəzir, Süleyman paşanı qandırdı ki, keşişin sözünə inanmasın o, qaçmaq üçün fürsət axtarır. Keşiş yalvarıb üç gün möhlət aldı. Süleyman paşa keşişi buraxıb, qardaşı Qara Məliki onun əvəzinə girov alaraq, həbsə saldı ki, əyər keşiş qaçarsa onun başını vurdursun.

Keşiş üç gün ərzində bir zərgara üç düymə qayırtdırıb onlara tilisim duaları oxuyub, Əslinin döşlüyünə tikdi ki, Kərəm onu aç bilməsin.

Üç gün tamam olduqda, Süleyman xanın adamları kəcavə gətirib Əslini Kərəm üçün aparsınlar. Əvvəldən hazır edilmiş cəlli-çıraqlı bir otağın ətrafındakı su qablarını keşiş gizləndə yağ ilə doldurubmuş ki, Kərəm İsm-əzəmin təsirindən yananda su əvəzinə o yağları onu üstə töksünlər ki, daha da bərk alışsın.

Kərəm, kişinin hiləllərindən xəbərdar ola bilməyib sazını döşünə basaraq Əslinin yanına girdi və gördüki Əslinin rəngi sapsarıdı. Ondan sual elədi ki, Əsli, olmaya xəstəsən niyə saralıb solursan?

Əsli:

“Kərəm, keşiş bu döymələri mənim döşümə tikəndən bəri ürəyim sıxılır heç könlüm açılmır – dedikdə. –

Aldı Kərəm:

“Zarıncı” havasında

Ağalar ağası, şahların şahı
Açılsın Əslidən düymə, mən öldüm
Bir adı Qəşəmşəm səməndi düldül
Açılsın Əslidən düymə, mən öldüm.

Belə dedikdə Əslinin döymələrindən biri öz özünə açıldı. Əsli bunu gördükdə, Kərəm, Mövlana qurban olum, dua elə o birisilər də açılsın – dedi.

Kərəm:

Alıbdı gözümlü nə qara duman,
Çəkərəm qəlbdən bir Allah aman,
Sıdqılən çağır ram, ya on iki imam,
Açılsın Əslidən düymə, mən öldüm!

Bu halda döymənin biri də açıldı. Əslinin rəngi bir az açılmışdı, Kərəmdən xahiş elədi ki, bir də dua eləsin ki, ta döymənin üçüncüsü də açılsın.

Kərəm:

Mənə kömək eylə aman dadigar,
Bilirsən ki, bu qəlbimdə nələr var,
Müşküllər həll edən, ya Qulu Qənbər,
Açılsın Əslidən düymə, mən öldüm!

Bu əsnada açılan düymələr də yenidən bağlandı, Kərəmin isə ağzından alov qalxdı və belə deyərək yatır yerə:

Atan keşiş klisadan kəndi var
Ermənidir bilmək olmur fəndi var
Bir düymənin səksən səkkiz bəndi var
Açılmır Əslidən düymə, mən öldüm!

Bahar olcaq, dağlar, qarın ərisin,
Kərəm, ömrün bu qürbətdə çürüsün
Düymə kəsən zərgar qolun qurusun
Açılmır Əslidən düymə, mən öldüm!

Kərəm sözünü qurtardıqda alov onu bürüdü və alışıb yanmağa başladı. Əsli, Kərəmin yanmağını görcək haray salaraq su qablarını gətirib içində olan yağları Kərəmin üstə tökdü və qablarda yağ olduğunu bilincə keşişin fəndini duydu. Lakin iş işdən

keçmişdi. Kərəm alovun alışmasından kül olmuşdu.

Əsli bu minval ilə on gün Kərəmin külünün yanında ağladı.

On gündən sonra keşişin arvadı qızını yoxlamağa gəlib gördü ki, Kərəm yanib kül olub, qızı Əsli isə külün yanında ağlamaqdadır.

Anasını pəncərədən görüb Əsli götürür görək nə deyir:

“Yanık kərəmi” havasında

Zalım keşiş məni candan eylədi,
Ana, – Kərəm yandı – deyib ağlaram.
Çərx altında mən çatmadım arzuma
Ana, – Kərəm yandı – deyib ağlaram.

Anası dedi:

– Qızım, adam da öz özünə yanarmı?

Əsli:

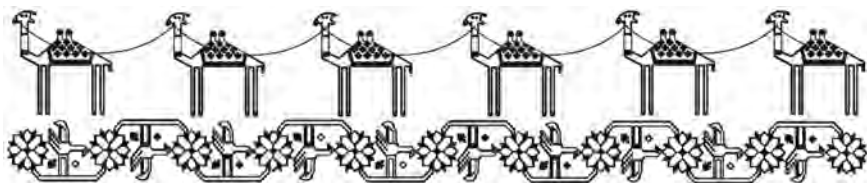
Atam tarımar olsun tacı təxtində
Qaralar yazalıb mənim bəxtimdə
Məni ağlar qoydu cəvan vaxtımda
Ana, – Kərəm yandı – deyib ağlaram.

Gödək etdin sən Əslinin dilini
Əgdin qamatini бүkdün belini
Gözümünən görürəm Kərəm külünü
Ana, – Kərəm yandı – deyib ağlaram!

Əsli pərakəndə saçı ilə istədi ki, Kərəmin külünü bir yerə yığsın saç od tutub Əslini də yandırdı.

Süleyman paşa işdən xəbərdar olub, keşişi, Qara Məliki, keşişin arvadını və düymə qayıran zərgəri də bir araba odunun oduna yandırdı.

Son.

Ərtoğrol Cavid

“ORDUBADLI KƏRİM”

DASTANI HAQQINDA

“ORDUBADLI Kərim” nağılını sevdiren ondakı realizm, obrazlardakı aktivlik və səmimi ifadəsidir.

Nağılın əsas teması aktiv qadın aşiqi Susanı verməkdir. Onun hökmü ağırdır: bağladığı aşiqlər qırxa çatanda hamısının boynunu vurduracaq. Folklorda dərin optimizm var, heç bir nağıl oxucuda pessimistik passiv əhvali ruhiyyə oyatmaz. Qəhrəman məğlub olsa belə (“Koroğlu”, “Nəbi”...) oxucuda intiqam duyğusu oyadır. Nağılın optimist konsovka ilə bitməsi üçün Susəndən məharətli Ordubadlı aşiq Kərim obrazı yaradılmış.

Bu real tema real şəraitdə cərəyan edir. Nağıl boyu şüurun təsəvvür etmədiyi, dərk etmədiyi bir yer yoxdur. Kərimin uşaxlığından, pul oğurlamasından başlamış keçəllə şərik olması, bağ salması, aşiqlik etməsi, Susan xanım ilə danışması, dəyişməsinə qədər hamısı realdır. Bu reallıq həyatı təhrifsiz verməklə xalq üçün daha qiymətliyədir. Bir çox nağıllardakı devlər, cinlər, şeytanlar, gələcəyi yuxuda görmə, falçılar, ilahi qüvvəli nurani kişilər... yoxdur. Bu kimi real nağıllar xalqa həyat mübarizəsinin, həyatda aktiv olmanın yollarını bədii formada təsvir edir, öyrədir.

Nağılın baş obrazları heç şübhəsiz ki, Qafanlı Susan xanım

və Ordubadlı Kərimdir. Bunların hər ikisində dərin aktivlik var. Susan xanımın aktivliyini, ardıcılığını isbat üçün onun 39 aşıqı bağlamasını, Kərimlə gərgin deyişməsini, məğlub olmasına baxmayaraq tam təslim olmamasını, yenə deyişməsini göstərmək kifayət edər. O öz hərəkətlərində kəskin və qətidir. Keşişlər ona Kərimi bağlamağın yeni söz deyə bilmədiklərindən Susan xanım onların boynunu vurdurur. Əyər Kərim ona təslim olsaydı bəlkə də Susan xanım qırx aşıqı öldürərdi. Bu qədər kəskin davranış bu obraza, hakimlərə aid cəzaperəstlik xüsusiyyətlərini verir. Susan xanım çox məğrur qadındır. Kərimə gəlincə o daha aktivdir. Mollasının kötəyindən qurtulmaq üçün oğurluq edir, atasından oğurladığı pulu geri verirkən özünü sərbəst, iradəli insan sayır, pulu almaq üçün mallasını qorxudur, yaşamaq üçün zəhmət çəkir, keçəllə şərik olub bağ salır, ən nihayət aşıqların qorxub qaçdığı Susan xanımla poetik müsabiqəyə cürət edir. O, ölümündən qorxmur. O, tam mənası ilə optimistdir. Hansı bir adam bu nağıldan Kərimin bədbin olduğu yeri tapa bilər? Heç kim. Onu soyuqda bağliyrkən, donuz damına salırkən söylədiyi hər misrada sarsılmayan sevinc, səmimilik, optimizm vardır. Kərim obrazını sevdirən onun bu xüsusiyyətləridir. Nağıldakı başqa obrazlardan da maraqlıları vardır.

Din nümayəndələri olan molla və keşişlərdə bir məxfilik vardır. Kərimin müəllimi molla çox hiyləgərdir, hiyləgərliyin səbəbi də pulpərəstliyidir. Kərimi pul gətirməyə məcbur etmək üçün onun pul gətirməyən başqa yoldaşını döyür. Kərim anlıyır ki, pul gətirməyən döyüləcək. Molla həm də qorxaxdır. Kərimin gecə yarı molların qadınına, – atam balta ilə gəlir, – deməsi ilə molla tələsik qonşulardan pul yığıb Kərimə verir. Keşişlərdəki mənfilik Susan xanım Kərimə ərə getməkçin (o əhd etmişdi ki, kim mənə bağlasa ona gedəcəm) İslam dinini qəbul etməsinə mane olmalıdır. Onlar qatı dinçilərdir. Lakin yuxarıda söylədik ki, Susan xanımda ardıcılıq var. Buna görə də o, keşişləri dinləmiyib öz işində davam edir. Din nümayəndələri tənqidi görüşlə verilib.

Millətpərəstlik, dinpərəstlik elementləri daşıyan bir erməni qarısı da tənqid olunmuş. O, Susanla Kərimi bir kəcavədə görürkən acıqlanır ki, neçün müsəlman oğlunu bağliya bilmədin. Nağılda qarı belə məğlub edilir. O, Susan xanımdan sazı alıb, Kərimlə deyir, lakin Kərimin sarsıdıcı, pərtedici ifadələrinə davam edə bilmir.

Bu kimi insanların tənqidi və müxtəlif millətli, müxtəlif dinli sevginin qalib olması ən müsbət tərəflərdəndir. Kərimin Susan xanıma olan sevgisi məğlub edilməzdir. O, Kərəm kimi göz yaşı, bayılma ilə inləmir, onda iradilik vardır. Məzmunu və ideologiq doğruluğu, sağlamlığı ilə bu nağıl tam mənası ilə çapa layiqdir. Nağılda prinsipial yanlışlıq yoxdur, əksinə nağılın hər xüsusiyyəti ona yeni bəzək, maraq verir. Nağıla müsbətlik verən bir çox cəhətlər vardır: reallıq, aktivlik, din və millətpərəstlik əleyhinəlik, səmimilik...

Bu qədər maraqlı teması olan “Ordubadlı Kərim” nağılının ifadəsində də maraqlılıq, axıcılıq, səmimilik vardır. Bəzən gülücü təsvirlər vardır. Məs: Kərimin Qafan şəhərinə getməsinə bilən atasına arasında hadisə belə verilir:

“Qasım kişi:

– Arvad tez ol sən yəhəri, mən də kəhəri hazır edək, yoldan onu qaytarmaq lazımdır.

Ər-arvad tələsdiqlərindən arvad dəhrəni, kişi isə at yerinə öküzü açıb gətirdi. Qasım arvadını görüb:

– A köpək qızı dəhrə demişdim?

– A kül baş, bəs öküzə minəcəkdin?

Nə müxtəsər Qasım kişi atına səvar olub oğlunun dalınca çapır”.

Bu kimi ifadə forması oxucunu heç yormaz. Mənzum parçalarda da axıcılıq vardır. Məsəla:

“Kərim:

Aşx bir beyit söyləyər,
Eşitginən bu güftarım,

Sazım sənə peşkəş olsun
Sən olginən mənim yarım!”

İfadələrdə ümumi səmimilik vardır. Xüsusən Kərimlə Susan xanımın danışığında gizli, daxili bir meyil hiss olunur. Lakin bəzən çox açıx-saçıqlığa təsadüf olunur, vulqar hiss coşğunluğu, təsvirlər var ki, az olduğundan qala bilər. Məsələ:

“Kərim:

Ordubaddan gəlişim
Qafan şəhərinə vətən dedim
Mənzilimdi qoynun içi
Soyunuban yataq dedim”.

Mənzum parçaların formal tərəfindən danışarkən bölgülər zəifliyini və qafiyələrdəki ümumi pozuqluğu göstərmək lazımdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bunların yeganə səbəbi varsa, o da məzmunu doğru vermə, məzmunun formadan üstünlüyüdür.

Mənzum parçalarda müəyyən fikir vermək üçün ağır bir mane vardır, qafiyələr-qafiyədar sözlər səbəbi ilə çox vaxt mənasız misralara təsadüf olunur. Folklorda bu çətinliklərdə yarım qafiyədar kəlmələr işlənir. Burada məzmun verilir və forma da bir dərəcəyə qədər saxlanılır. Bu tipli qafiyələrdə uyğun olan yalnız bir hərf olur. Məsələ:

“Susan xanım:

Eşit Susanın sözünü
Çəkmə əşvə-nazını
Mən ki gördüm üzünü
Sən bilqar müsəlmanın.”

1-ci və 3-cü misralardakı söz+ünü, üz+ünü qafiyələri kökündə yalnız bir hərf uyğundur, nəinki bir heca. 2-ci misra qafiyəsindəki saitlər isə qalındırlar. Hər üç kəlmə köklərində uyğun olan yalnız bir həfddir:

Söz+ünü, naz+ını, üz+ünü. Bu 4 misranın heca bölgülərindəki, hecaları da məvazi deyil.

4+4   2+3+3 || zæifdir

4+4   4+3   yanlıştır.

 $4+4$ $4+3$

4+4 əvəzinə belədir: 4+4

Lakin doğru qafiyələr də yox deyil. Bu bəndi nəzərdən keçirək:

“Haca gedən olar hacı 4+4

Şirin ağzım etmə acı 4+4

Minnət olsun Məryəm bacı 4+4

Mənə bir əlac, bir əlac". 2+3+3

Buradakı “hacı”, “acı”, “bacı” kəlmələrində bir hərif deyil, bir heca uyğundur (c1).

Yuxarıda göstərdik ki, məzmunu doğru verməkdən ötrü çox vaxt mənzum parçalarda pozuqluqlar olur. Bu səbəblə metrik pozuqluqlar olan misraların çoxusu uzun getmişdir.

Məsələ:

“Səryaqıfa verin yası,

Silindi könlümün pası,

Aşix Kərimin öz butası,

Yarı gördüm, yarı gördüm”.

Bu parçanın sxeması belədir: 4+4

 $3+3+2$ $5+4$

4+4

3-cü misranın fikrin saxlıyıb, qısaltmaq çox da asan deyil. Bu bənddə daha uzun misra var:

“Göydə məlaiklər vurur gərdişi,
Cəmalını görəndə mat olar ayın on beşi,
İncidən, mərcandan, dürdəndir dişin,
Şəhdi şəkərdir, baldı dodağın”.

Quruluş 6+5 lə getməli ikən belədir

$$\begin{array}{r} 6+5 \\ \underline{10}+5 \\ 6+5 \\ \underline{5}+5 \end{array}$$

Bu bəndin 2-ci misrası tamamilə uzun, 4-cü misrası bir heca qısadır. Doğru halda belə vermək olar (metrik yanlışlıqları düzəltmək mümkündür. Çap olarkən ifadələrdəki xalq koloritini pozmadan islah etməli):

“Göydə məlaiklər vurur gərdişi,
Görəndə mat olar ayın on beşi,
İncidən, mərcandan, dürdəndir dişin,
Şəhdi şəkərdirmi, balmı dodağın?”

Bundan başqa 3-cü misrada nəzəri cəlb edən bir xüsusiyyət vardır. Biri-birinin ardıca gələn 5 hecada “d” səsi var ki, tıqqıltılıq yaradır.

(İncidən, mərcandan, dürdəndir dişin)

Bəzən məzmunun tam verilməsi və formanın II dərəcəli olması prinsipi qısa misalların da yaranmasına səbəb olur. Misal üçün bu bəndi alaıq:

“Susan xanım:

Ordubaddan dad edib gəlmişən
Söylə cavabını bilim, müsəlman
Viran gönlüm, bağrım başın dəlmisən
Söylə cavabını bilim, müsəlman”.

İlk misra qısadır. Doğru halda belə vermək olar:

“Ordubaddan dad edibən gəlmişən.
Söylə cavabını bilim müsəlman...”

Yaxud:

“Sən ki məni ad elədin
Sağ ol, Güllər xanım, sağ ol
Viran gönlüm şad elədim
Sağ ol, bacım, sağ ol”.

Son misra qısadır. Halbuki 2 bənd sonra bu qısa misra normaldır:

“Sağ ol mənim bacım sağ ol”.

Nağılın leksikonuna diqqət edilirsə, bəzi maraqlı misallar görülür. Bir çox yerlərdə canlı xalq dilində işlənən kəlmələrə təsadüf olunur.

“...ona görə sən yerini dəyişdirib, xəzinə olan evdə yatmalısan ki, sənə sədəmə toxunmasın”...

Cümlədən aydın olur ki “sədəmə” sözü zərər, ziyan mənasındadır.

Yaxud:

“Günlərin bir günündə Kərim baxıb görür ki, bağın suyu çox ləhə gəlir”.

“ləhə” sözü bulanıx mənasındadır.

Sonra:

“...Məryəm xanımın əşqinə deyərək uşaqları çür elədi”

Daha sonra:

“Qarı:

Qarılığım ləlIGIN olub”

Bu kimi misallar yenə var. Əsərlər çap olarkən bu kimi sözləri aydınlaşdırmaq üçün lüğətçə yaxud kommentarilər verməli.

Bir çox sözlər var ki, ədəbi dildən alınmış, lakin dəyişilmiş xalq dili xüsusiyyətini, dialekt xüsusiyyətini almış.

Leksikonda bəzən köhnə tərkiblərə də təsadüf olunur. Bunlar çox azdır. Bu cümləni alaq.

“Vəqti müəyyəndə Susan xanım öz kəcavəsinə minib kənizlərin müşayiətilə, meydana gəlir və ...”

Yaxud yarım dini, yarım fəlsəfi mənə daşıyan bu cümlə:

“Məryəm xanım:

Məryəm xanımam ol həyatdan,

Abu atəş, xakü baddan”

Bu tipli misallar yenə vardır. Köhnə ifadələrə baxmıyaraq xalq dillinə yenicə girən kəlmələr də var.

Misal üçün:

“Abuatəş, xakü baddan

Qorxum yoxdur kamandatdan

Tikdirmişəm qala aşır”

“Kamendat” əvəzinə “Kamandat”

Söylədik ki, bir çox sözlər ədəbi dildən alınmış, xalq ifadə xüsusiyyətlərinə tutulmuş.

“Həmin gecə Kərim firsətdən istifadə edib...”.

“Firsət” kəlməsinin əsli “fürsət”dir.

“...Kərim isə cəvabındə: molla əmi, atam daldan top-tüfənk-lə gəlir...”.

“Susanı bağlar içində
Yarı gördüm, yarı gördüm
Bulul otaqlar içində”

“billur” əvəzinə “bulul”, bu xüsusiyyətlər təxminən bütün dialektlərdə birdir.

“yərbiyərdən ğoğaladın üstümə
Nə durmusan şirin canım qəsdinə?”
“qovğa” əvəzinə “ğoğa”.

“Aşığını salma gözdən,
Möhübbətini kəsmə bizdən”.
“məhəbbət” əvəzinə “möhübbət”.

Bəzən bir kəlmə bir necə formada işlənib, qəti forma yoxdur. Maraxlı bir misal vardır. Kökü “qanat” olan iki kəlmə bir misrada yan-yana işlədilmiş, lakin hərəsi müxtəlif formada:

“Aşıx, nə yerdən gəlirsən?
Bu nə yerdə vətən dedin?
Qənətdi quş qanat salmaz,
Havalardan ötən dedin?”

Nağıl boyu bir çox dəyişmələr, hərf dəyişmələri var ki, ən çox dialekt xüsusiyyətinə aiddir. Bu momentlər nağıl danışan aşığının Azərbaycanın Dağıstana yaxın rayonlardan olmasını hiss etdirir. Əsas hərf dəyişmələri bunlardır:

1. “o” hərfi əvəzinə “u” (o→u). Bu ən çoxdur.

“-Bəs nə?! Sənin xəmirin başqa şeydənmi yuğurulub?”.

“...o gəcə xəzinə olan utaqda saldı ...”

“Molla çaşdığından şalvarını tərs geyib, bayıra çıxır və burc-xərc, daş-baş...”

“Biz Qafan şəhərindən təza gəlmişik özümüz də çox yurğun olduğumuz üçün...”

“Kərim bu surağdan sonra...”

“...anası gördü ki, oğlu qultuğunda bir yekə...”

“Susan xanım bu sözdən qəzəblənib, dil dudağını gəmirirdi”

“...Kərim yurğan döşəyin üstü əvəzinə altına girib uzanır”

“Səkkiz evi var, ucağı yeddi”

2. “ö” hərf əvəzinə “ü” (ö→ü).

“İgit gərək öz odundan,
Güc qürsətə quvatından...”

“Kərim:

Aşix Kərim edir pəyaz,
Ovlaşır ürdəklə oyaz”

3. 2-cinin əksi olaraq, “ü” əvəzinə “ö” (ü→ö).

“Kərim mollanın bu sözündən qorxuya döşüb...”

“Anam nə çəkirsən nala,
Gör nə şirin olar bala,

Kəriməm döşdüm abdala”

“Güllər xanım barmağındakı brilyant özüğü çıxartıb, dövrə yığana verir...”

“Köpək kimi sən haplama
Yeri köpə girən qarı”

Daha maraqlı bir bənd vardır.

“Susan xanım:
Əşigimi mən körətərəm
İp salıb sörütərəm
Ağac altda çörütərəm
Görsət kimdir havadarın?”

“Kimlər başını qırxıb, kimlər su saldı?
Nə dua oxuyub ölgücün çaldı?”.

4. Çox yerdə “e” hərfi “ə”yə keçib (e→ə)

“...şeytana papaq tikən bir adam idi”

“sənin xəmirin başqa şeydənmi yuğurulub

“bu gecə göydan yərə min bir bəla ənəcəkdir”

“...bundan sonra sənə dərs lazım dəyildir”

“...bir yətim keçəllə ortaqlı olub...”

“Məryəm xanım:

Bəş gün burda saxladaram”

“Kəriməm gündüz gəlmişəm

Əy qız dərini bilmişəm”

5. Bəzən həm “e” və həm də “ə” hərifləri əvəzinə “i” hərfi vardır (e,ə→i).

“Qarı ... Susan xanımı mizəmmətləyir ki...”

“Bəs nicə oldu?”

“Hərdən bir örpək altından,

İləyir tamaşa xalların”

“yolda...bir niçə erməni qızları çıxır”

“Nə xoş gündə ağacların əkilib,

Mixəyli bağ, darçınlı bağ, hilli bağ!”

6. “d” hərfi əvəzinə “t”. Bu çox dialektdə var.

(d→t)

“...bu dəfə xəzinə utağında yatırtıb qaravul qoysunlar”

“...oğlum, apar saz da sənə ana sütü kimi halal olsun.

“Bəş gün burda saxlataram

Qollarını bağlataram

Gah güldürürəm, gah ağlataram

Çəkdirrəm səni dara aşix!”

7. “ğ” əvəzinə “q” (ğ→q)

“Kərim sözünü tamam edib, ortaqına dedi...”

“...özüğü çıxartıb, dövrə yıqana verir və...”

“Buraya yıqılan canlar nə deyər bizə?”

8. 7-cinin əksi olaraq “q”nin “ğ”ya keçməsi (q→ğ)

“...iki nəfər aşix ayaqlarını suya salıb...”

“...ona görə başmağlarını qabağına qoydu ki...”

“...usta, bir qədər ayağ saxla, bax gör nə deyirəm”

“Evlərinə çatdığıda anası gördü ki...”

“...oğlu onlardan qisas almağ fikrindədir”

“ovlaşır ördəklə ğaz”

“...aşixlərin qırxının da boynunu vurduracağıdır”

9. Bəzən “e” hərfinin də “ö”yə keçməsi görünür (e→ö)

“Mən səni sövdüm gümansız”

“Söversən sən pərvərdigarı”

Bunun səbəbi xalq canlı dilində “sevmək” feili əvəzinə “sövmək” forması olmasıdır. Bu xüsusiyyətlərin çoxu nağılı danışan aşığın ləzgi dili təsirli rayondan olmasıdır. Çap edilirkən islah ol-

ması yaxşıdır.

Qrammatik momentlər də vardır.

Fonetik moment metotez və assimlyasiyadır. Hər yerdə “kilsa” əvəzinə “klisa”dır.

“Susan xanım kənziləri Məryəm və Güllü xanım ilə bərabər klisayə gedirdilər”

Nağılda çox təsadüf edilən assimlyasiyadır. Belə bir cümlə vardır:

“Molla pulları görcək gözləri Abulqasım pişginin gözləri kimi par-par paralladı və...”

Əvvəla təşbihin özündən xalqın din nümayəndəsi mollaya olan münasibəti duyulur. İkincisi “parılladı” sözündəki “l” səsi “d”yə təsirlə (parıldadı) onu “l”ə çevirib.

“Molla çaşdığından şarvarını tərs gəyib bayıra çıxır...”

“Şalvarına” kəlməsindəki “r” səsi “l”ə təsir edib “r”ə çevirmiş.

“Kərim dinməz oların üstünə əl qalxızıb...”

“onların” sözündə “l” səsi “n”ə o qədər təsir etmiş ki, hətta əritmiş.

Sintaktik xüsusiyyət çox vaxt olduğu kimi danışılırkən buraxılmış yanlışlıqdır.

Məs: bu cümlədə xəbərin yeri doğru deyil

“...atasının pullarından 360 qızıl oğurlayıb, səhəri aparıb verər mollasına”.

“verər” xəbəri “mollasına” tamamlığından sonra gəlməli idi:

“...səhəri aparıb mollasına verər.”

Burada “verər” müzare feilinin başqa zamanı əvəz etməsi də vardır.

Aşağıdakı cümlədə mübtəda ilə xəbər arasında kəmiyyət bağlılığı pozulub:

“...bir adam gəlib çıxsə, bunun belə yatışını görüb, bizə əyb eləməzlərmi?”

Mübtəda təkdir (bir adam), xəbər cəm (eləməzlərmi) ya xəbər tək olmalı, yaxud mübtəda atılaraq şəxssiz cümlə olmalıdır.

“bunun belə yatışını görüb, bizə əyb eləməzlərmi” (kim? Onlar) Az-çox maraqlı qrammatik, morfoloqik xüsusiyyətlərdir. Hər yerdə “o” işarə əvəzliyi yerində “ol” verilir.

“Məryəm xanım ol həyatdan...”

III şəxs əvəzinə “ol” işlənmiş:

“Ol kimdir onun mənasından xəbərdar”

Daha sonra ardıcıl iki misrada bu hal görünür:

“İldə bir qəynara gələn

Ol odsuz qazan bizimdir

İncil ilə ol klisa

İsa ilə Məryəm bizimdir.”

Feillərin bağlama forması da köhnədir.

“Susanam qəynəyib daşdım,

Daşiban həddindən aşdım...”

Feilin kökü+ıban, ibən, uban, übən köhnə bağlama formasıdır.

“Yara degilən incilərin düzdürsün,

Düzdürübən, Kərim canın üzdürsün”

Maraqlı burasıdır ki, bu növ bağlama forması misranın əvvəlində və əvvəlki misranın son sözü kökündəndir.

Əksər yerlərdə kökünün son səsi “r” və “l” I şəxs müzare feili qısaldılmış. Bir nümunə alaıq:

“...mən sənin əlini Məryəm xanımın əlinə çatdırram”

Normal halı “çatdır+ar+am” olan, bu feilin müzare zamanı şəkilçisi (ar,ər) atılmış və onun yerini feil kökünün son hərfi tutmuş:

“Çatdırmaq” feilindən:

“çatdır+r+am”, yaxud,

“yorulmaq” feilindən:

“yorul+l+am”

“ ...

Gah güldürəm, gah ağladaram

Çəkdirəm səni dara aşır!”

Güldür+ər+əm əvəzinə güldür+r+əm

Çəkdir+ər+əm əvəzinə çəkdir+r+əm.

“ ...

Meydan sovurram başına

Çıx meydandan, ey müsəlman!”

Sovur+ar+am əvəzinə sovur+r+am.

“ ...

Girib həşr sallam meydanda

Sıdqi gönlündəkin billəm, müsəlman!”

Salar+am əvəzinə sal+l+am

Bilər+əm əvəzinə bil+l+əm

Daha bir moment. Feillərin şərt formasında. Şərt forması şəkilçisindəki “a” səsi “o”ya və “ə” səsi “ö”yə keçib. (a→o və ə→ö). Məs:

“ ...

Ağac vurson min yüz, min yüz
Öldürsən də yatmaram yalqız...”

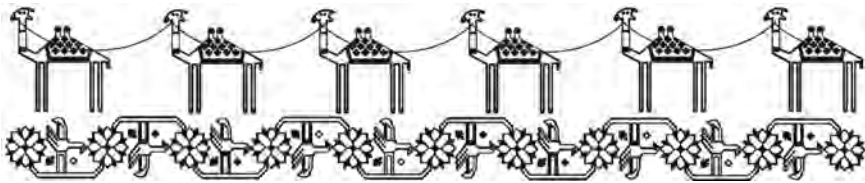
“vursan” feilindəki “a” səsi “o”ya və “öldürsən” feilindəki “ə” “ö”yə keçmiş.

“gəzdirsən” feili əvəzinə “gəzdirsən” verilmiş.

Bu xüsusiyyət də Azərbaycanın şimal rayonları dialektlərinə aiddir.

Nağılın ümumi və xüsusi tərəflərini göstərdikdən sonra, söyləmək olar ki, “Ordubadlı Kərim” nağılı çapa layiqdir, prinsipial yanlışlıq yoxdur.

25.08.1939

ORDUBADLI KƏRİM

İZƏ hardan nəql edim? Ordubad şəhərindən. Ordubadda Qasım adlı bir kişidən. Qasımın 10 yaşında bir oğlu var idi ki, mollaxanada dərs alırdı.

Kərimin mollası çox fəndgir, pulpərəst, şeytana papağ tikən bir adam idi.

Molla bir günü Kərimin qarşısında bir uşağı nahaqdan dögməyə başladı. Kərim bunun səbəbini xəbər aldıqda molla dedi:

– Bu uşağın təqsiri ondadır ki, bir ilin ərzində mənə üç yüz altmış qızıl verdiyiniz halda bu vaxta kimi heç biriniz bir qəpik gətirməmişsiniz.

– Molla əmi, elədə məni də dögərsizki.

– Bəs nə. Sənin xəmirin başqa şeydənmi yoğurulub?

Kərim molların bu sözündən qorxuya düşüb pul gətirməyə mollasından izn istədi və evə qayıdarkən öz-özünə fikir elədi ki, əyər atasından 3 yüz altmış qızıl istəsə hərgiz verməyəcək, ondan yaxşısı budur ki, bir əməl eləyib atasının xəzinəsini kəssin.

Ona görə də evə gəlib anasına deyir ki:

– Ana bu gün mollam kitaba baxıb demişdir ki, “bu gecə göydən yerə min bir bəla əncəkdir. Ona görə sən yerini dəyişdirib, xəzinə olan evdə yatmalısən ki, sənə sədəmə toxumasın”.

Anası oğlundan da sadəlövh olduğundan oğlunun yerini o gecə xəzinə olan otaqda saldı. Kərim isə o gecə orada yatdığıda atasının pullarından 360 qızıl oğurlayıb, səhəri aparıb verə mollasına.

Molla pulları görcək, gözləri Abul Qasım pişiginin gözləri kimi par-par parılladı və Kərimə dedi:

– Oğlum, bundan sonra sənə dərs lazım deyildir. Sən artıq dərslərini almışsan. Bundan sonra get kefində ol, bir gün gəl beş gün gəlmə.

Amma 7 ay üstən keçəndən sonra, mollanın dişi qana batıb, yenə də həmin kələyi işlətdi. Kərim evə gəlib xəzinə olan evdə yatmaq istədikdə ata-anası qızılların Kərim tərəfindən oğurlanmasını qət elədilər. Atası arvada tapşırırdı ki, Kərimi bu dəfə xəzinə otaqında yatırıb qaravul qoysunlar.

Həmin gecə Kərim fürsətdən istifadə edib pullardan oğurlarkən anası iş üstə oğlunun əlindən yapışır və kişisini haraylayır ki:

– Tez ol gəl, oğrunu tutmuşam, Qasım kişi yaraq-əsəbblə gəldikdə, deyir:

– A kişi oğru deyil oğlundur!

Ata-anası bu oğurluğun səbəbini soruşduqda Kərim əhvalatı onlara nəql edir və ata-anasını inandırır ki, qabaq oğurlayıb apardığı pullarını molladan geri gətirəcək. Odur ki, Kərim gecə ilə mollanın evinə gedib qapını döğür. Mollanın arvadı qapını açıb Kərimi görəncə mollaya müjdə verir ki, Kərim pul gətirmişdir. Kərim isə cavabında deyir:

– Molla əmi, atam daldan top-tüfənk ilə gəlir, 360 qızılı geri istəyir.

Molla çaşdığından şarvarını tərs geyib bayıra çıxır və borc-xərc, daş-baş 360 qızıl düzəldib Kərimə verib rədd edir.

Kərim pulları gətirib atasına verdikdə atası ona deyir:

– Bax indi mənim oğlumsan.

Kərim isə - yox ata məndən sənə daha oğul olmaz - deyərək baş götürüb evdən gedir və bir yətim keçəllə ortaqlaşaraq bağ işləməyə üz qoyur. Və yeddi il ərzində gözəl, mənzərəli bir bağ salır.

Günlərin bir günündə Kərim baxıb görür ki, bağın suyu çox ləhə gəlir. Belin çiyinə qoyub arxın izilə gedir görür ki, iki nəfər aşırı ayaqlarını suya salıb suyu ləhələyirlər. Kərim dinməz onların üstünə əl qalxızib vurmaq istədikdə aşırıqlar deyir:

– Ay oğlan, niyə bizi vurursan. Biz Qafan şəhərindən təzə gəl-

mişik, özümüz də çox yorğun olduğumuz üçün burada dincəlirik.

– Əmilər, Qafan şəhərinə niyə getmişdiz?

– Orada Susan xanım adlı bir aşix qız var, o qızın əşqinə ora getmişdik onunla deyişək, çünkü o qız söz verib ki, kim onu bağlasa ona ərə gedəcəkdir.

– Bəs necə oldu?

– Ora gedib hal-əhval bildik ki, Susan xanım çox dərin aşixdır. Odur ki, dəyişməyə ürək etməyib geri qayıtdıq.

Kərim bu soraqdan sonra çox bihal bağa qayıtdı və Susan xanımın əşqi ilə talvarda yatdı və yuxu aləmində Susanı görərək başlayır sayıqlamağa. Kərimin ortağı keçəl Kərimi belə sayıqlayan görüb o duranda xəbər alır ki:

– Ay qardaş, sənə nə olmuşdur ki, ağzına hər nə gəldi söyləy idin?

Kərim əlinə bir odun parçası alıb vəqiəsini belə nəql edir:

“Gəraylı” havasında

Susanı bağlar içində,
Yarı gördüm, yarı gördüm.
Bulul otaqlar içində,
Yarı gördüm, yarı gördüm.

Diba, məxmər balağında,
İnci mərcan buxağında,
Sağrı başmaq ayağında,
Yarı gördüm, yarı gördüm.

Səyraqıfa verin yası,
Silindi könlümün pası,
Aşix Kərimin öz butası,
Yarı gördüm, yarı gördüm.

Kərim sözünü tamam edib, ortağına dedi:

– Keçəl, bağ sənə ata malı kimi halal olsun, mənim daha qalan halım yoxdur. Mən gedər oldum.

Oradan Kərim birbaşa gəlir sazbənd Rəhimin dükanına və ondan bir saz istəyir. Usta Rəhim Kərimə bir yaramaz xərab saz verir ki, alıb getsin. Kərim ustadan rəncidə olub Rəhimin müştəri gözü üçün pəncərəyə qoyduğu yararlı, sədəfli bir sazı alıb basır düşünə. Usta Rəhim Kərim haqda eşitmişdi, ona görə başmağlarını qabağına qoydu ki, onun atasının yanına şikayətə getsin. Kərim, ustaya yalvarır ki, usta, bir qədər ayağ saxla bax, gör nə deyirəm!

Kərim:

“Kərəmi” havasında

Sənə qurban, gözüm usta!
Ustam, bir saz lıqabıma mənim.
Gəlib görsə atam Qasım,
Boyayar al qanıma mənim

Bələd olmamışam hələ
Başım düşdü qalmaqala.
Göydən enən min bir bəla
Dəyməsin sərimə mənim.

Anam yolumu gözləyirdi
Bağrımın başın düzləyirdi.
Kərim, deyib gözləyirdi
Susan adlı butam mənim!

Usta Rəhim bu sözləri eşitcək dedi:

– Oğlum apar saz da sənə ana sütü kimi halal olsun.

Kərim sazbəndlə halal-hümmətləşib əvvəl üz qoydu evlərinə

tərəf ki, anası ilə görüşsün. Evlərinə çatdıqda anası gördü ki, oğlu qoltuğunda bir yekə toppuzla gəlir, tez qapıları daldan bağladı ki, bəlkə oğlu onlardan qisas almağ fikrindədir.

Kərim, bu hərəkəti anasından gördükdə dedi:

– Ana, bəgəm mən elə qorxulu olmuşam ki, ana oğuldan gizlənsin?

Anası cavabında:

– Oğlum, mənə qorxuya salan o qoltuğundakı başı yumuru şeydir.

Kərəm:

– Ana, bu qəm dağıdan bir alətdir qulax ver gör nə çalacağ:

“ Qoşa qafiyə” havasında

Aman ana, gözüm ana!
Ana, mən getməli oldum.
Sənə qurban özüm ana,
Ana mən getməli oldum.

Belə dedikdə anası başladı ağlamağa:

Kərim:

Nə ağlarsan zarı-zarı,
Bizə kömək olsun Tarı.
Quc gülləri, qoyma xarı,
Bağda güllər əmanətin.

Anam nə çəkirsən hala,
Gör nə şirin olar bala.
Kəriməm döndüm abdala,
Bizim yerlər əmanətin!

Kərim anası ilə belə halallaşmış Qafan şəhərinə tərəf rəvan olur. Anası isə oğlunun dalınca ağlaya-ağlaya qalmışdı.

Bu halda Qasım kişi bazardan evə gəlib arvadından ağlaşmanın səbəbi soruşur, arvadı isə oğlunun macərasını və Qafan şəhərinə getməsini söylədikdə Qasım kişi:

– Arvad tez ol sən yəhəri, mən də kəhəri hazır edək, onu yoldan qaytarmaq lazımdır.

Ər-arvad tələsdiqlərindən arvad dəhrəni, kişi isə at yerinə öküzü açıb gətirdi.

Qasım arvadını görüb:

– A köpək qızı, dəhrə demişdim?

– A külbaş, bəs öküzə minəcəkdin?

Nə müxtəsər Qasım kişi atına səvar olub oğlunun dalınca çapır. Kərim atasını dalca gələn görüb, sazını bir kolda gizlədir.

Qasım çapır oğluna çatır və onu mizəmmətləyib geri dönməsini xahiş edir.

Kərim isə atasilə şərtləşir ki, kolları axtarsınlar əgər onların içərisində çalan şey tapılırsa, getdiyi yol ilə getsin, əgər tapılmazsa evə qayıtsın.

Qasım kişi güman elədi ki, kol-kosduxda çalğı aləti olmaz, ona görə də hərəsi bir tərəfdən düşüb kolları axtarmağa başladılar. Kərim bir az özünü ora-bura vurub gizlətdiyi yerdən sazını çıxarıb vurur sinəsinə.

Kərim:

“Üç güllü” havasında

Aman ata, gözüm ata,
Atam, gəl qaytarma məni.
Sənə qurban özüm ata,
Atam, gəl qaytarma məni!

Dost bağında qızıl güllər,
Oxuyur şeyda bülbüllər.
Qaytarsan mənə nə deyərlər,
Dost aşınalar qınar məni!

Budur Kərimin doğru sözü,
Cəhd elər gecə gündüzü.
Qafanlı Məliyin qızı,
Gəlibdir meydanıma mənim!

Atası gördü ki, Kərim əşq sövdasına düşüb, ona xeyir-dua eləyib geri qayıtdı, oğlu isə Qafan şəhərinə getdi.

Kərim Qafan şəhərinin kənarındakı xərmənlərə çatmışdı, orada aşiq-aşiq oynayan uşaxlara tamaşa edirdi. Bir də gördü ki, bir idbar axsaq, bir gözündən kor, keçəl əlindəki əşşək səqqə ilə uşaxların qurulan aşıxlarını vurub dağıtdı və “Məryəm xanımın əşqinə”, - deyərək aşıqları cur elədi. Sonra ötüşüb gəlir Kərəmin yanına və deyir:

– Ay aşix, görürəm sən məzlum adama oxşayırsan, yaxşı olardığı sən tez buradan qaça idin.

– Niyə axı, aşıqları təqib edirlərmi?

– Çünkü burada Susan xanım adlı bir ərmeni aşiq qız var, qabağına rast gələn aşiqi bəndə salır. İndiyəcən 39 aşıqla, deyişib zindana salıb əyər qırx tamam olarsa hamısının boynun vurduracaqdır. Onu da deyim kim onu bağlaya bilsə o adama ərə getməyi söz vermişdir.

– Yaxşı bu belə, bəs bayaq aşıqları aşırıdanda - “Məryəm xanımın əşqinə!” - dedin, o nə deməkdir?

– Məryəm xanım, Susan xanımın kənizidir, mən ona aşiq olmuşam, əmma əfsus ki, nə əlim əlinə, nə dilim dilinə çatır.

Kərim dedi:

– Keçəl!

Dedi:

– Nə var.

– And olsun mənnən Allahın arasında olan münasibata mən sənin əlini Məryəm xanımın əlinə çatdırram. Ancaq sən mənə şəhərin böyüğü – Şərif xanın yanına apar çatdır.

Keçəl qabağda Kərim dalda gedirlər Şərif xanın idarəsinə. Kərim Şərif xanın hüsuruna daxil olub icazəsiz sazını kökləyib başlayır oxumağa:

“Şikəstə” havasında

Sizə qurban olum, bura yığılan canlar,
Bir gözəlin iqrarına gəlmişəm.
Allah yazanda belə yazılıb yazılar,
Əhd əyliyib, peymanına gəlmişəm.

Gedin deyın Susan xanıma,
Kəsib bağrımı döndərsin qana.
Otuz doqquz aşiq salıb zindana,
Kəssin başımı, qurbanına gəlmişəm.

Mən Kəriməm ayrıldım tay-tuşumdan,
Çöllər selə dönüb göz yaşımdan.
Diməyin ki, keçib canı başından,
Allah deyib, meydanına gəlmişəm.

Əhvalat kimdən? Susan xanımdan. Susan xanım, Güllər xanım və Məryəm xanım - kənizlərini göz qulaxda saxlayırdı ki, taza aşix tapan kimi onun (Susan xanımın) yanına deyişməyə gətirsinlər. Həmin qızlar gəzə-gəzə gəlib Şərif xanın evinin qabağından keçərkən saz səsi eşidirlər və gizləncə içəri girib Şərif xanın otağının qabağındakı pəncərədən oxuyan Kərimi dinləməyə başlayırlar:

“Qoca Kərəmi” havasında

Məryəm xanım ağ üzündə
Qoşadır həbəşi xalların,
Aləmi bəndəvan edərsən,
Balandır başa xalların!

İgit gərək öz odundan,
Güc görsə də qüvətindən,
Hərdənbir örpək altından,
Eləyir tamaşa xalların.

Kərim ömrün cəvan əylər,
Ərmənidən müsəlman əylər,
Çıxar təxtə divan əylər,
Ol həzər paşadı xalların!

Bu sözləri eşidən kimi qızlar hər ikisi içəri girdilər və bir tərəfdə qısılib aşığa qulax verirdilər ki, bir də gördülər Şərif xanın əmrilə aşığa dövrən yığılır. Şərif xanın adamları aşığın başına pul yerinə qızıl səpirlər. Növbə bunlara çatanda Güllər xanım barmağındakı brilyant özüğü çıxardıb dövrə yığana verir və üzr istəyirlər ki, bixəbər, naqafıl gəldikləri üçün özləri ilə pul götürməmişlər. Kərim üzüyü alıb gördü ki, üzüyün qaşında Susan xanım yazılıb, yavaşca: “noxtası gəlib özü də gələr” - deyərək keçirir barmağına.

Qızlar isə asta qaçan namərddir diyə çatırlar xanımlarının yanına və əhvalatı Susan xanıma nəql edirlər. Susan xanımın acığı tutub kənizləri geri döndərir ki, gedib Şərif xana desinlər səhəri günü car çağırıb meydan düzəltsin, aşığını da onunla deyişməyə hazır etsin və tapşırsınlar ki, sabah aşıxların qırxını da xanımınız öldürəcəkdir.

Güllü xanım və Məryəm xanım bu sifarişi Şərif xana, Şərif xan isə Kərimə qandırır və hər ikisinin sərəncamı ilə səhəri mey-

dan qurulur. Vəqti-müəyyəndə Susan xanım kənizlərinin müşayiətilə öz kəcavəsinə minib meydana gəlir və Kərimlə üzbəüz olaraq deyir:

– Aşx, eşq olsun!

Kərim soyuqqanlıqla cavab verir ki:

– Aş da olsun plov da, bir sənin kimi nazənin sənəm, bir mənim kimi kobut bir aşx. Dünya möhübbəti ləzzətini çəkək.

Susan xanım:

– Oğlan, aşıxsan yoxsa məşuq?

– Aşığ qoyunun qıçında olar, məni bura gətirən sənin möhübbətidir.

Susan xanım bu sözdən qəzəblənib dil dudağını gəmirirdi, gənə də yersiz sual olaraq:

– Sən mənə sazının ağırlığını diyə bilərsənmi?

– Xanım, usta mənə saz satanda çəkib verməyib, istəyirsən ağırlığın bilməgə daş məndə tərəzi səndə, çəkək baxaq.

Bu sözü eşitcək Susan xanım çox pərt olub geri döndü ki, meydandan qaçsın.

Kərim isə ona aman verməyib, deyir:

“Aşx Abdulla” havasında

Gedəndə zimistan, gələndə bahar
Susanlı-sünbüllü yar məmələrin.
Gözüm görüb könlüm olub şad kam
İllər cən cən, qalsın bar məmələrin.

Buraya yığılan canlar nə deyər bizə,
Cəmalını oxşatdım dəstə nar gözə.
Fayton ərəbədən göründü gözə,
Savalan dağından ağ məmələrin.

Susan xanım kənizi Məryəm xanımı Kərimin üstə göndərüb
tapşırdığı aşix məmədən zaddan danışub onu rüsvay eləməsin.

Kərim məhəl verməyib götürür dal bəndini:

Yerbəyərdən göğaladın üstümə,
Nə durmusan şirin canım qəsdinə.
Aşix Kərim öpər sürtər köksünə,
Əlinə düşəndə sağ məmələrin.

Susan xanım aşix Kərimlə deyişməyə ürək etməyib öz yerinə Məryəm xanımı göndərir.

Məryəm sazı xanımından alıb basır köksünə:

“Gərayı” havasında

Aşix, nə yerdən gəlırsən
Nabələdsən yola aşix,
Özünü ver, bir diyarə
Düşmə qalma-qala aşix.

Aldı Kərim:

Aşix nə yerdən gəlsə də
Bələddir bu yola aşix,
Sən kimi gözəl üstündə
Düşsün qalmaqala aşix.

Məryəm xanım:

Beş gün burda saxladaram
Qollarını bağladaram,
Gah güldürmə, gah ağladaram
Çəkdiyyə sənı dara aşix!

Kərim:

Ərməni baxar xaçına,
Yetiş sözümün vəchinə
Al məni qoynun içinə,
Tamarzıdı nara aşix!

Məryəm xanım:

Məryəm xanımam ol hayatdan,
Abı atəş, xaki baddan,
Qorxum yoxdur kamandatdan,
Tikdirmişəm qala aşix!

Kərim:

Kəriməm gündüz gəlmişəm,
Ey qız dərini bilmişəm,
Pirimdən dua almışam,
Çox yıxacaqdır qala aşix!

Susan xanım:

– Məryəm xanım meydanı dəyil – dedi. Başladı özü deyish-məyə:

Susan xanım:

“Şəkəngi” havasında

Ordubaddan dad edibən gəlmişən,
Söylə cəvabını bilim, müsəlman,
Viran gönlüm, bağrım başın dəlmisən
Söylə cəvabını bilim, müsəlman?

Kərim:

Ordubaddan səni deyib gəlmişəm,
Qəsdim budur-əlləşməkdir, Susan
Hər ərənlər yolun yorağın bilmişəm
Qəsdim budur-əlləşməkdir, Susan!

Susan xanım:

Neçə aşxıqları görmüşəm mən də
Bağlaram qollarını gedərsən sən də
Otuz doqquz aşığı salmışam bəndə
Səninlə qırx bitirrəm, müsəlman!

Kərim:

Əlbət belə yazılıb yazım,
Gecələr qan ağlar söhbəti sazım,
Hələ xof zərbdən qorxmaram özüm
Qəsdim budur-əlləşməkdir, Susan!

Susan xanım:

Susan deyər hərgiz qalمام amində
Neçə aşxıqları qoymuşam daməndə
Girib həşri sallam meydanda
Sıdqi könlündəkin billəm, müsəlman!

Kərim:

Aşix Kərim, həqqə fəryad elə sən,
Dini islamı Ziyada pənah elə sən,
Otuz doqquz aşığı zindandan azad elə sən
Mənim fikrimdəki budur, Susan!

Susan xanım bir az meydanda gərdiş edəndən sonra başlayır gənə deyişməyə:

“Sallama gərayı” havasında

Ordubaddan gələn aşix
Gəl al, xeyir dua məndən,
Əl götürüb bu yaxamdan
Çəkil get yuvamdan.

Kərim:

Ordubaddan gələn mənəm,
İstəmirəm dua səndən,
Eşitmişəm yaralısan,
Dava dərman, çara məndən.

Susan xanım:

Əlvən güllərin əkmışəm,
Səbrim üstə tökmüşəm,
O qədər göycək olmuşam,
Bir nəm düşər qova məndən.

Kərim:

Yaşa sevdicəyim yaşa,
Yazılanlar gələr başa,
Tutdurram çaxmağı daşa,
Bir od düşər qova məndən.

Susan:

Susanam qaynayıb daşdım,
Daşiban həddimdən aşdım,
Nə bələdi, mən də düşdüm,
İsa, Məryəm səvalımdan.

Kərim:

Aşix Kərim edir pəyaz,
Ovlaşır ördəklə qaz,
Gəl ikimiz edək pərvaz,
Yuva səndən, bala məndən.

Susan xanım gördü ki, heç növ ilə Kərimi dayandıra bilməyəcək, başladı şəriətdən sual verməyə:

“Vəlicanı” havasında

Səndən xəbər alım, müsəlman oğlu,
İmamlar dünyadan neçə gedibdir?
Ol kimdir onun mənasından xəbərdar
Əli xeybər üstə hansı gecə gedibdir?

Kərim:

Sənə xəbər verim ey Susan xanım
İmamlar dünyadan on iki gedibdir,
Həqq özüdür mənasından xəbərdar,
Əli xeybər üstə Ullu gecədə gedibdir.

Susan:

Kimlərə bəndəsən kimlərə ümmət?
Ol kimdir kimə veribdir lənət?
Kim gələndə durub getdi Məhəmməd?
Hansı gecədə o meraca gedibdir?

Kərim:

Allaha bəndəyəm Rəsula ümmət,
Haqq özü verib İblisə lənət,
Cəbrail elçidir, duruban getdi Məhəmməd
Elə bilirəm Qədir gecəsində gedibdir.

Susan:

Susan deyir kim gəlibdir minnətə,
Nə qələmdi çəkildi sünnətə,
Neçə mis heyvan gedər cənnətə
Hansı dağdan daş Haca gedibdir?

Kərim:

Ol Kərimdir gəlibdir minnətə,
Qüdrət qələmidi çəkildi sünnətə,
Yeddi mis heyvan gedər cənnətə
Ərəfə dağından daş Haca gedibdir.

Susan xanım işi bu üzdə görəndə qət elədi ki, meydandan qaçmaqdan başqa heç əlacı yoxdur.

Odur ki, dinməz-söyləməz geri dönüb kəcavəsinə mindi, Kərim isə ondan əl çəkməyib, icazəsiz atılıb kəcavəyə minir və Susan xanımdan xahiş edir ki, o gecə onu qonax saxlasın. Susan xanım

istər-istəməz razı olub yola düşdülər.

Yolda bunların qarşısına bir qarı və bir neçə erməni qızları çıxır. Qarı Susan xanımı müsəlman aşığı ilə görüb, məzəmmətləyir ki, niyə onunla dəyişib bəndə salmamışdır. Susan xanıma belə deyib, qarı sazı onun əlindən alıb Kərəmə təklif edir ki, dəyişə hazır olsun.

“Sallama gərayı” havasında

Qarı:

Nə gəlmisən hov-dovdan,
Çıx meydandan ey müsəlman
Meydan sovurram başına,
Çıx meydandan, ey müsəlman.

Kərim:

Siftədir girdim meydana,
Yeri küpə girən qarı,
Köpək kimi sən haflama,
Yeri küpə girən qarı.

Qarı:

Qarılığım bəligin olub
Əşqin pıyaləsi dolub,
Əlindən də sazını alıb
Qovduraram ey müsəlman!

Kərim:

Nə hovlayıb gəldin yanıma,
Susamisan bəgəm qanıma?

Bir işrəm imanına
Yeri donuz başlı qarı!

Qarı:

Şirli xar qarıyam mən də,
Hər zəkar danışma sən də,
Tutduraram bu meydanda
Öldürərəm, ey müsəlman!

Kərim:

İçdim pirin badəsindən
Geydim əşqin libasından
Sən Kərimin harasından
Yeri qaban başlı qarı!

Qarı daha söz tapa bilməyib sazı Susan xanıma verib yoluna davam edir. Susan xanım isə kəcavəsini evlərinə sürdürür. Evə çatdıqda Susan xanım kəcavədən düşüb pləkanlarla otağına qalxır. Kərimi isə evə təklif etmir. Kərim Susan xanımın bu hərəkətindən sınıb götürür:

“Qara nəfəs” havasında

Nələr keçdi bimürüvvətin gönlündən
Məni qoyubdur bu zülmətli həyətdə,
Ya Allah, rəhm sal bu yarımın gönlünə
Məni qoyubdur bu zülmətli həyətdə.

Rast gəldim bir gözəlin işinə,
Gözəl yetsin, bu gözəlin tuşuna,
Özləri çıxıb pləkanlar başına,
Məni qoyubdur bu zülmətli həyətdə.

Aşix Kərim çox ağlar bu gündə,
Çox cəfalar çəkib islam dinində,
Bularda insaf yoxdur, qoyub qapı dalında
Məryəm xanım iklas eylə minnətə.

Susan xanım Məryəm xanımı göndərir ki, gedib qapını açsın. Məryəm xanım gedib qapını açır və Kərimdən xahiş edir ki, ona bir gözəlləmə söyləsin.

Kərim:

“Qoca Kərəmi” havasında

Səri sövdaı, zülfü kəməndin,
Sərim olsun o tellərinin dustaqı.
Əşq əhli aşiqin qibləgahısan
Məkkəyi Mədinə qaşlarının tağı.

Göydə mələkələr vurur gərdişi,
Görəndə mat olar ayın on beşi.
İncidən mərcandan dürdəndir dişin,
Şəhdi şəkərdir, baldı dodağın.

Kəriməm qapında durram daimi,
Çərxi fələk itirməsin haq-sayımı.
Sıdq gönülnən istəsən, verərsən payımı,
Kərim şahı Mərdan qəddin bel bağı.

Bu tərifi etmədən sonra Məryəm xanım Kərimi yuxarı aparır. Ancaq Susan xanım orada da Kərimə məhəl verməyib oturmaq üçün yer göstərmir.

Ona görə də Kərim oturmağa Susan xanımdan belə icazə istəyir:

“Gərayı” havasında

Nə olar belə qalmaxdan,
Əyləşdir, yarım, əyləşdir,
İxtilat keçdi çağdan,
Əyləşdir, yarım, əyləşdir!

Sıdqını mənə desənə,
Əqil Kəmalı bilsənə,
Kərimə rüxsət versənə.
Əyləşdir, yarım, əyləşdir!

Susan xanım deyir:

– Aşx, sənki belə üzlülüyünə salmısan buyur otur!

Kərim oturandan sonra Güllər xanım içəri daxil olub aşığa

– xoş gəldin! – deyir:

“Kərəmi” havasında

Sən ki, gəldin bizim obaya,
Ay müsəlman qardaş, xoş gəldin.
O bihəyadır sən qədrini bilməz,
Ay müsəlman qardaş, xoş gəldin!

Kərim:

Sən ki, məni ad elədin,
Sağ ol, Güllər xanım, sağ ol!
Viran gönlüm şad elədin,
Sağ ol, mənim bacım, sağ ol!

Güllər xanım:

Səyraqıflar qırağında dursun.
Bir əmim qızı sənə qurban olsun,
Bir Allahım sənə qurban olsun,
Ay müsəlman qardaş xoş gəldin!

Kərim:

Kəriməm düşmüşəm gümana,
Haq bəla versin yamana,
Əmin qızın gətir imana,
Sağ ol, mənim bacım, sağ ol!

Susan xanımın əmrilə o gecə plov bişirilir və aş hazır olduqda Susan xanımın süfrəsindən kənar Kərimə bir boşqab xörək verirlər.

Güllü xanım gizləncə Kərimi başa salır ki, aşı əlinin arxası ilə yesin, çünki xanımla onu qovuşdurmaq məqsədindədir. Kərim Güllü xanım deyən kimi aşı əlinin dalı ilə yeməgə başladı. Bunu görən Susan xanım qəh-qəhə ilə gülərək səbəbini kənizlərdən soruşdu.

Güllü xanım cavab verdi ki:

– Xanım, bunların yerlərində plovun nə şey olduğunu və nə cür yeyildiyini bilmirlər.

– Bəs elə isə yemək qayidasını biriniz ona öyrədin.

– Xanım, aşx sizi deyib gəlmişdir biz bu işə qarışmarıq.

Susan xanım özü məcbur olub Kərimi yanına gətirtir və plov yiməyi ona öz əli ilə öyrədir.

Yatan vaxt çatanda Kərim üçün dəhlizdə yer salmışdılar. Burada da Güllü xanımın kələyi ilə Kərim yorqan döşəyin üstü əvəzinə altına girib uzanır. Susan xanım Kərimin belə yatmağına mat qalıb Kərimin nə etmək istədiyini qızlardan soruşur.

Burada da Güllü xanım irəli yeriyib deyir:

– Xanım can, bu aşix görünür vaxtının çoxunu çobanlıqla keçirmişdir, çünki çoban və naxırçılar hər zaman naxır yerlərində yapınçı altında yuxlayırlar.

– Elə isə bəs yatmağı qonağa öyrətmək lazım deyilmi? Bir adam gəlib çıxsa bunun belə yatışını görüb bizə əyib eləməzlərmi?

– Xanım, bayax dedim: “aşix sənin, cəhənnəm Tanrının” hər nə edirsən özün bil!

Susan xanım nələc Kərimin yatacağını gətirib salır lap öz yerinin yaxınlığında, onu danlaya-danlaya öz əli ilə soyundurur və uşax bələyən təhər nalça üstünə uzadıb üstünü örtür və sonra öz yorqan-döşəyinə çəkilərək, yatır və qızlara tapşırır ki, göz-qulaxda olsunlar ki, bəlkə aşix xam xiyallara düşdü.

Onunla belə gecədən bir az keçəndən sonra Kərim firsət tapıb Susan xanımın yanağından bir mac alır. Susan xanım sərəsimə yuxudan diksindir. Kərim götürür görək nə deyəcək:

“Üç Güllü” havasında

Susan qoynuva girmişdim
Qoynun cənnət bağı, bağı,
Əgər ayrı düşsəm səndən
Ərir cismimin yağı, yağı.

Xəstə cismim etmə səyri,
Necə yatım səndən ayrı,
Bir öpüb qucmağdan qeyri
Əl dəymənəm dağı, dağı.

Aşix Kəriməm gecə gündüz,
Ağac vursan min yüz, min yüz.
Öldürsən də yatmaram yalqız
Budur sözümün sağ, sağ.

Susan Kərimin bu sözlərini eşidəndən sonra sazın taxçadan alıb basır çıplaq sinəsinə:

“Vəlicanı” havasında

Aşx, bir beyt söylə sən
Görüm nədir güftarın,
Allam əlindən sazını,
Artdıraram ahı zarın.

Kərim:

Aşx, bir beyt söyləyər,
Eşitginən bu güftarım
Sazım sənə pəşkəş olsun,
Sən olginən mənim yarım!

Susan xanım:

Əşqimi mən görədənəm,
İp salıb sürütərəm,
Ağac altda çürüdərəm,
Görsət kimdir havadarın?

Kərim:

Yarımın boyudur bəstə,
Zülfləri gərdanda dəstə,
Qoynunda yata idim xəstə
Olub sənin el bimarın.

Susan xanım:

Eşit Susanın sözünü,
Çəkmə işvə-nazını,
Mən ki, gördüm üzünü,
Sən biilqar müsəlmanın.

Kərim:

Aşix Kərimdir mənim adım,
Şahi Heydərdir Ustadım,
Hələ bu idi bir muradım,
Gördüm yüzün sən dilbərin.

Susan xanım qızlara əmr etdi ki, Kərimin yorqan-döşəyini aparıb balkona töksünlər və özünü isə çıplaq ayazdı yerə bağlasınlar.

Qızlar Kərimi aparıb balkonda dirəyə bağlayırlar və gəlib Susan xanıma deyirlər:

– Xanım, əmr yerinə yetirilmişdir. Ancaq siz yaxşı iş tutmursuz. Bu işin nəticəsi sonra piş başa gələr.

Bu sözlər Susan xanımın beyninə batıb Kərim üçün bir məcmədə şərab aparır ki, o içib qızıqsın ki, soyuğa davamlı olsun. Əmma əsən küləkdən fincanlar dağılır. Susan isə geri qayıtmaq istədikdə Kərim deyir:

“Şikəstə” havasında

Səhər, səhər günəş pərdov edəndə,
Çığıışıb sonalar ayazə qarışıır,
Gah minavar üstədən artdırır kəman,
Gah özün göstərib ayaza qarışıır.

Bir bağman gəşt eləsə bağında barı,
Yarın ərzi halın biləndə barı,
Özü Soltan Mahmud olanda barı,
Kərim də bir qul olub ayaza qarışır.

Susan xanım içəri girib kənizlərə tapşırır ki, Kərimi balkondan açıb aparıb donuzlar damına bağlasın.

Kərim donuz damına salınanda bu sözləri oxuyur:

“Qafiyyə” havasında

Donuz damında qalmışam
Mənə bir əlac, bir əlac,
Əşq odun canıma salmışam,
Mənə bir əlac, bir əlac!

Haca gedən olar hacı,
Şirin ağzım etmə acı,
Minnət olsun Məryəm bacı,
Mənə bir əlac, bir əlac!

Kəriməm qalmadı halım,
Əldən getdi ixtiyarım,
Qaban alır mənim canım,
Mənə bir əlac, bir əlac!

Kərim o gəcəni inləyə-inləyə donuz damında keçirir. Damın dörd tərəfindən hava üçün deşiklər açmışdılar. Səhəri bazar günü olduğu üçün Susan xanım kənizləri Məryəm və Güllü xanım ilə bərabər klisəyə gədirdilər.

Kərim donuz damının deşiyindən bunları görüb deyir:

“Sallama gəraylı” havasında

Sallanıban gedən dilbər,
Sallan zülfün kəmənd olsun.
Bir busə ver ağ üzündən,
Əylənib gönlüm bənd olsun.

Mən səni sövdüm gümansız,
Dağlar olmaz dumansız,
Cənnətə getməm sənsiz,
Cəhənnəm yolu bənd olsun!

Dindir Kərimi dindir,
Günahın boynuna mindir,
Öldürəssən özün öldür,
Tamam aləmə fənd olsun!

Aşığını salma gözdən,
Möhübbətini kəsmə bizdən,
Niqabını götür üzdən,
Söversən sən pərvərdigari.

Bu söz Kərimin sözüdür,
Odlara yanan özüdür,
Susan xanımın üzüyüdür,
Məndə qalıbdır yadigarı.

Susan üzük məsələsini eşidən kimi qızlara müraciətən dedi:

– A qızlar, üzük məsələsi nədir?

Güllü xanım Susan xanımı başa saldıqda ki, üzüyü dövrə pulu əvəzinə Şərif xanın otağında Kərimə vermişdilər. Susan xanım deyir:

– Ay çəpəllər, mənim noxtamı əvvəldən onun əlinə vermiş-

siniz, bundan sonra nə çək-çövür ola bilər, gedin onu damdan çıxardın.

Kərimi donuz damından çıxardıb azad edirlər.

Kərim oradan birbaşa gəlir Şərif xanın yanına və əhvalatı ona nəql edir. Şərif xan Susan xanımın üstə kağız yazır ki, ya meydana gəlsin ya imana (yəni Kərimə ərə getməyə razı olsun).

Susan xanım meydana gəlməyə razı olur və üstəlik Şərif xana xəbərdarlıq verir ki, Kərimi bənd edən kimi aşıqların qırxının da boynunu vuracaqdır.

Vəqti-müəyyəndə Susan xanım meydana gəlib başlayır Kərimə kliddəmə deməyə:

“Tərəkəmə Şikəstəsi” havasında

Səndən xəbər alım, müsəlman oğlu
Nə gündə peyğəmbər tacı-sər oldu?
Kim başın qırxıb muyun götürdü
Həqiqət tərcümal nə iqrar oldu?

Kərim:

Sənə xəbər verim, ay Susan xanım,
İsni günü peyqəmbər tacı-sər oldu
Axı başın qırxdı, muyun götürdü
Həqiqət tərcümal o iqrar oldu.

Susan xanım:

Kimlər başını qırxıb kimlər su saldı?
Nə dua oxuyub ülgücün çaldı,
Nə ərsə çəkildi, nə yerdə qaldı
Ərşdə kimlər ona hesabdar oldu?

Kərim:

Axı başın qırxıb Səlmən su saldı,
Bismillah duada ülgücün çaldı,
Cümlə ərşə çəkildi du yerdə qaldı,
Ərşdə məlaykələr ona hesabdar oldu.

Susan xanım:

Susan deyər, Kərim, dünya neçədi?
Neçə ləl, neçə göhər, neçədi
Pəygəmbərin sərdə muyu neçədi
Nə gündə pəygəmbər müxtəsər oldu?

Kərim:

Kərim deyir, Susan, dünya ikidi,
İki ləldi, iki göhər, ikidi,
Pəygəmbəri sərdə muyu 12232-di
Ləylətülqədrdə müxtəsər oldu.

Susan xanım gördü ki, daş qayaya dayanıb, Kərimdən yarım saat möhlət alıb özünü çatdırır keşişlərin yanına ki, onlardan söz öyrənsin.

Keşişlər isə cavab verirlər ki:

– Onların nə biliyi var ki, artıq qalanını da ona öyrətsin.

Belə dedikdə Susan xanım iki keşişin boynunu vurdurub qayıdır meydana.

Bu anda Susan xanımın atası da meydana gəlir ki, keşişləri nə səbəbə öldürməsin qızından soruşsun.

Susan xanım atasını gələn görüb bir az ürəqləşərək götürür:

“Sallama gəraylı” havasında

Aşix nə yerdən gəlirsən?
Bu nə yerdə vətən dedin,
Qənətdi quş qanat salmaz
Havalardan ötən dedin?

Kərim:

Ordubaddandır gəlişim,
Qafan şəhərinə vətən dedim,
Mənzilimdi qoynun içi
Soyunuban yataq dedim.

Susan xanım:

Zəhər bişirrəm aşını,
Gəzdirrəm dağı-dəştivi
Oğlan kəsdirrəm başını
O gələne atam dedim.

Kərim:

Zəhər bişirsən aşımı,
Gəzdirsən dağı-dəştini,
Sənən üstə kəsdir başımı,
Gələne çaxır satan dedim.

Susan xanım:

Susan deyər halım vardı,
Dal gərdəndə telim vardı,
O qadar ki, malım vardı,
Alıb səni satam dedim.

Kərim:

Kəriməm haqq aşığı
Aləmə düşüb aşığı
Mən bülbüləm gül aşığı
Gəl ixtalatı qataq dedim.

Kərim qızın atasına “çaxır satan” dedikdə Məlik Şah “Zərərin yarısından qaçmaq təyirdir” deyərək geri qayıdır. Susan xanım isə yenə də əl çəkməyib başlayır deyişməyə:

“Üç Güllü” havasında

İldə bir qəynara gələn,
Ol odsuz qazan bizimdir.
İncil ilə ol klisa
İsa ilə Məryəm bizimdir.

Kərim:

Tərs danışma, Susan xanım,
Bu yol, bu rah bizimdir,
Məhəmməd şəninə mən
Ayətul Quran bizimdir.

Susan xanım:

Qoy tərsə düşsün işimiz,
Anlasın tayı-tuşumuz,
Vəz verir keşişimiz,
Deyir Allahlar bizimdir.

Kərim:

Baxma, keşişin sözünə,
Küllər tökülsün gözünə,
Elə deyirlər xalq üzünə
O Kəbəyi beytullah bizimdir.

Susan xanım:

Susanam Qafan elindən,
Fitnələr sağı-solumdan,
Bu aşılıx mənzilindən
Hindi əshəduənlah bizimdir.

Susan xanım belə deyib istəyir ki, Kəlmə-Şəhadət deyib təslim olsun. Keşişlər talaş salıb deyirlər:

– Ay qız, bizi rüsvayı cəhan etmə, qoy heç olmasa o qabağa düşsün, əyər onun qıfılbəndlərin açə bilməsən yənə də dərd yaradı, o vaxt hər nə edirsən et.

Kərim bu sözü eşitib qabağa düşüb belə sual edir:

“Şikəstə” havasında

Bizdən salam olsun o alimlərə,
Nə səccar üstündə budağı yeddi
Yüz igirmi dörd min şamın içində
Şölə verər, yanar çırağı yeddi.

Altı min dərvaza, altı min bazar,
Altı min içində əsalı gəzər,
Ərşdə bir mecit var tamam laləzər
Səkkiz evi var, ocağı yeddi.

Nə bağmandır 360 bağı var,
360 bağında, üç budağı var,
Kərimin sərində səddən dağı var
Başdan birdi, varan ayağı yeddi.

Kərimin bu sualına nə keşislər və nə də Susan xanım cavab verə bildilər.

Ona görə də Susan xanım İslam dinini qəbul edib Kəlmə-Şəhadət gətirir və bəndə salınan aşığı da azad edir.

Şərif xan isə öz xərci ilə yeddi gün-yeddi gecə toy edib Susan xanımı Kərimə gəlin köçürür.

Toydan sonra Kərim Susan xanıma təklif edir ki, özünün vətəni olan Ordubad şəhərinə köçüb getsinlər. Susan xanım razılıq verib ən əvvəl onun öz adına salınmış bağına bərabər gedib gəzməyi xahiş edir.

Kərim Susan xanımla bağa gedib qol-boyun seyr edə-edə bağı belə tərif etməyə başlayır:

“Şəkəngi” havasında

Qərib yerdən səni deyib gəlmişəm
Süsənli bağ, sünbüllü bağ, güllü bağ,
Əlvan-əlvan meyvələrini dərmişəm,
Süsənli bağ, sünbüllü bağ, güllü bağ.

Göydən yerə abı leysan tökülür,
Əmbər zülfün dal gərdana tökülür
Nə xoş gündə ağacların əkilir,
Mixəyli bağ, darçınli bağ, hilli bağ!

Heyva kimi saralıban solasan,
Axıb-axıb peyvənəyə dolasan,

Aşx Kərim bağa bağman olasan
Narınclı bağ, turuncu bağ, hillı bağ.

Bir qədər gəzdikdən sonra Kərim alır sazını sinəsinə görək
“Qəşəngi” üstə nə oxuyacaq:

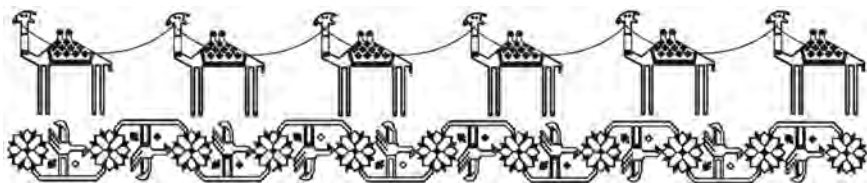
Bu gün Şahlar şahı bəzm edəcəkdir
Tənbiş olsun bağman bağa dəgməsin
Səccarələr götürülsün yollar üstündən
Əmanətdir əl-ayağa dəgməsin.

Bəri gəl, tutum yarın əlindən,
Mina kəmərinə, incə belindən,
Dəhanindən, dəndanindən, dilindən,
Elə öpginə dil dodağa dəgməsin!

Yara degilən incilərin düzdürsün
Düzdürübən, Kərim canın üzdirsən
Qaşa, gözə, qələm, naxış gəzdirsən
Hərgiz əli ol yanağa dəgməsin.

Hər ikisi bağdan çıxıb Şərif xanın yanına gedir və onunla
halallaşır xahiş edirlər ki, inciməsin ki, Ordubada səfər etmək xi-
yalları var. Şərif xan Kərimlə Susan xanımı böyük təmtəraq, dəş-
gahı cəlal ilə yola salır.

Son.

Ərtoğrol Cavid

QULİYEV ZÜLFÜQARIN SÖYLƏDİYİ

“TAHİR MİRZƏ” NAĞILI HAQDA

AŞQA bir çox nağıllar kimi “Tahir Mirzə” nağılı da sevgi temasına yazıldığından oxşar momentlərə, eyni epizodlara malikdir. Oxşar cəhətlər hansılardır? İki dost (Hatəm soltan və Əhməd vəzir) qardaş kimidir. Onlar əhd edirlər ki, birinin oğlu və birinin qızı olarsa, onları evləndirsinlər. Hatəm soltanın qızı, Əhməd vəzirin isə oğlu olur.

Ad qoyurkən qarılar pis adlar dediyindən döyülüb qovulur.

Başqalarından fərqli olaraq, iki gəncin sevgisində üçüncü bir şəxs verilib, o da vəkilin oğlu Mahmud bəydir. Lakin bu xətt inkişaf etdirilmir. Bu iki gənc (Tahir Mirzə və Zöhrə xanım) məktəbdə oxurkən səmimi davranırlar. Tahir bir qarıya sataşırkən, o deyir ki, Zöhrə sənin göbəyi kəsmə nişanlıdır. “Leyli Məcnun”u oxuyurkən şəkillərindən təsir alaraq, Tahirlə Zöhrə bir-birinə sarılırlar.

Uşaxlıq (12 yaşdadırlar) vaxtı uzun təsvir edilməsinə baxmayaraq, bəzən çox sünidir. Bu sünilik nağılın başqa yerlərində də vardır. Nağıldakı insanlar çox vaxt ən kiçik şeydən qorxur, onların əhval-ruhiyyəsi tez-tez dəyişir və bu dəyişmə qeyri təbii görünür, oxucunu inandırmır. Məs:

Zöhrənin xidmətçisi Mələksima durub görür ki, Zöhrənin plov payı yoxdur, yeyilmişdir. Qorxub küçəyə çıxır ki, bir kar-

vana qoşulub qaçsın.

Bu səhnə son dərəcə sünidir.

Tahir evlənməyə tələsirkən maraqlı bir momentə rast gəlir. Atası onu imtahan etmək istəyir ki, Tahir ev idarə eliyə bilərmə? O nə edir?

Atası pul verir ki, get bazarlıq elə.

Tahir iki qul, paltar və saz alır.

İnsanı alma və qardaş münasibəti bəsləmə folklordakı humanizm elementidir.

Azərbaycan xalq nağıllarında, mənfi obraz kimi mövcud olan çuğul obrazı burada da vardır. Bu hiyləgərliklə dolu sima qarşısında sadə, zəif iradəli, tez fikirə uyan şah obrazı verilmişdir (Soltan Hatəm). Şah çuğulun hilələrinə uyub Əhməd vəzirə və 12 dostunu öldürür. Folklordakı mənfi şah obrazları nifrət edilərək əks olunur. Hatəm Soltanın vəfasızlığı (vəzirə Əhmədə qarşı) qarşısında Tahir Mirzə ilə çobanın səmimiyyəti verilir. Çoban yeddi il ayrıldığı ağasına qoyun bəsləyir. Aşır bu hissəni belə söyləyir:

“Çoban əyilib Tahirin gözlərindən öpüb dedi: Tahir, mən sənin öz çobanınam, yeddi ildə sən gedəli çomağımın başına Tahir yazmışam, sənin adına bir erkək bəsləmişəm”.

Tahirin sevgilisi Zöhrə xanımın zəifliyinə qarşı isə Banu xanım təsvir olunur. Banu Tahirin dərini bilib, Hatəm Soltana hücum edir və qızın verilməsini tələb edir. Bu kimi qəhrəman qız obrazların ən yüksək nümunəsi “Şah İsmail” dastanındakı Ərəb Zəngidir. Zöhrə bu yaxşılıq qarşısında, Banu xanımın Tahirə olan meylini duyub söyləyir ki, sən də Tahirə getsən gedərəm, yoxsa yox.

Nağılın daha başqa yaxşılığı da orasındadır ki, hadisələr, duyğular... hər şey realdır. Realizm əsas alınır. Bu prinsip dil, ifadə etibarlı ilə də mühafizə edilmiş. Məs:

Şərait Osmanlı torpağında cərəyan etdiyindən dildə Osmanlı dili elementləri verilib.

“Haydı, çəkin sandığı kenara...”.

“Əl uzadım sandığının bəndinə,
Qurban olum dodağların qəndinə,
Qalx ayağa, səni çekim kəndimə
Oyan, sandığından, qal əcəm oğlu!

“kəndimə” kəlməsi “özümə” mənasında işlənib.

Reallıq, hətta, tarixiliyə qədər də varır. Yazılı ədəbiyyatda belə bəzən tarixilik, xronizm pozulur. Məs: Şekspir bir tarixi əsərində divar saatı vermiş, lakin tarixən o vaxt divar saatı yox imiş (termin olaraq buna axronizm deyilir).

Nağılı söyləyən isə hər şeyin doğruluğuna fikir verir.

“Bu zaman bir qarı gəlib deryadan su doldururdu (o vaxt mis qablar yox idi, qabların hamısı saxsıdan idi)”.

Mötərizə içərisindəki ifadə hadisənin vaxtını bildirməsə də folklordakı tarixi doğruluğun nümunəsidir.

Bütün dialektlərdə təsadüf olunan feili ixtisarlar, arxaiq bağlama forması şəkilçiləri burada da vardır.

Nağılda arxaiq, original ifadələr, tərkiblər yox deyildir. Məs: “Qız atasının başmağlarını çevirib dedi: Atayi-mehriban gedək gördüyümü sənə göstərim”.

“Atayi-mehriban” fars dili tərkibləri formasındadır.

“...rəfi açıb plovu aldı qoydu qabağına. Həzmi-rabedən keçirdikdən sonra...”

“Həzmi-rabə”dəki, əvvəlki misaldandır.

Xalq dilinin original kəlmələrinə də təsadüf olunur.

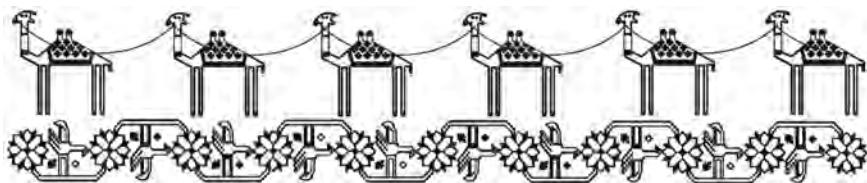
“fələk vurdu o qurqumu dağıtdı”.

“qurmaq” feilindən “qurqu” ismi törədilmiş.

Tahir Mirzə nağılı böyük orijinallığa malik olmadığından müstəqil çapa laiqli deyildir.

02.02.1940

Bakı.

“TAHİR MİRZƏ VƏ ZÖHRƏ”

Söylədi: *Aşıq Zülfüqar*

(*Tovuz rayonu, Qədirlı kəndi*)

Yazıya aldı: *Hüseyn İsgəndərov. 1938*

ÖHTƏRƏM məclis əhli, sizə hardan deyim? Səbiqil-əyyamdan, keçən dövrədən, aşıqların kəməlinə.

Aşıq olub tərki-vətən olanın,
Əzəl başdan çox kamalı gərəkdi.
Oturub durmaqda ədəbin bilə,
Mərifət elmində dolu gərəkdi.

Çox pak ola, nütfədən halal,
Xoşsədaqət, şirinləhçə, pürkəmal,
Kəlməsi seçilə gövhərdən zülal,
Tamam sözü müəmmalı gərəkdi.

Arif ola, eyhamnan söz qana,
Naməhrəmdən şərm eləyə, utana,
Saat kimi meyli haqqa dolana
Furidin də Məhəmməd, Əli gərəkdi.

Arif odur vacibatdan xəlqə mətləb qandır,ə,
Şeytanı öldürə, nəfsi yandır,ə,

El içində pak otura, pak dura
Daldasında xoş sədalı gərəkdi.

Ələsgər deyər: xüms-zəkatın verə,
Əməlin mələklər yaza dəftərə,
Hər yana baxanda istəsə görə,
Təriqətdə bu sovdalı gərəkdi.

Möhtərəm məclis əhli, hardan nağıl eləyim sizə? Osmanlı vilayətindən və Osmanlı vilayətində olan Qaraman şəhərindən. Qaraman şəhərində kimdən? Hatəm Soltandan, Əhməd vəzirdən.

Bunlar iki qardaş idi. Biri padşah idi biri vəzir. Bir gün Hətəm Soltan bir dəllək çağırırdı başını qırxdırmağa. Dəllək Hətəm Soltanın başını qırxdıqda padşah dedi:

– Dəllək, de görüm, başımın tükü ağarıbdı yoxsa yox?

Bu sözü eşidən dəllək padşahın tükündən onun döşündəki fitəyə tökdü. Hətəm Soltan gördü ki, payız əkininin zəmisinə təkcə-təkcə xal düşən kimi başının tükünə dən düşüb. Ona görə də çox fikrə getdi və dedi:

– Hay-hay, sinnim ötüb getsin, amma sənin və qardaşının heç bir övladı olmasın?

Bu halda əmr verib qardaşı vəziri çağıtdırdı.

Əhməd vəzir gəlib gördü ki, qardaşı çox bikefdir. Hatəm soltana salam verib dedi:

– Qardaş, niyə bikefsiz?

Hətəm Soltan cavab verib dedi:

– Qardaş keçmiş vaxtda aşıqlar bir bayatı deyib, eşidibsən?

Əhməd vəzir dedi:

– Mən nə bilim, qardaş, hansını deyirsiniz? Aşıqlar o qədər bayatı deyiblər ki!

Hətəm Soltan dedi:

– Mən dediyim bu bayatıdır.

Eləmi qar-qamışa,
Qar yağdı, qar-qamışa,
Yüz min alxış neyləsin,
Bir fələk qar qamışa!

Əhməd vəzir dedi:

– Qardaş, niyə elə deyirsən? Allaha şükür, nəyimiz əksikdir? Hamı bizim malımızı-devlətimizi yeyib dolanır. Bizə fələk niyə qarqıyıb ki?

Hətəm Soltan dedi:

– Mən onu demirəm. Nə olsun mal-devlət var, oğul yox, uşaq yox. Bu dünyanın bütün devləti bir oğul qızın qiymətindən yenə azdır. İndi ki biz də sonsuz adamlarıq, daha bizə bu dünya yox, o dünya lazımdır! Xəzinənin ixtiyarını verirəm sənə. Yaxşı məktəblər tikdirərsən. Su kəhrizləri çıxartdırarsan, yaxşı yollar saldırarsan. Çünki onsuz da bizdən sonra bizim hökmranlığımızı başa aparacaq evladımız yoxdur. Ona görə biz indidən o dünya üçün ağlamalıyıq. Camaata azadlıq vermək, xeyr işlər görmək lazımdır ki, xalq gorumuza rəhmət oxusun, o dünyada da Allah günahımızdan keçsin, cəhənnəmin odunda yanmayaq. Onsuz da bu dünyada var-dövlət içində olsaq da günümüz cəhənnəm keçir.

Hətəm Sultan nəki buyurmuşdu, qardaşı, Əhməd vəzir yerinə yetirdi. Xəzinəni fəqir-füqəraya payladı, yol saldı, körpü tikdirdi, balnisa açdı, məktəb açdı. Bu səbəbə görə də xudavəndi-aləmin Kərəmi cuşa gəlib bunların yoldaşlarının həmlisi olmasına səbəb oldu.

Camaat bunların arvadlarını küçədə görəndə gördülər ki, padşahın və vəzirin arvatlarının dal ətəkləri uzanıb qabax ətəkləri qısalmışdır, ortaları da yoğun görünür.

Bunları görənlərdən birisi dedi:

– Yəqin hamilədirlər.

O birisi dedi:

– Əyə, bu vaxtacan doğublar ki, bundan sonra da doğsunlar?
Birisi də qayıtdı ki:

– Bəs onların qarnında nə var ki, belə şişiblər?

Dedi:

– Belə əkulə düyüsünün pilovu, şahsəvən ərkəyinin əti, camışın xaması, inəyin kərəsi, qırmızı göz papov çayı! Bunları da Xıdır Nəbi şapalağı ilə salıblar içəri, qarınlarını yoğunladılar! Uşax nə gəzir? Onlarınkı yoğunlamamış, bizimki yoğunlayacaq?

Amma aradan bir neçə ay keçəndən sonra gördülərki yox, arvatların qarınları çox yoğunladı. Camaat da, ərləri də, təsdiq etdi ki, bunların uşağı var. Hətəm Sultan və Əhməd vəzir çox şad oldular.

Hətəm Sultan qardaşına dedi ki:

– Əyər sənin qızın olsa, mənim oğluma – mənim qızım olsa, sənin oğluna verərik.

Şah razı oldu.

Doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat, doqquz dəqiqədən sonra arvatlar yüklərini yerə qoydular. Mamalar körpələrin göbəyini kəsib təmiz yuvundurdular.

İş belə oldu ki, Hətəm Sultanın qızı və Əhməd vəzirin oğlu oldu. Qardaşlar şad olub dedilər ki:

– Oğlan da bizimdir, qız da, bu çox yaxşı oldu!

Uşaxlara ad qoymaq üçün bir qarı gətirdilər. Qarıya təklif etdilər ki:

– Ay nənə, bu uşaxlara nə ad versək yaxşıdır?

Qarı dedi:

– Oğul, oğlanın adını Sicimqulu qoysaq, ömrü uzun olar!

Qarının o saat dalından basıb eşiyə qovdular. Dedilər:

– İtil burdan, axmağın qızı axmağ, Sicimqulu nədir? Dəli olmayıbsan ki? Adın başına dəysin!

Başqasını çağırdılar. Bu qarı da dedi ki:

– Qadanızı alım, oğlanın adı mənəcə Örkənqulu olsa pis olmaz!

Bunu da şallaxlıyıb çıxatdılar çölə.

Axırda qohum-qardaş belə, qarara gəldilər ki uşaxlara adı özləri qoysunlar.

Oğlanın adını Tahir Mirzə, qızın adını isə Zöhrə qoyub böyük şadyanalıq etdilər.

İki qardaş məsləhət töküb, uşaxlar üçün şəhərdən kənarda, dəryanın qırağında qəribə bir məktəb tikdirdilər.

Uşaxlar anadan olan vaxt vəkilin də oğlu olmuşdu. Vəkil də oğlunun adını Mahmud bəy qoymuşdu. Bu uşaxların yaşı yeddiyə çatanda məktəbə qoydular.

Bunların yaşları 12-yə çatmışdı. Əmioğlu ilə əmiqızı şirin-şirin oxuyurdular. Məktəbə bir ayağ yolu ayırılırdı. Bu yolun kənarında bir daş var idi hər vaxt Tahir Mirzə, Zöhrə və Mahmud bəy yoldan ötəndə üzüklərini çıxardıb onun altına qoyurdular ki, daldan gələn yoldaşlarından kim gəlib kim gəlmədiyini bilsin; çünkü olar burada bir birlərini gözləyirdilər.

Bunlar gəzməkdə olsun. Bu zaman bir qarı gəlib dəryardan su doldururdu. (O vaxt mis qablar yox idi, qabların hamısı saxsıdan idi). Tahir Mirzə yerdən daş alıb başladı qarıya tərəf atmağa. Bir atdı, iki atdı, bir də atanda daş qarının sənəyinə dəyib qulpuğun dibindən deydi.

Qarı dedi:

– Ay oğul, mənim sənəyimi niyə vurursan? Hünərin var ya-nındakı Sona kəkliyi vur!

Tahir Mirzə:

– Ay bimən, adam da bacısı ilə öçəşərmə? – dedi.

Qarı dedi:

– Ay külbaş, o sənin bacındır, yoxsa gəbəg kəsmə adaxlın?

O gündən sonra oğlanla qız bir-birinə müştəri gözü ilə baxmağa başladılar. Bunların əşqi pərvazə gəldi. Oğlan qıza baxıb gördü ki, qaşları kəman, qabağı ay parçası kimi, kiprikləri ox kimi, gözləri qovs qüzəh kimi, yanaqları qızıl gül kimi, burnu bazarın fındığı kimi, dodaqları süd qaymağı kimi, buxağı Səmərqənd

qaymağı kimi, sinə Savalanın qarı kimi, məmə kürdəş narı kimidir! Eşq bunları tutdu, qol boyun oldular.

Bunlar məktəbə gedəndə qız “Leyli-Məcnun” kitabını açıb oğlana sual verdi:

– Əmioğlu, bu kitab nə kitabıdır?

Tahir Mirzə dedi:

– “Leyli Məcnun”.

Zöhrə dedi:

– Leyli Məcnun nədir?

Tahir Mirzə dedi:

– Leyli, sənin kimi bir qızıdır, Məcnun da mənim kimi bir oğlan.

Zöhrə dedi:

– Leyli hansıdır, Məcnun hansıdır?

Tahir Mirzə dedi:

– Bax bu, Leylidir, bu da Məcnundur.

Zöhrə dedi:

– Bəs niyə bunlar bir-birlərinə sarmaşmışdır?

Tahir Mirzə dedi:

– Çünki bunlar bir-birlərini çox sevirlər.

Zöhrə dedi:

– Bizki bir-birimizi sevirik, bə niyə qucaqlaşmırıq?

Bu suval-cavabdan sonra bunlar bir-birlərinə sarmaşdılar. Dəllək həcəməti yoxsul badkeşi çəkən kimi bir-birilərinin üzündən bərk öpüş aldılar.

Bu halda molla içəri girdi və bunları tək sarmaşmış görüb təpindi:

– Ey, fizul, namər bu xəşərədünya vələxirə! Köpək uşaqları, köpək, gör nə qayırırlar!

Tahir Mirzə utanıb məktəbin bir küncünə, qız da o biri küncünə qısıldılar. Zöhrə mollaya dedi:

– Köpəkoğlusan da, it oğlusan da. Görmürsən bayırda nə tufan-külək qalxıb? Əyər biz sarmaşmasaydıq, külək bizi aquş-

qadan çəkib aparacaqdı!

Molla dinməyib Zöhrəni öz dizinin dibində oturtdu. Tahir Mirzəni də cərgənin obiri başında oturdub özünü yuxuculluğa vurub mürğülədi; gözü isə, kor yapalaq gözü kimi, par-par parılda-yırdı.

Tahir Mirzə qarının sənəyinə daş atanda cibində bir neçə daş yalaması qalmışdı. Onlardan birini əlinə alıb Zöhrəyə tərəf atdı, amma daş gedib molla'nın gözü'nə dəydi.

Molla diltəng olub abası ilə bərabər dik atıldı. Qız ilə oğ-lana yaxşı-yaman deyib yola düşdü.

Molla gedib Hatəm Sultana şikayət elədi və məsləhət gördü ki, bugündən qızını məktəbə buraxmasın. Çünkü qız özünü yaxşı aparmır! Əyər qız yenə də məktəbə gələcəksə daha molla buna cavabdehində deyil. Hatəm Sultan da arvadına tapşırırdı ki, sabah-dan Zöhrəni məktəbə qoymasın.

Tahir Mirzə atasının üzünə dirənib dedi ki:

– Mən də bu gündən sonra məktəbə getməyəcəyəm, gərək mənə evləndirəsiniz!

Əhməd vəzir dedi:

– Oğul, kimi istəyirsən?

– Öz əmimqızı Zöhrəni alacağam!

Atası cavab verdi:

– Oğul, sən hələ uşaxsan. Get dərsinə, sənənin ağzından hələ süd iyisi gəlir!

Tahir Mirzə atasının dediyinə razı qaldı, o gecəni səhərə qədər Zöhrənin eşqindən yata bilmədi. Səhər tezdən çantasını alıb məktəbə getdi. Gördü nə Zöhrə xanım gəlir, nə də Mahmud bəy.

Molla işdən halı idi. Tez-tez gəzinir və Tahir Mirzəyə kina-yəli sözlər atırdı.

Zöhrə xanım evlərinin balkonunda durub yola baxırdı ki, görsün məktəbə gedən varmı, yoxsa yox? Gördü ki, Mahmud bəy gəlir. Zöhrə dedi:

– Mahmud, gözlə məktəbə bərabər gedək.

İstədi ki içəri girib çantasını alsın. Anası qabağına çıxıb əlindən çantasını aldı, yerindən asdı və başına bir qapaz vurub dedi:

– Bəsdir oxuduğun! Sən daha dərsləni almısan! Bu gündən sonra sənə məktəbə getmək qədəğandır!

Qız bir söz deməyib balkona çıxdı. Və onu gözləyən Mahmud bəyə dedi:

– Məni qoymayırlar. Tez bir qələm-kağız çıxart!

Mahmud qələm-kağız hazırladı.

– Hazırmı?

– Bəli xanım!

– İndi qulax ver, mənim məktəbə getməyim haqqında dediyimi yaz, aparıb Tahir Mirzəyə verərsən.

Qız on dörd hörüklü yasəmən zülfündən bir tel çəkib fincan məmələrin üstünə tutub dedi:

Qoltuğu kitablı gedən yoldaşlar,
Gedin deyin, Tahir hümmət eyləsin!
Aşıkar olubdur tutduğumuz iş,
Gedin deyin, Tahir hümmət eyləsin!

Xəlvə gedir, mən baxıram daldan,
Bu sınıq gönlümdür məni aldadan,
Bu daş dəydi bizə biiman molladan,
Gedin deyin, Tahir hümmət eyləsin!

Mən Zöhrəyəm, neyləmişəm neylərəm?
Xəncər alıb qara bağrım teylərəm,
Bir canım var, yara qurban eylərəm,
Gedin deyin, Tahir hümmət eyləsin!

Qız burada sözünü tamam eyləyib Mahmud bəyə dedi ki:

– Gözləsin bir bənd də öz dəsti-xətti ilə yazacaqdır.

Mahmud bəy dedi:

– Baş üstə xanım yaz, gözlərəm!
Amma Mahmud bəy də öz aləmində qıza vurulmuşdu.
Zöhrə xanım bu sözləri yazdı:

Götür, bu naməni çox salam eylə,
Pünhan sirrim yara qıl bəyan, kağız!
O keçmiş günləri xoş keçirirdik,
İndi olub işim pərişan, kağız!

Süyrəgib bu yerə bir də gəlməsin,
Kağız oxunanda heç kəs bilməsin.
O biman mollaıı iman bulmasın,
Gizlin dərdim yetdi hamıya əyan, kağız!

Bülbül olan qonar dallı dalına,
Bar gətirər butağına, qoluna
Yetişəndə Xan Tahirin əlinə,
Oxunanda Zöhrə kimi yan, kağız!

Zöhrə xanım yazdığı kağızın ağzını bağlayıb verdi Mahmud bəyə ki, versin Tahir Mirzəyə və desin ki, daha məndən gözünü çəksin! Çünki mənə daha məktəbə buraxmırlar!

Qızı belə gördükdə Mahmud bəyin ağzından, dabaq olmuş öküzün ağzından su axan kimi, su axdı. Nə işə kağızı götürüb məktəbə getməyə başladı.

Tahir Mirzə gördü ki, Mahmud bəy də tək gəldi. Zöhrədən heç xəbər-ətər yoxdur.

Tahir Mirzə o saat mollaının çubuğunu alıb basdı döşünə görək nə deyir:

Başına döndüyüm, a molla qazı!
Nədən hamı gəldi, Zöhrə gəlmədi?

Mən olmaram bu işlərə irazı,
Nədən hamı gəldi, Zöhrə gəlmədi?

Tahiri eylədin dəli-divana,
Eşq oduna düşüb, bu canım yana,
Görüm xarab olsun bu məktəbxana,
Nədən hamı gəldi, Zöhrə gəlmədi?

Sözlərini tamama yetirib bir-iki çubuq mollaya dartıb evlərinə doğru yola düşdü.

Tahir Mirzə evə çatanda atası gördü ki, oğlu lap tez gəlib, dedi:

– Oğlum niyə dərsdən belə tez qayıtdın?

Tahir dedi:

– Söz elə qabaxca dediyimdir!

Əhməd vəzir nə qədər öyüd-nəsiyyəhət verdisə də gördü heç mümkün deyil! Axırda əlacı kəsilib xəzinədən oğluna üç yüz tümən pul çıxardıb verib dedi:

– Oğul, apar bu pulu bazarda xərcə! Əyər yerbəyer xərc-ləyə bilsən, toyunu günü sabahdan başlarıq. Yox əgər xərc-ləyə bil-məsən, sənə toy yoxdur!

Tahir Mirzə pulları götürüb bazara getdi. Gördü ki, bir tacir iki göyçək qul satır. Dedi:

– Əmi, bu qulları neçəyə deyirsən?

Tacir cavab verdi ki:

– İkisini yüz tümənə satıram.

Tahir yüz tümən verib qulları aldı.

Qulların birinin adı Əhməd, o birinin adı Məhəmməd idi. Qulları alıb gedəndə Tahir gördü ki, bir adam dəst yaxşı paltar satır. Qiymətini soruşduqda paltar satan dedi:

– Vəzir oğlu, sənə yalan olmaz. Yüz tümənə verirəm!

Tahir yüz tümən verib paltarı aldı. Evlərinə doğru getdi. Yolda bir saz satılan dükanə rast gəldi. Tahir Mirzə bu dükandan

yüz tümən verib bir saz aldı və evə gəldi.

Atası xəbər aldı:

– Oğul, pulları yerbəyer edə bildinmi?

– Elədim ata, baxın bu oğlanları yüz tümənə almışam.

Vəzir dedi:

– Bərəkallah, oğlum ağa kərəmsiz, qul xatasız olmaz. Bəs qalanını nəyə verdin?

– Yüz tümən də verib bu paltarı almışam.

– Afərin oğlum, köhnəni nökr geyəndə tazanı da sən geyərsən. Bəs yüz tümənini nəyə vermişən?

– Qalanını da bu saza vermişəm! – deyə cavab verdi.

Atası bundan da şad olub dedi:

– Çox yaxşı eləmişən oğul, saz da qəm-qüssə dağıdandır.

İndi, oğlum, Zöhrə xanımı sənə alacağam!

Səhəri bütün vəzir-vüzarə, vəkil-vükəla xəbərdar olundu ki, Tahir Mirzəyə nişan qoyulur.

Çuğulun oğlaq qovalayıb keçə irtməyinə yapışanı qalmasın. Çuğul yıxmayan evi fələk də yıxa bilməz.

Çuğul vəkil (Mahmudun atası) özünü padişaha yetirdi; fikri Tahir Mirzənin toy işinə pərxaşlıq salmaq və Tahirin atasının yerini tutmaq idi. Padşah dedi:

Nə işə gəlmişən?

– Padşah sağ olsun, elə söhbətə gəlmişəm.

– Bu zaman nə söhbət ola bilər?

Çuğul vəzir qahqah ilə gülüb dedi:

– Doğrudan da qurd ağacı içindən yeyərmiş!

– Yəni nə demək istəyirsən?

– Nə demək istəyəcəm? Qardaşın on iki nəfər xanla dəstə bağlayıb üstünə gəlir.

– Nə işə?

– Nə işə? Səni taxtdan salıb tacına sahib olmağa. Oğlunu da həтта indidən özünə vəzir təyin edibdir!

– Canım, belə şey ola bilməz!

– Əyər on iki nəfər xandan bir nəfər yanına əksik gəlsə onda mənim boynumu vurdur!

Padşah vəzirin sözlərinə inanıb on iki ala qapıya on iki nəfər cəllad təyin elətdi. Tapşırıd ki, əyər qardaşım da mənim yanıma gəlsə, boynunu vurun! Çay vaxtı mənim yanıma bir nəfər də olsa adam buraxmayın! Gəlmək istəyənlərin hamısının boyunlarını vurun, öldürün!

Vaxtı müəyyəndə, çay vaxtı, Əhməd vəzir on iki nəfər xanla şirinlik içməyə şahın sarayına getmək də olsunlar.

Tahir Mirzə at belinə qalxıb əlində quş, Əhməd sağında, Məhəmməd solunda, dərya qırağına gəzməyə çıxmışdı. “Bu gün mənim nişan günümüdür! Deyib keyfdə damaxda idi.

Əhməd vəziri və yoldaşlarını saraya gələndə şahın buyruqu ilə boyunlarını vurdular. Başlarını qanaralardan asdılar.

Hətəm Sultan eşiyə çıxanda gördü ki, on ikisinin də başları bədənlərindən üzülübdür. Çuğul vəkilin də dediyi düz imiş!

Padşah haman gündən Çuğulu vəzir təyin elədi və ona belə dedi:

– Sənin mənim boynumda çox minnətin var. Sən mənə çox yaxşılıq elədin.

Bundan sonra şah əmr verdi ki:

– Sıçandan törəyən də kəsəyən olar. Hər kəs Tahir Mirzənin başını mənə gətirsə onu dünya malından qəni edəcəyəm.

İki nəfər qırmızı geyinmiş cəllad getdilər Tahir Mirzəgilə. Gördülər ki, Tahir evdə yoxdur. Düşdülər soragbasorağ Tahir Mirzəni axtardılar. Yolda bir qarıya rast gəldilər. Ondan soruşdular ki:

– Ay qarı, burdan adam gəlib getdiyini gördünmü?

Qarı cavab verdi ki:

– Əyər Tahir Mirzəni xəbər alırsınız, bu saat əlində tərən, yanında iki nəfər qul ilə bu bağ tərəfə getdilər.

Cəlladlar bağa girəndə gördülər ki, Tahir Mirzə, sağ tərəfinə də Məhəmməd, sol tərəfində Əhməd bir ağacın dibində yuxulayır.

Cəlladlar əvvəlcə tərənənin başını üzdülər. Tahir Mirzəni öldürmək istəyəndə belə fikirləşdilər:

– Yaxşısı budur ki, bunun başını kəsməyib qollarını bağlayıb aparaq!

Sonra fikirlərini dəyişdirib belə qərara gəldilər ki, qolları açıx aparsınlar.

Tahir Mirzə oyanıb işdən xəbərdar olan kimi cəlladlardan bir neçə söz deməyə icazə istədi. Cəlladlar izin verəndən sonra Tahir Mirzə ağacdən sazını götürdü. Görək nə deyir:

Ağalar ağası, ya şahlar şahı,
Aman Allah, səndən mənə bir imdad!
Fəğirlər yetəsi, qərib pənahı,
Aman Allah, səndən mənə bir imdad!

Qanlı dərya dörd bir yanımla alıbdır,
Sarıldır gül irəngim solubdur,
İndi bildim sərdar atam ölübdür,
Mədəd Allah, səndən mənə bir imdad!

Zalım fələk yenə məni dindirir,
Yaylıq alıb çeşmim yaşın sildirir,
Hətəm Sultan qul Tahiri öldürür,
Mədəd Allah, səndən mənə bir imdad!

Tahirin sözlərinə qulaq asmayıb qollarını bağladılar. Döyə-döyə şahın yanına apardılar.

Hətəm Sultan gördü ki, Tahiri diri tutub gətirirlər. Padşahın yanında vəzir Allahverdixan və bir nəfər də molla da var idi. Hətəm Sultan cəlladlara acıqlanıb dedi:

– Niyə bunu diri gətiribsiniz? Vurun, bu saat bunu öldürün! Tahir Mirzə yalvarıb dedi:

– Əmi, məni hələ öldürmə! Qoy vəsiyyətimi edim, sonra öldürtdürərsən!

Şah razı olmadı. Allahverdixan şahdan xahiş elədi ki, ya-

zıqdır, qoy axır sözünü desin!

Hətəm Sultan dedi:

– De görüm nə demək istəyirsən?

Tahir Mirzə aldı sazi, görək nə deyir:

Baxmaginan, elə çuğul sözünə,
Ara yerdə tökmə nahaq qan əmi!
İl uzunlu işim olub ahı-zar,
Mənim ahım səni tutar, xan əmi!

Tahirin məktəb yoldaşları onun öldürülməsini eşidib tökülüb Hətəm Sultanın yanına iltimasa gəldilər. Zöhrə də bu xəbəri eşidib qara geydi və “mən niyə diri qalıram” deyib o da Tahir Mirzənin mühakiməsinə gəldi. Tahir Mirzə Zöhrənin gəlməsini görüb dedi:

Qızın Zöhrə iltimasa gəlibdir,
İltimasın qəbul eylə qan əmi!

Molla dedi:

– Görürsünüzmü, binamus oğlu bu qədər adamın içində utanmayıb şahın qızının adını çəkir?!

Hətəm Sultan qışqırdı:

– Vurun, bu saat, bu göpəkoğlunun boynunu!

Vəzir Allahverdixan dedi:

– Heç elə şey ola bilməz!

Tahir soruşdu ki:

– Yazda inək doğanda ona nə deyərlər?

– Körpə buzov deyərlər.

– Körpə buzova payızda nə deyərlər.

– Dana.

– Bax dana ha.

Götürdü Tahir:

Zalım Molla, nə susamısan qanıma?
Tamam qohum-qardaş yığılıbdır yanıma,
Bir od saldın xan Tahirin canına,
İllərcə yanacaq sən də yan əmi!

Hətəm Sultan Tahiri öldürməkdən vaz keçdi. Onu torpağından sürgün elətdirdi. Zöhrə bu xəbəri eşidən kimi gedib Tahirin qabağına çıxdı. Gördü ki, iki fərraş Tahir Mirzəni gətirirlər. Bunlardan təvəqqi elədi ki, bir saat ayaq sağlasınlar, Tahir Mirzəyə bir neçə sözü var.

Fərraşlar dedilər:

– Xanım, atandan qorxuruq!

Qız cavab verdi ki:

– Atama mən cavabdehəndəyəm. Sizə heç nə olmaz!

“Şəril” havasında

Atan öldü, Tahar, başın sağ olsun,
Ala gözlü xan Taharam dur yeri!
Dört bir yanın bağça olsun, bağ olsun.
Ala gözlü xan Taharım, dur yeri!

Tahir Mirzə dedi:

– Əmiqızı, tək atın meydanı olmaz, tək aşığın devranı! Sənin o dillərinə ölmüş dədəm qurban! Bir dayan gör, mən nə deyirəm?

Düşman idi düşməliğin bildirdi,
Dostumu ağlatdı, düşmanı güldürdü,
Biiman atan xan babamı öldürdü,
Qiyamətdə olsun yeri, dar yeri!

Zöhrə Tahir Mirzəyə yol xərci verib dedi:

Mən Zöhrədən bir nişana apar sən,
Aparıbnan sınıx könlüm yaparsan,
Qürbət eldə birisin də taparsan,
Çəkər canım intizarı dur yeri!

Tahir Mirzə:

Tahir qaynasın, qaynasın nerinə dolsun
Saralsın, saralsın, gül kimi solsun,
Zalım atan cəllad əlində ölsün,
Olsun təxti tacı tarımar yeri!

Qız oğlanla söhbət eləyəndə biiman molla bunları pusurmuş! Molla o saat qaçıb Hatəm Sultana xəbər verib, dedi:

– Qızın bağda Tahirlə keyfdə-damağdadır.

Zöhrə Mollanın xəbərə qaçdığını görəndə fərxaşlara dedi:

– Mənə olan olub, bir-iki dəqiqə də möhlət verin, hələ sözümlü qurtarmamışam.

“İravanı” havasında

Mollamız getdi xəbərə,
Neylərsən, Tahir Mirzə?
Çəkdirərlər səni dara,
Bixəbərsən, Tahir Mirzə!

Yarı yardan ayırırlar,
Qəm-qüssəyə doyururlar,
Səni sürgün buyururlar,
Bixəbərsən, Tahir Mirzə!

Mən Zöhrəyəm qələm qaşlı,
Qələm qaşlı qarqı saçlı,
Sən get qalım gözü yaşlı,
Neyləyərsən, Tahir Mirzə?

Söz tamama yetişən kimi Zöhrə xanım boyunbağını çıxarıb Tahirə verdi ki, bəlkə qərrib vilayətdə xərcliyi çatmadı. Sonra halallaşib öpüşüb bir-birindən ayrıldılar.

Tahir Mirzənin ayağı gedirdisə də ürəyi getməyirdi. Qayıdıb həsrət-həsrət geri baxanda gördü ki, Zöhrə baharın buludu kimi gözündən yaş axıdır. Fərraşlardan xahiş elədi ki, dayansınlar, bəlkə qız ona xərclik verdiyinə ağlayır. Qoysunlar ona bir iki xana söz desin.

“Arazbarı müxəmməsi” havasında

Nə müddətədi, əmanətin məndədir,
Saxlaya bilmirəm al innən belə!
Mən gedirəm, səni kimə tapşırım?
Danış yadlarla, gül innən belə!

Boynunu bənzətdim o qarğulara,
Göz yaşın dönübdür axan sulara,
Axunda, mollaya, baxıcılara,
Açdır, falçılara fal innən belə!

Sən də baxsan üstə Tanrına
Xuda yetsin özü ahı-zarına
Qohum-qardaşına səbəbkarına
Qarğaya qarğaya qal, innən belə!

Bu sözlərdən sonra fərxaşlar Tahir Mirzəni apardılar. O qədər getdilər ki, Tahir Zöhrənin gözündən itdi.

Tahir Mirzəni o qədər apardılar ki, gecə vaxtı bir meşəyə çatdılar. Meşədə ocax qalayıb çörək yedilər və oradaca gecələdilər. O gecə Tahir Mirzə bir vaxt oyanıb sərhəsab oldu ki, fərxaşlar onu qoyub gediblər. Meşədən çıxıb bir bağa rast gəldi. Gördü ki, bu bağa girmək heç mümkün deyil!

Tahirə susuzluq əl vermişdi. Ciyər-əfkəsi yanırdı. Su axtarırdı. Axtara-axtara gəlib bir su gilifinə çıxdı. Və gilif yolu ilə bağa girdi.

Bir çərhovuz tapdı. Gördü çərhovuzun ortasında bir gözəl sərv ağacı, onun da başında bir qızıl quş var. Hovuzu yaşılbaş sənələr bürümüşdür.

Tahir belə yaraşıqlı çərhovuzu görən kimi yadına öz bağlarındakı hovuz düşdü. Ürəyi köyrəlib sazı basdı sinəsinə başladı çalib oxumağa.

Bu bağ da kimin bağı olsun, Xanverdi Sövdəgərin. Xanverdinin Nərgiz adlı gözəl bir qızı var idi ki, ona göyçəkliyinə görə bulaqlı qızı deyərtilər.

Nərgiz xanımın başında qırx nəfər incəbel qaravaşı var idi. Hər səhər atasının dəstəmaz suyunu özü aftava götürüb öz hovuzlarından gətirirdi ki, həm Allah yanında, həm də atasının yanında üzü ağ olsun.

Nərgiz bu sabah da aftava götürüb hovuzda tərəf gəndə gördü ki, burada bir oğlan çalib oxuyur. Elə gözəldir, elə gözəldir ki, guya Allahın kərəmi cuşə gələndə birinci dəfə bunu yaradıbdır.

Qız utanmağı yerə qoyub dedi:

– Oğlan nəçisən, nəkarəsən?

Tahir Mirzə başladı özünü nişan verməyə:

Bağçalar barnan söylər,
Heyvalar narnan söylər,
Aşıq olan dərdini
Sazı yonqarınan söylər!

Çida düşdüm vətənimdən,
Soruşma hallarım mənim!
Bülbül kimi fəqan eylər,
Boş qalmış dallarım mənim!

Hər nə oldu mənə oldu,
Saraldı güllərim soldu,
Sağım da öldü, solum da öldü,
Nə cavan qullarım mənim!

Tahir Mirzə bu çağında,
Sinəsi Zöhrə dağında,
Qaldı nohur ayağında
Sonalı göllərim mənim.

Qız birdən-birə əlini dizinə vurdu:

– Vay, dedi mənim günüm qara olsun. Kişi su gözləyir. Deyib aftavanın ağzı əvəzinə dibini suya basıb apardı. Atası xəbər aldı ki:

– A qızım, niyə gec gəldin? Namazımın vaxtı keçdi axı! Di tez ol su tök əlimə!

Qız aftavanı əyəndə gördü ki, su tökülməyir.

Atası acıqlanıb dedi:

– Ay mürtəd qızı mürtəd, dolu ilə boş aftavanı hələ ayırd edə bilməyirsən? Niyə boş gətirmisən?

Qız cavab verdi ki:

– Ay ata, mən görəni sən görsəydin heç aftavanı da gətirməzdin!

– Nə görmüsən axı?

Qız atasının başmaqlarını cütləyib dedi:

– Atayı mehriban, gedək gördüyümü sənə göstərim!

Yeriyib gedəndə ürəyində isə deyirdi:

“Pərvərdigara, nə olaydı məni o oğlana qismət eliyəydin!”.

Gəlib çərhovuza çatanda sövdəgər gördü ki, bir göyçək oğlandır. Xanverdi Sövdəgər təəccüblə soruşdu:

– Əyə, bura quş qanat salmır, qatır dırnaq! Sən buraya hardan gəldin çıxdın?

Oğlan başladı başına gələn əhvalatı ona söyləməyə:

“Dilqəm şikəstəsi” havasında

Hətəm Sultan məni sürgün buyurdu,
Sizlərə düşübdür ehtiyacım mənim.
Fələk vurdu qurumu dağıtdı,
Viran oldu taxtım və tacım mənim!

Ağır məclislərdə qolu bağlıyam,
Yardan yaralıyam, sinə dağlıyam,
Qaramanlı Əhməd vəzirin oğluyam,
Misirdən gəlirdi xaracım mənim!

Xanverdi sövdəgər dedi:

– Oğul, indi ki, səni sürgün ediblər, gəl sən bizdə qal! Mənim qızcığazımı da al!

Oğlan, – “Alaram, niyə almıram”, – cavabını verdi.

Onu da deyim ki qızın şadlığından aşığı şək oturmuşdu.

Tahir Mirzə:

Tahir Mirzə vəsfə yetir bu sözün,
Qürbət vilayətdə heç gülməz üzün,
Qarşımızda duran bulqarlı qızın
Şahlar şahı bilsin ana-bacım mənim.

Tacir cavab verdi ki:

– Bala, indiki mənim qızımı sən özünə ana-bacı hesab elədin; sən də oldun mənim oğlum. Atanla da siyğə qardaşam. Qal burda!

Oğlanı otağa aparıb qızına tapşırırdı ki:

– Bu, sənin qardaşıdır! Ona yaxşı bax və hörmət et!

Qızın əlacı kəsilib razı oldu. Amma ürəyində deyirdi:

– Eybi yoxdur. Yaxşı, həlbət dədəm burdan gedər. Bu hayıfları səndə qoysam atamın qızı deyiləm!

Sövdəgər qızına dedi ki:

– Qızım, bu vaxta kimi səni evdə yalnız qoyub bir yana gedə bilmirdim. İndi isə səfərə gedə bilərəm. Oturun burada qardaşınla yeyin, için, keyf eləyin! Ala bunlar da qırx bağımızın açarlarıdır. Qardaşını hər gün bir bağa aparıb gəzdirərsən. Amma qırxıncı bağın qapısını açmazsan. Çünki oğlan bu bağı görsə qaçar, sevgilisinin dalınca gedər səni tək buraxar!

Müxtəsər Xanverdi sövdəgər oğlanla qızı bir-birinə tapşırıb alverə getdi.

Qız oğlana yaxşı hörmət eləyib, onu gündə bağların dibində gəzdirirdi. Otuz doqquz bağın hamısını gəzdirər. Oğlan gördü ki, qırxıncı bağ onə göstərməyir. Qızdan soruşdu ki:

– Niyə o bağın qapısını örtüb açmırsan?

Qız dedi:

– Onun açarı məndə yoxdur!

Tahir Mirzə qızın ağzına bir şillə vurub dartıb açarı onun əlindən aldı və bağı açıb gördü ki, bura behişt timsallı bir bağdır. Hər bülbül öz gülü ilə oynayır. Bir bülbül gülü qopub yerə düşən kimi özünü gülün dalınca yerə elə çırpıldı ki, bir böyürtkən tikəni belinin ortasına batdı. Bülbül başını gülün üstünə qoyub can verməyə başladı. Bülbüllərin hamısı bu ahı-zarnan bir-bir yox oldular.

Tahir Mirzə bülbülün bu bəsatını görüb çox utandı və öz-özünə dedi:

– Mənim namusuma bir bax ki, Zöhrə xanımı buraxıb gəlib Xanverdiyə oğul olmuşam. O saat sazi sinəsinə basıb belə dedi:

Səhərin gülşən çağında,
Nə gəzirsən bağı bülbül?
Oxudun ağlım apardın,
Oldun mənnən yağı bülbül!

Bülbül sənə işin qandır,
Çəkdiyin ahı-fəqandır,
Tüklərin əlvən-əlvandır,
Göysün altı sarı bülbül.

Gecə yarıdan keçəndə,
Quşlar yuvadan uçanda,
Zöhrə yar badə içəndə,
Olum ona sağı bülbül!

Bülbül ötər qəfəsində,
Qızıl gülün həvəsində,
Xan Tahirin sinəsində,
Sən çəkmisən dağı bülbül!

“Qarabağ dübeyti” havasında

Viran bağda gəzən bülbül,
Sən ağlama, mən ağlaram!
Bağrım başın əzən bülbül,
Sən ağlama, mən ağlaram!

Bülbüllər geyinib qara,
Ciyər oldu həzar para.
Sən gülə həsrət, mən də yara,
Sən ağlama, mən ağlaram!

Əyninə geyinib ağı,
Çəkibdir sinəmə dağı,
Tahirin çeşmi-çırağı,
Sən ağlama, mən ağlaram!

Tahir Mirzə sazı köynəyinə salıb çərhovuzun qırağından çıxıb getmək istədikdə Nərgiz xanım qızlara əmr elədi ki, qoymasınlar. Qırx nəfər Nuh devrindən qalma, mıxda, burma, day paçalı, sipa irtməyi qoparan qız töküldülər Tahirin üstə. Bir o qədər çəkmədi ki, onu uzatdılar palçıqın içinə. Nərgiz ona ölümdən aman verib Tahiri ayağa durğuzdu.

Tahir Mirzə qalxanda belə dedi:

“Kürdü garaylısı” havasında

Budu gəldi bahar fəsli
Açılıbdır lala Nərgiz
Ağ üzün sütdü, dodağın qaymaq,
Dilin batıb bala Nərgiz!

Nərgiz xanım qızlardan birinə əmr elədi ki, gedib otaxdan iki dəst paltar gətirsinlər. Birini özü üçün, birini də Tahir üçün. Tahir Mirzə yenə başladı oxumağa:

Bulaq üstə sən oturdun,
Döydürüb suya batırdın,
Buyurdun xələt gətirdin,
Özün geydir mana Nərgiz!

Nərgiz qız gətirən paltarı durub öz əlilə Tahir Mirzəyə geydirdi. Özü də bir təzə libas geyib özünə böyük təravət verdi. Sonra əlini döşünün üstə qoyub dedi:

– Oğlan, yaxşı danış! Burda oturan qızların hansını istəsən sənə verəcəyəm.

Tahir Mirzə:

Hindistanı talamısan,
Tellərini daramısan,
Qızıl kəmər dolamısan,
Zər üstündən belə Nərgiz!

İsfəhandan gəlsə paşa,
Heç sövdamız gəlməz başa,
Ağ üzündə qoşa-qoşa
Mən qurbanam xala Nərgiz!

Nərgiz əvvəl Tahiri tərifləyib “sağ ol, sağ ol!” deyirdi. Sonra isə onun rəngi dəyişib acıxlandı.

Tahir qızın bu halətindən qorxub belə dedi:

Hanı Sultanım, hanı Xanım,
Nahaq tökmə mənim qanım,
Ağac altda çıxdı canım,
İrəhm eylə mənə Nərgiz!

Mənim adımdı Tahir Mirzə,
Bizdən aşna olmaz sizə,
Mən gedirəm ölkəmizə,
Özün sal gəl yola Nərgiz!

Nərgiz xanım qızlara buyurdu ki, onu getməyə qoymasınlar. Amma Tahir Nərgizə dedi ki:

– Əyər başındakı qızları dağıtsan, səninlə həmdəm olaram!
Qızlar Nərgizin əmrilə hərəsi bir bağa çəkildi. Tahir əlini

Nərgizin boynuna, Nərgiz də Tahirin boynuna salıb bir-birinin üzündən bərk öpüş aldılar. Əşqləri cuşa gəlib bir rəxt xabda baş-bir oldular. Oğlan bir vədə başını qaldırıb gördü ki, qız yuxudadır. Yavaşca əlini onun boynundan çəkib bağdan çıxıb qaçdı. Yolda Tahir Mirzə Xanverdi Sövdəgərə rast gəldi. Xanverdi soruşdu ki:

– Oğlan, niyə gəldin? Yoxsa səni incitdilər?

Tahir Mirzə cavab verdi:

Başına döndüyüm Xanverdi baba,
Döndürdü əlinnən nan verdi, deyim?
Yatmışdım yuxuda gördüm Zöhrəni,
Sanasan bağrımı şən verdi, deyim?

Xanverdi dedi:

– Oğul, sən mənim başım, düzünü de!

Tahir Mirzə:

Heç bilmirəm nə xiyala dalmışam,
Könlüm şəhrin zülmətlərə salmışam,
Qürbət vilayətə gəlib oğul olmuşam,
Atamın adına Xanverdi deyim?

Yazıq Tahir, çeşmin yaşı süzüldü,
Dərd-möhnət qəm dövrənə düzüldü,
Şəhpər vurdu gül yarpağı üzüldü,
Bülbül gülün üstə can verdi deyim!

Xanverdi dedi:

– Oğul, gedirsən get! Ancaq bir pis xəbər var, heç demək istəmirəm!

Tahir Mirzə üz basdı ki:

– Sən Allah, əmi, deginən!

Xanverdi dedi:

Canım oğul, gözüüm oğul,
Oğul, yarın öldü gəldi!
Budü sənə sözüm oğul,
Oğul, yarın öldü gəldi!

Tahir Mirzə dedi:

– Əmi, sən gələndə meyit basdırılmışdı, yoxsa hələ dururdu?

Xanverdi:

Ağladım, ağladım doydum,
Əynimin libasın soyundum,
Əlimlə məzara qoydum,
Oğul, yarın öldü gəldi!

Tahir dedi:

– Əmi, üstündə molla oxuyurdumu?

Xanverdi:

Xanverdiyəm, yana-yana
Yandı bağrım döndü qana,
Yığıldı molla, üləma,
Namazına durdum gəldim!

Xanverdi gördü ki, bu sözlər Tahir Mirzəyə təsir eləmədi. Onu yaxına çağıraraq iki qaşının arasından öpüb dedi:

– Oğul, mən bu sözləri yalandan deyib səni saxlamaq istəyirdim. İndi budur nə qədər xərclik istəyirsən götür heybədən, get yarının dalınca!

Tahir əmisinin əlini öpüb yola düşdü. Tahir Mirzə bir qədər getdikdən sonra bərk acıdı, üst yana baxıb gördü bir dağın ətə-

yində bir sürü qoyun otlayır. Atalardan misaldı: “Acıdın çobana, yoruldun sarvana yoldaş ol!”

Yavaş-yavaş yoldan çıxıb çobanının yanına getdi və salam elədi. Gördü çoban qara geyinib. Hətta qoyunları və çomağı da qaraya batıb. Çoban başını qaldıran kimi Tahir Mirzəni tanıdı. Tahir ona ikram edib bir az çörək istədi. Çoban: “Bu saat!” deyib başladı oxumağa.

Canım Tahir, gözüm Tahir,
Ağa, xoş gəldin, xoş gəldin!
Sənə qurban özüm, Tahir,
Ağa, xoş gəldin, xoş gəldin!

Tahir Mirzə çobanın onu tanımasından qorxuya düşüb dedi:

Canım çoban, gözüm çoban,
Çoban səni əbəs gördüm!
Budur sənə sözüm çoban,
Çoban səni əbəs gördüm!

Çoban:

Ərisin dağların qarı,
Tökülsün çaylara sarı,
Xan Zöhrənin Xan Tahiri,
Ağa xoş gəldin, xoş gəldin!

Tahir Mirzə:

“Əlif”nən oxunan “mim”di,
Altına yazılan “cim”di
Zöhrə kimdi, Tahir Kimdi?
Çoban səni, əbəs gördüm!

Çoban gördü ki, Tahir bundan qorxur, dedi:

Çobanam çomağım götürürəm,
Qırxını birdən yatırırım,
Səni Zöhrənə yetirirəm,
Ağa, xoş gəldin, xoş gəldin!

Tahir Mirzə ürəklənib dedi:

Qabağında otar davar
Yaralarım qabar-qabar,
Zöhrədən Tahirə ver xavar,
Çoban, səni səfa gördüm!

Çoban əyilib Tahirin gözlərindən öpüb dedi:

– Tahir, sənin öz çobanınam. Yeddi ildə sən gedəli çomağımın başına Tahir yazmışam, sənin adına bir ərəkək bəsləmişəm, indi onu sənə qurban kəsəcəyəm.

Çoban, ərəkəyi Tahirin başına dolandıraraq kəsdi və kabab bişirib Tahirə özü “Bəsdil!” deyənə kimi yedirdi. Tahir kəsilən ərəkəyin dərisini başına salıb:

– Bu gecə mənə Zöhrəyə yetirərsənmi? – deyərək soruşdu. Çoban dinməyib onu qoyun dərilərinə sarıyaraq aldı qoltuğuna və gətirib anasına verdi. Çobanın anası Tahiri görəndə kimi tanıdı və onun o üz-bu üzündən öpməyə başladı. Çoban anasına tapşırırdı ki, Tahiri Zöhrəyə çatdır. Çoban, Tahiri anasına tapşırıb qoyuna qayıtdı. Anası Tahirin başına bir şal örtüb pünhan küçə ilə apararaq bir beşmərtəbəli evin qabağında saxladı. Qarı Tahir ilə yuxarı mərtəbəyə qalxdıqda gördü bir balkonda boş sandıq var. Tahiri sandığa salaraq ağzını örtüdü və “Allah amanında ol!” – deyib özü geri qayıtdı. Tahir sandığın arasından otağa baxdıqda gördü ki, Zöhrə xanım yatır. Vəzirin qızı Mələksima da xörək pişirir. Plov pişəndən sonra Mələksima boşqablara çəkdi. Qazandan iki qızardılmış qırqovul çıxaraq plovun üstə qoydu. Tahir Mirzə bunu

görən kimi ürəyi nanə yarpağı kimi tir-tir əsdi. Mələksima xörəyi hazır edib Zöhrə xanımı yuxudan oyatdı. Zöhrə xanım yuxudan durub dedi:

– Ay zalımın qızı, məni niyə oyatdın? Bu saat yuxuda Tahir Mirzəni görürdüm.

– Ac toyuğ yuxuda darı görər – deyə Mələksima cavab verdi.

Amma Zöhrə xanım xörək yemədi. Zülfündən bir tel ayırıb basdı məməsinin üstə:

Qızlar, gəlin sizə bir söz söyləyim,
Tahirin xoş sözü yadıma düşdü:
Mollanın yanında məktəbxanada
Dərsimi dediyi yadıma düşdü.

Axşam-sabah məni yatağında bələdi,
Üzümnən öpərdi, məməm əllərdi,
Özü də gəlməsə qasid yollardı,
Qasid yolladığı yadıma düşdü.

Mən Zöhrəyəm bala tək,
Susan-sünbül tər bənöyşə lala tək
Girirdim qoynuna əziz bala tək,
Qoynuna girdiyim yadıma düşdü!

Mələksima dedi:

– Xanım, çörəyini ye, kim bilir indi Tahir haraya getmişdir?
Başına nə iş gəlmişdir?

Zöhrə xanım dedi:

– Çörəyin ağıya dönsün, dalına qulax ver!

Yatmışdım guşimə gəldi bir səda
Bu gələn görəsən Tahir olarmı?
Gəlsə hakimi-loğman dərdimi bilməz,
Bu cəhət dərdimə dərman olarmı?

Bayram ayı demək olmaz hər aya,
Qədir Allah özün yetiş haraya,
Yar da gəlib bir əyləşsə saraya,
Pozğun məclisimiz rövşən olarmı?

Varmı mənim kimi sinə dağlıyan?
Ağ üstündən qaraları bağlayan,
İllər boyu Tahir deyib ağlayan,
Zöhrə kimi qəddi kəman olarmı?

Belə oxuduqdan sonra Zöhrə bir ah çəkib ağladı və Mələk-simaya dedi:

– Görəsən, mənim ağlamağıma Tahir inanırmı? Yoxsa deyir – “Görəsən Zöhrə harada kef çəkir?”

Zöhrə çörək yeməyib yenə də yatdı. Bunlar şirin yuxuya gəndəndən sonra Tahir sandıxdan çıxıb içəri girdi. Zöhrənin başının üstə qızıl şamdan, ayağının altında isə gümüş şamdan yanırdı. Şamların şöləsi Zöhrənin gözəlliyini daha da artırmışdı. Tahir qızın qaşlarının arasından bir öpüş alandan sonra rəfi açıb plovu aldı qoydu qabağına. Həzm rəbedən keçirdikdən sonra qabları yerinə qoyub qayıdıb sandığa girdi.

Zöhrə bir qədər yatdıqdan sonra yuxudan ayıldı və Mələk-simanı oyadıb – “Mənim xörəyimi ver, yeyirəm!” – dedi. Mələk-sima açıb gördü ki, ləzgi Məhəmməd qab qalaylayan kimi, qab tər-təmiz yalanıb. Zöhrə dedi:

– Nə oldu, gətir bu zəhirmarı görək də?

Xanım dedi:

– Xörəyi pişik yeyibdir...

– Burda pişik nə gəzir, görəsən hansı müştərimiz yeyib? Yaxşı, mən səndə bu hayfı qoymaram! – deyib Zöhrə yenə başını qoydu balışa.

Mələksima qorxusundan daha yata bilmədi və bayıra çıxdı ki, karvan zad rast gələrsə qoşulub qaçsın. Bir çəmədan qızıl gö-

türüb qaçmaq istədikdə Tahir Mirzə sandıxdan çıxdı. Mələksima “ay sənə dədəm qurban!” – deyib Tahiri qucaqladı. Əl-ələ tutuşub otağa girdilər. Mələksima sazı Tahirdən alıb basdı sinəsinə görək nə deyəcək:

“Kürd gəraylısı” havasında

Canım Zöhrə, gözüm Zöhrə,
Oyan Zöhrə, Tahir gəldi!
Sana qurban özüm, Zöhrə,
Oyan Zöhrə, Tahir gəldi!

Əlim yetmir sazın endirim,
Ağ sinən üstə mindirim,
Yatıbdı necə dindirir,
Oyan Zöhrə, Tahir gəldi!

Nə yatıbsan qələm qaşlı,
Qələm qaşlı, qarğı saçlı,
Sənə yar, mənə qardaşdı,
Oyan Zöhrə, Tahir gəldi!

“Əlif”dən oxuram “mim”ə,
Dərdimi söyləyim kimə,
Sana qurban, Mələksima,
Oyan Zöhrə, Tahir gəldi!

Tahir dedi:

Elm bilməz hər divana,
Ayax qoydum nərdivana,
Zər qədrini zərgər bilər,
Nə bilər hər divana!

“Göyçə gözəlləməsi” havasında

Mən kəsmişəm yadığının yanını,
Oyan, gözlərinə qurban olduğum!
Nə tutmusan əl yuxunun kanını,
Oyan gözlərinə qurban olduğum!

Göydə bulut bölük-bölük bölündü,
Qara bağrım şan-şan oldu dələndi.
Sən nişan verdiyin ulduz göründü,
Oyan gözlərinə qurban olduğum!

Qız gərnəşib arxası üstə çevrildi.

Tahir:

Qapıdan xəlvət keçib gəldim bacaya,
Sığınmışam qədir mövlam Xocaya,
Dan ulduzu doğdu qalxdı ucaya,
Oyan, gözlərinə qurban olduğum!

Sənin atan məni gözdən salıbdı,
Sarılaban o gül rəngim solubdu,
Oyan Zöhrəm, xan Tahirin gəlibdi,
Oyan, gözlərinə qurban olduğum!

Qız gözünü açıb gördü, budu Tahir Mirzə saz çalır. Dedi:
– Görəsən, yarəbbi, bu yuxudu yoxsa doğrudanda Tahirdir?
Zöhrə yenə də özündən gedib yığıldı.

Qızı güləblə, ətirlə özünə gətirdilər. Zöhrə özünə gələn kimi,
ac dəvə qanqallıq görən təhər, oğlanı bağrına basdı.

Al şəftəli, ver şəftəli, öpüşün biri bir qəpiyə çıxdı, nə alan
oldu, nə satan!

Aldı Tahir:

“Qaraçı” havasında

Ay qız səni ədalət bildim,
Səni saldım yada gəldim!
Cəfa çəkdim can çürütdüm,
Ömrü verdim bada gəldim!

Hər nə oldu mənə oldu,
Saraldı güllərim soldu,
Bülbül öldü, bağ pozuldu,
Səni saldım yada gəldim!

Mən Tahirəm, yana-yana,
Yandı bağrım, döndü qana,
Neçə qoç-quzu qurbana
Mən sənə qurbana gəldim!

Söz tamam oldandan sonra Tahir ilə Zöhrə qol-boyun yatmağa başladılar.

Bunlar yatmağda olsun. Çuğul vəzirin qızı Zöhrənin yanına çıxıb yerini şişman gördü. Yorğanı qalxızib Tahir Mirzə ilə Zöhrə xanımı yatan görüb gözləri kəlləsinə çıxdı. Tez atasının yanına xəbərə qaçdı. Çuğul vəzir qızını da götürüb Hatəm Sultanın yanına getdi.

Hatəm sultan bunları görüb:

– Nə xəbər var? – deyə soruşdu.

– Bir elə xəbər yoxdur. Tahir Mirzə ilə qızın bir rəxtxabda kef çəkirlər, gözün aydın olsun! – deyə Çuğul cavab verdi.

Padşah o saat iki fərtaş göndərüb hər ikisini hüzurə gətirməyi əmr elədi.

Fərtaşlar gəlib doğrudan da gördülər ki, Tahir Mirzə Zöh-

rə xanımın otağındadır. Bu fərraşlar Tahir Mirzənin atasına çox qulluq etmişdilər və ondan heç inciməmişdilər. Ona görə Tahirə yazıqları gəlib qıza tapşırdılar ki, onu möhkəm yerdə gizlətsin. Özləri də geri qayıtdılar.

Zöhrə xanım o saat bir dülgər çağırıb Tahir Mirzə üçün bir sandıx bağlatdı və dülgərə tapşırdı sandığın taxtalarını elə kip vursunki içinə su girməsin.

Tahir:

Pəncərədən mayıl-mayıl baxan yar,
Sel də gəlsə gəlsin, su mənə neylər?
Bağır-öfgəmi əşq oduna yaxan yar,
Sel də gəlsə gəlsin, su mənə neylər?
Əmib-əmib ləblərindən qandığım,
Pərvanə tək atəşinə yandığım,
Müşambala at dəryaya sandığım,
Sel də gəlsə gəlsin, su mənə neylər?

Nə yamanca oldu Tahirin işi,
Qərq oldu dəryaya gözünün yaşı,
Yunusu dəryadan çıxaran kişi,
O mənə yar olsa, su mənə neylər?

Sandıq hazır olan kimi Tahir Mirzəni onun içinə salıb ağzını bağladılar, dərya kənarına apardılar. Sandığa bir yoğun kəndir bağlayıb suya buraxdılar, kəndirin bir başını isə sahilə bir böyük mıxa nəsb eləyib saraya qayıtdılar. Gecə ləpə qalxıb sandığı o qədər ora-bura çırpdı ki, kəndir mıxın dibindən qırıldı və sandığı ləpə dəryanın ortasına çəkdi.

Gecədən bir vaxt keçəndən sonra Zöhrə xanım Mələksimaya dedi ki:

– Get, Tahiri bir neçə qaravaşla dəryadan çıxart, gətir xörək yesin!

Mələksima bir neçə qaravaşla dərya qırağına gedib gördü sandıq yoxdur. Tez qayıdıb Zöhrə xanımı işdən halı elədi. Zöhrə ağlaya-ağlaya dərya kənarına getdi. Gördü sandıx dəryanın ortasında üzür. O saat dərயaya belə şikayət elədi.

“Dübeyti” havasında

Coşubnan axan dərya,
Getdi xan Tahirim səndə!
Canım oxa yaxan dərya,
Getdi xan Tahirim səndə!

Barılahım, özün haqla,
Yaxşını-yamanı yoxla,
Əmanətim yaxşı saxla,
Getdi xan Tahirim səndə!

Mən Zöhrəyəm qan ağlaram,
Bağrımın başın dağlaram,
Yeddi ildir qara bağlaram,
Getdi xan Tahirim səndə!

Gördü sandıq get-gedə gözdən itir. Başladı yenə oxumağa:

“Qaraçı” havasında

Şeyda bülböldən ötəri,
İnildər dağlar, inildər!

İki dağın arxasından,
Ovçu gəlir bərəsindən.
Xan Tahirin nalasından,
Ağlar, inildər, inildər!

Fələk vurdu, dağıtdı yaranı,
Kim eylər dərdə çaranı,
Zöhrə xanım başa, qaranı
Bağlar, inildər-inildər!

Zöhrə bir də dönüb baxanda gördü ki sandığı lap gözdən itdi.

Aldı qız:

“İrəvan çuxuru” havasında

Axa-axa apar, a qanlı derya,
Qoy getsin Tahirım düşmən əlinnən!
Zalım fələk mənənnən yaman başladı,
Çəkibdi sinəmə dağı düyünnən.

Tahir sənsən mənim dinim-imanım,
Alışım, tutuşum, oduna yanıam,
Əssin badi-səba, aparsın gədim,
Hesab çəkim tarix qoyum bugünnən!

Rəhm eylə gözdən axan yaşıma,
Zalım fələk ağı qatdı aşıma,
Mən Zöhrəyəm qara saldım başıma
Çıxarram al qumaş, əlvan, geyinməm!

Qız bu cür ağlayıb çırpınıb gəldi mənzilinə sarı.

Zöhrə qəm-qüssə etməkdə olsun. Sizə xəbər verim İstanbul şəhərindən. İstanbulda Xodkarin qızı Banu xanımdan. Banu xanım başında qırx nəfər qızla derya kənarına gəstə çıxmışdı: Durbinlə dər-yaya tamaşa edirdi. Bir də gördü ki, deryada bir qaraltı üzür.

Yaxşı diqqətlə baxanda gördü ki, sandıqdır. Ləpə sahilə vurur. Banu qızlara dedi:

– Qızlar, o qaraltının içindəki əyər mal puldursa sizin, adamdırsa, kor da, keçəl də olsa, çöpümə çıxıbdır, mənim olsun. Haydı, çəkin sandığı kənara!

Qızlar cavab verdilər ki:

– Xanım, bu sənin öz işindir, biz qorxuruq!

Banu xanım paltarlarını soyunub özünü vurdu sandığa. Sandığın kəndirini ələ keçirib dəstələyib aldı bir əlinə, o biri əlilə də sandığın qulpundan tutub çəkib çıxartdı kənara.

Sandığ sahilə yaxınlaşan kimi qızlar əl yetirib köməkləşib deryadan çıxartdılar. Kəlpətin gətirib sandığın ağzını açdılar. Gördülər sandıqda bir gözəl oğlan yarımcan halda yatıbdır. Banu xanım oğlanın ağzına güzgü tutub gördü ki, hələ nəfəs alır! Banu xanım buna çox şad olub başladı Tahir Mirzəni dindirməyə:

“Köhnə gözəlləmə” havasında

Nə yatıbsan sandığ içində,
Oyan sandığından, qalx, əcəm oğlu!
Eyib yoxdur dodağında dişində,
Oyan sandığından, qalx, əcəm oğlu!

Söylə görüm, səni kim saldı vaya,
Qalx otur, üstünə mən saldım saya,
Yar ucundanmı atılmışan dəryaya,
Oyan sandığından, qalx, əcəm oğlu!

Yatışından bilirəm yad yurdlusan,
Sən də mənim tək ahı-zarlısan,
Söylə görüm, oğlan, hankı yerlisən,
Oyan, sandığından, qalx, əcəm oğlu!

Əl uzadım sandığının bəndinə,
Qurban olum dodağlarının qəndinə,

Qalx ayağa, səni çəkim kəndimə,
Oyan, sandığından, qalx, əcəm oğlu!

Qurban olum səni doğan anaya,
Səni doğdu, məni saldı bəlaya,
İrəhm eylə xodkar qızı Banuya,
Oyan, sandığıdan, qalx, əcəm oğlu!

Banu xanım Tahir Mirzəni öz çadırına aparıb qıyma şorabaya tutdu.

Bir neçə gündən sonra oğlan öz halına gəldi. Qızlar oğlanı araya alıb:

– Başına gələn əhvalatı bizə nağıl eylə! – dedilər.

Tahir Mirzə:

“Köhnə Vəqif gözəlləməsi” havasında

Səf-səf olub dörd bir yanımlar, alanlar,
Tanrı, məni sizə qurban eyləsin;
Ağ üzlərə həlqə bircək vuranlar,
Tanrı, məni sizə qurban eyləsin!

Gülüstan xanım Tahirin diqqətini özünə cəlb etmək məqsədilə şivəli hərəkətlər edirdi.

Tahir:

Mən yetiməm, siz atalı-analı,
Siz də mənənnən bu odlara yanalı,
Mənim yarım guşu¹ qızıl tanalı²,
Tanrı, məni sizə qurban eyləsin!

---

¹ quş – qulax

² tana – sırğa

Banu xanım rubəndinin altında bir alma tutub:

– Əyər məni səvirsə bu almanı da işarə edər! - deyirdi.

Aldı Tahir:

Mənim yarım əli qızıl almalı,
Almasını alıb cibə salmalı,
Xəlvət edib xoş qoynuna dalmalı,
Tanrı, məni sənə qurban eyləsin!

Banu xanım bu sözdən sonra bir könüldən min könülə oğ-
lana vuruldu. Ancaq Gülüstan xanım:

– Oğlan, əyər yaxşı danışsan bu qızlardan kimi istəsən sənə
verərik! - deyər əlini öz sinəsinə vurdu.

Tahir Mirzə:

Mən Tahirəm belə yazılı yazı
Qaradı qaşları, aladı gözü,
Adı Zöhrə xanım Hatəm Sultanın qızı,
Tanrı, məni ona qurban eyləsən!

Banu xanımın acığı tutub dedi:

– Nadürüst oğlu, nadürüst! Mən səni ölümdən xilas etdim,
dəryadan çıxartdım! And olsun Allaha, atamın nə qədər qoşunu
varsa yarisı mənə tabedi; indi mən də gedib babama deyərəm o
Zöhrə dediyini yerin deşigindən də olsa axtarıb tapar. O vaxt mən
özüm divanını edəcəyəm! Əyər o qız məndən gözəl oldu heç, yox
çirkin olsa vay sənə halına!

Bu xəbər padşaha çatan kimi Tahir Mirzəni çağırırdı.
Onun nə iş sahibi olduğunu xəbər aldı.

Tahir Mirzə:

Padşah, qapına dadə¹ gəlmişəm,
Salma özgə gümana məni,
Aldı yarım məni sürgün buyurdu,
Atdırdı sellərə, ümmana məni!

Bir tutu dillinin oduna düşdüm,
Oxudum sinəmin dəftərin açdım,
Hər zamankı nəzərinə sataşdım,
Buyurdu cəllada fərmanə məni!

Yazıq Tahar, ərz halın bildiri,
Sarılbnan gül rəngini solduru,
Yəqin Zöhrə dərdi məni öldürü,
Təbibsənsə yetir dərmana məni!

Padşah əmr verdi ki, Banu xanım qoşun götürüb Kirman şəhərinə getsin. Hatəm Sultanı öldürüb onun təxtinə Tahir Mirzəni oturtsun.

Banu xanım fərmanı qəbul edib yüz min nəfər qoşun götürüb Kirmana yol başladı.

Üç gün yol gedəndən sonra Kirmana çatdı. Şəhərin beş vers-tliyində düşərgah elədilər.

Banu xanım Tahir Mirzəyə dedi ki:

– Ən əvvəl biz gedib Zöhrəni ələ keçirməliyik!

Tahir Mirzə bunların qabağına düşüb getdilər Zöhrənin imarətinin qabağına çatdılar.

Banu xanım Gülüstan xanımı da alıb qabaxca girdilər içəri. Banu xanım Zöhrəni görən kimi onun gözəlliyinə heyran oldu. Banu xanım başını qaldırıb gördü ki, iki nəfər pəhləvan başının üstündə durur, amma birinin əlində Tahir Mirzənin sazı var.

---

¹ dadə - kömək istəməyə

Zöhrə görək bunlara nə deyir:

Qonaxlarım, xatiriniz qalmasın,
Saz sahibi Tahir Mirzə necə oldu?
Babamın pis üzü görüm gülməsin,
Saz sahibi Tahir Mirzə necə oldu?

Qəvvaslar dəryaya dalıbdır indi,
Özlərini oda salıbdır indi,
Söylə görüm hansınızı alıbdır indi,
Saz sahibi Tahir Mirzə necə oldu?

Zöhrəyəm düşmüşəm min bir gümana,
Yaman görüm irast olsun yamana,
Dərdimdən olmuşam dəli-divana,
Saz sahibi Tahir Mirzə necə oldu?

Gülüstan xanım cavab verdi:

– Ay xanım, biz qadın deyilik! Hər birimiz bir qoşun sərkərdəsayıq. Qulax as, gör, mən nə deyirəm:

“Şahsəvən” havasında

Ala gözlü Zöhrə xanım,
Ver müjdəmi, Tahir gəldi!
Sən mənim dinim-imanım,
Ver müjdəmi, Tahir gəldi!

Sərv qəddin çox bükübsən,
Gözündən yaşlar tökübsən,
Yar həsrətin çox çəkibsən,
Ver müjdəmi, Tahir gəldi!

Sən mənim əziz mehmanım,
Yolunda qoymuşam canım,
Sana qurban Gülüstan xanım,
Ver müjdəmi, Tahir gəldi!

Aldı Banu xanım:

“Koroğlu” havasında

Gözəllikdə tayın yoxdur,
İllahanki qaşın Zöhrə!
Tahir kimi yarın vardır,
Baxtavardır başın Zöhrə!

Biz gəldik sizin otağa,
Hörmət elə sən qonağa,
Sandığ çıxdı bizim bağa,
Onda bitdi işin Zöhrə!

Banu deyər gəl boylaşaq,
Görək kimdir kimdən gəşənk?
Gücün varsa gəl savaşaq,
Gətirmişəm qoşun Zöhrə!

Söz tamamə yetən kimi bir dəst pəhləvan paltarı da Zöhrə xanıma geydirdilər. Bunlar Hatəm Sultanın qəsrinə girmək istədikdə on iki nəfər qaraul maneçilik göstərdi. Onların on ikisinin də başlarını Banu xanım tağdan qarpız üzən kimi qılıncla yerə saldı.

Üçü də Hatəm Sultanın mənzilinə girdilər. Hatəm Sultan yuxudan ayılıb bu əsləhəli pəhləvanları bivaxt görüncə çaşdı; onlara oturmaq üçün yer göstərdi.

Zöhrə dedi:

– Biz Tahir Mirzədən ötrü gəlmişik!

Hatəm Sultan dedi:

– Hər qulluğa gəlmisinizsə, bitirrəm, ancaq Zöhrə ilə Tahir Mirzənin adını çəkməyin!

Banu dedi:

– Biz elə Zöhrənin işindən ötrü gəlmişik!

Padşah cəllad deyib bağırırsa da içəri girən olmadı. Banu xanım əl atıb Hatəm Sultanın boğazından tutub ayağının altı saldı və paçalarından tutub iki hissəyə böldü. Hər hissəsini dərvaşanın bir tərəfinə mıxladı və şəhərə kimi saray xidmətçilərindən heç kəsi bayıra buraxmadı.

Şəhər olan kimi Banu xanımın əmri ilə qoşun şəhərə doldu. Camaat işi duyub ağ bayraqlarla Banunun qoşununun qarşısına çıxdılar və Hatəm Sultanın yerinə Tahir Mirzəni padşah seçməyə razı qaldılar.

Banu xanım qırx gün-qırx gecə nağara-zurna çaldırıb Zöhrəni Tahirə gəlin köçürtdü.

Gəlin köçən gecəsi Zöhrə dedi:

– Mən Tahirə getməyəcəyəm!

– Niyə? – deyib Banu sual edəndə, Zöhrə dedi:

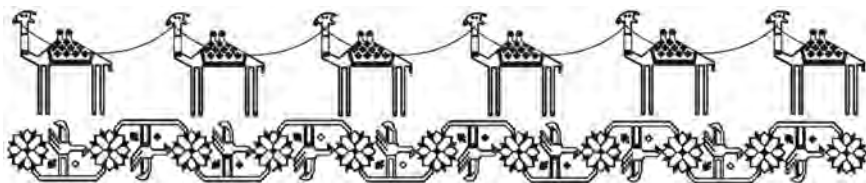
– Sən də onə getsən gələrəm, olmasa yox!

Hamı Zöhrənin təklifinə razı olmağı Banuya məsləhət etdilər. Banu razılaşıb Tahirə gəlin getdi. Gülüstən xanım isə qoşunun bir hissəsini götürüb İstanbula qayıtdı.

Tahir Mirzə ilə Banu xanım birlikdə nə qədər düşmənləri var idisə hamısını qırdılar.

O cümlədən Çuğul vəzir qızı ilə bərabər böyük əziyyətlərlə öldürdülər...

Son.

DASTANLARDA İŞLƏDİLƏN AŞIX-EL HAVALARININ ADLARI

Vaqub
Keşiş oğlu
Hücran Kərəm
Aşix Hüseyin
Ruhani
Paşa köçdü
Qaytarma
Misri
Şəril
Şərayı gəraylı
Dilqəm
Mirzəyi
Boyratı
Göyçə
Gəraylı
İravan çuxuru
Qaytağı
Zarıncı
Ovşarı
Yanıq Kərəmi
Kərəm şikəstəsi
Şirvan kərəmisi
Novruzu kərəmi
Sallama gərayı
El sevən

Mirzəcanı
Qoşa qafiyə
Üç güllü
Şikəstə
Qoca Kərəmi
Aşix Abdulla
Şəkəngi
Vəlicanı
Qara nəfəs
Tərəkəmə Şikəstəsi
Kərəmi
Qafiyə
İravanı
Arazbarı müxəmməsi
Dilqəm şikəstəsi
Qarabağ dübeyti
Kürdü gəraylısı
Göyçə gözəlləməsi
Qaraçı
Dübeyti
Köhnə gözəlləmə
Köhnə Vaqif gözəlləməsi
Şahsəvən
Koroğlu

MÜNDƏRİCAT

Sinkretik təfəkkürlü araşdırıcı. (<i>Gülbəniz Babaxanlı</i>)	5
Ərtoğrol Cavid – Aşıq Hüseyn Rzayevin söylədiyi iki nağıl (“Novruz və Qəndəf” və “Süleyman və Mələk”) haqqında	8
Novruz və Qəndəf	15
Süleyman və Mələk	86
Ərtoğrol Cavid – Aşıx Qəhrəman İbrahimovun söylədiyi “Kamandar Məhəmməd” nağılı haqda	96
Kamandar Məhəmməd	97
Ərtoğrol Cavid – “Əsli və Kərəm” haqqında	141
Əsli və Kərəm	157
Ərtoğrol Cavid – “Ordubadlı Kərim” dastanı haqqında	208
Ordubadlı Kərim	225
Ərtoğrol Cavid – Quliyev Zülfüqarın söylədiyi “Tahir Mirzə” nağılı haqda	258
Tahir Mirzə və Zöhrə	261
Dastanlarda işlədilən aşıx-el havalarının adları	304

Kitab “Progress” internet və poliqrafiya xidmətləri MMC-də
yığılıb səhifələnmiş, redaktə və korrektə edilmişdir.

Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrol Cavid

VI cild

Azərbaycan dastanları və Ərtoğrol Cavid

Kompüter yığımı:

Almaz Kərimova
Elnarə Fərzəliyeva
Rəşid Kərimov

Çapa imzalanıb. 09.04.2011.

Formatı 60x90 ¹/₁₆. F.ç.v.19,25. Ş.ç.v. 19,25.

Sayı 500. Qiyməti müqavilə ilə

“Çaşıoğlu” mətbəəsi.

Bakı ş., M.Müşfiq küç. 2 E

